

T.C

MUĞLASITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**ALMAN SEYYAH WILHELM MASOF'UN KIRIM VE KAFKASYA İZLENİMLERİ
(1898)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nalan TOPBAŞ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ

2025-Muğla

T.C
MUĞLASITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ALMAN SEYYAH WİLHELM MASOF'UN KIRIM VE KAFKASYA
İZLENİMLERİ (1898)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nalan TOPBAŞ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ

2025-Muğla

T.C
MUĞLASITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ALMAN SEYYAH WİLHELM MASOF'UN KIRIM VE KAFKASYA
İZLENİMLERİ (1898)**

Hazırlayan
Nalan TOPBAŞ
214160018

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 04.02.2025

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Levent KÜÇÜK

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARSANDIK YAZICI

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

2025-Muğla

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 02 / 01 / 2025 tarih ve 864585 sayılı Yönetim Kurulu kararı ile tez jürisi olarak atandığımız, Tarih Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi Nalan TOPBAŞ'ın “**Alman Seyyah Wilhelm Masof'un Kırım ve Kafkasya İzlenimleri (1898)**” adlı tezi incelemiş ve aday 04 / 02 / 2025 tarihinde saat 13:30'da tez savunma sınavına alınmıştır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesi doğrultusunda yapılan tez savunma sınavı sonucunda tezin **kabul** edilmesine OYBİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ

Üye

Prof. Dr. Levent KÜÇÜK

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARSANDIK YAZICI

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Alman Seyyah Wilhelm Masof’un Kırım ve Kafkasya İzlenimleri (1898)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

Nalan TOPBAŞ

Alman Seyyah Wilhelm Masof'un Kırım Ve Kafkasya İzlenimleri (1898)

ÖZET

Merak varsa üretken ve yaratıcı bir toplum vardır. Merak duygusu ve hedeflenen bir amaç seyahatnamenin varoluşunu bizlere açıklamaktadır. Seyahatname farklı toplumların birbirlerine karşı yaşadıkları coğrafyayı, tarihi, kültür ve geleneklerini merak edip, keşfetmek arzusundan geçmektedir. Bu arzu tarihe çok sayıda kaynak eser kazandırmıştır. Bunlardan bir tanesi de Wilhelm Masof'un yazmış olduğu Kırım ve Kafkasya Seyahatnamesi'dir.

Kırım ve Kafkasya bölgesi stratejik konuma ve elverişli iklime sahip olmaları sebebiyle tarih boyunca hep göz önünde olmuştur. Eski Çağlar'dan itibaren Kırım ve Kafkasya topraklarını ele geçirmek isteyen devletler, bu bölgelerde hep bir tehdit unsuru oluşturmıştır. Bu nedenle çok sayıda etnik unsuru bünyesinde barındırmış ve bu sayede zengin bir tarihe sahip olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda Ruslar'ın saldırılarına maruz kalmalarıyla demografik yapıları değişmeye başlamıştır. Ruslar bu bölgelere siyasi olarak hâkim olduktan sonra demografik, ekonomik ve kültürel olarak da hâkim olmak istemiş ve dış siyasette uygulamış olduğu Ruslaştırma politikasını bu bölge içinde etkin bir şekilde kullanmıştır. Wilhelm Masof böyle bir zamanda Kırım ve Kafkasya üzerine seyahate çıkmıştır. Bu çalışmada 1898 yılında Wilhelm Masof'un Kırım ve Kafkasya üzerine gerçekleştirmiş olduğu seyahati esnasında yazdığı seyahatnamenin incelenmesi yapılacaktır. Yapılan bu inceleme ile iki bölgenin tarihi, siyasi, sosyokültürel hayatı, şehir yaşamı vs. gibi alanlarına katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Wilhelm Masof, Seyahatname, Seyyah, Kırım Yarımadası, Kafkasya

German Traveler Wilhelm Masof's Impressions of Crimea and the Caucasus (1898)

ABSTRACT

If there is curiosity, there is a productive and creative society. A sense of curiosity and a targeted purpose explain the existence of a travel book to us. A travel book is a desire to discover and wonder about the geography, history, culture and traditions of different societies. This desire has contributed many reference works to history. One of these is the Crimea and Caucasus Travel Book written by Wilhelm Masof.

The Crimea and Caucasus regions have always been in the spotlight throughout history due to their strategic location and favorable climate. Since ancient times, states that wanted to seize the Crimea and Caucasus lands have always been a threat to these regions. For this reason, they have hosted many ethnic elements and thus have a rich history. Their demographic structure began to change when they were subjected to Russian attacks in the 18th and 19th centuries. After the Russians dominated these regions politically, they also wanted to dominate them demographically, economically and culturally and effectively used the Russification policy they implemented in foreign policy in this region. Wilhelm Masof traveled to Crimea and the Caucasus at such a time. In this study, the travelogue written by Wilhelm Masof during his travel to Crimea and the Caucasus in 1898 will be examined. This examination will contribute to the areas such as the history, politics, sociocultural life, city life, etc. of the two regions.

Keywords: Wilhelm Masof, Travelogue, Traveler, Crimean Peninsula, Caucasus

ÖN SÖZ

Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kırım ve doğusunda yer alan Kafkasya tarih boyunca birçok farklı toplumlara yurt olmuştur. Bu iki bölgenin sahip olduğu etnik grupların kaynaklardaki yarattığı belirsizlikler, bugün hala çözüme kavuşturulamayan meselelerin var olmasına neden olmuştur. Bu meseleleri konu edinen araştırmalar vardır ve günden güne yenileri eklenmektedir. Bu iki bölge tarihinin çalkantılı olmasından dolayı, tarihe ışık tutacak kaynakların önemini daha da arttırmaktadır. Işık olacak bu kaynaklardan bir tanesi de Wilhelm Masof'un yazmış olduğu "Kırım ve Kafkasya Seyahatnamesi" adlı eserdir.

W. Masof, Kırım ve Kafkasya'ya Rusya Devleti ile yaşanan muharebelerden sonra, 1898 yılında gitmiştir. Kaleme aldığı seyahatnamenin orijinali Almanca olup, Osmanlıcaya çevirisini Veli Kulları yapmıştır. Muharebeler sonrasında şehirlerin o dönemdeki genel görünümü, bölgenin coğrafi özellikleri, Rus hakimiyeti esnasındaki durumu, yine halktan edindiği izlenimler ve hakkında verdiği bilgilerle Kırım ve Kafkasya'nın o dönemdeki tarihine ışık tutmaktadır. Bu çalışma ile daha önce çevirisi yapılmamış olan bu seyahatnamenin çevirisinin yapılmasıyla eksikliği gidermek, yeni kaynak olabilecek bilgileri topluma kazandırmak, Kırım ve Kafkasya'nın tarihine yeni veya var olan bilgileri destekleyen bilgiler sunmak hedeflenmektedir.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte seyyahlar, seyahatnamenin önemi, Kırım ve Kafkasya seyahatnamesinin dış tenkiti ve konusu üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde; Kırım ve Kafkasya'nın coğrafi konumu, 1898 yılındaki siyasi durumu ve göçler sonucunda oluşan nüfus ele alınmıştır. İkinci bölümde; seyahatnamenin içeriği ele alınarak yazarın seyahat ettiği Kırım şehirleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde; seyahatnamenin içeriğine devam edilerek yazarın Kafkasya izlenimlerine yer verilmiştir.

Bu konunun seçilmesinde ve çalışmalarım sırasında yol göstericiliği ile benden desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan sevgili annem Satu TOPBAŞ'a ve ablam Sevilay GÖRGÜLÜ'ye, ayrıca 13 yaşıma kadar benden

desteğini eksik etmeyen rahmetli babam Nebi TOPBAŞ’a, yine bu aşamada her konuda yanımda olan arkadaşım Nurhan TAŞKIN’a teşekkür ederim.

Nalan TOPBAŞ

07/04/2025

MUĞLA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
FOTOĞRAF VB. MALZEMELER DİZİNİ.....	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KAFKASYA’NIN COĞRAFİ KONUMU, DEMOGRAFİK VE İDARİ YAPISI

1.1. COĞRAFİ KONUM.....	16
1.2. 1898 YILINDA KIRIM VE KAFKASYA’NIN SİYASİ DURUMU....	19
1.2.1. Kırım Yarımadası.....	19
1.2.2. Kafkasya Bölgesi.....	23
1.3. GÖÇLER SONRASI NÜFUS.....	27
1.3.1. Kırım Yarımadası’nda Meydana Gelen Göçler Sonucunda Oluşan Nüfus.....	27
1.3.2. Kafkasya Bölgesindeki Göçler Sonrasında Oluşan Nüfus.....	30
1.4. İDARİ YAPI.....	34
1.4.1. Kırım’ın İşgalinden Sonra Bölgedeki Rus İdari Yapısı.....	34
1.4.2. Rusya’nın Kafkasya Bölgesindeki İdari Yapısı.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

WILHELM MASOF'UN GÖZÜNDEN KIRIM ŞEHİRLERİ VE KASABALARI

2.1. KIRIM BÖLGESİ.....	40
2.2. ODESSA.....	43
2.3. EVPATORYA (GÖZLEVE).....	47
2.4. REYOYERE SAHİLİ.....	54
2.5. SİMFEROPOL (AKMESÇİT).....	56
2.6. KADIKÖY KÖYÜ (SİVASTOPOL).....	57
2.7. BAYDAR KASABASI.....	59
2.8. YALTA.....	62
2.9. GURZUF.....	63
2.10. ALUŞTA.....	64
2.11. FEODOSİYA (THEODOSİA/KEFE).....	66
2.12. KERÇ.....	68
2.13. BAĞÇESARAY.....	71
2.14. ÇUFUTKALE KASABASI.....	76
2.15. SİVASTOPOL (AKYAR).....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WILHELM MASOF'UN GÖZÜNDEN KAFKASYA ŞEHİRLERİ VE KASABALARI

3.1. KAFKASYA BÖLGESİ.....	85
3.2. BATUM.....	86
3.3. KUTAİSİ (İMERETİ BÖLGESİ).....	88
3.3.1. Gelati Manastırı.....	92

3.4. RACHA VADİSİ.....	94
3.4.1. Alpana (Alpano)	97
3.4.2. Achara (Açara) Kasabası.....	100
3.4.3. Glola Kasabası.....	101
3.4.4. Gurşevi.....	104
3.4.5. Mamisoni Geçidi.....	105
3.5. LİSRİ VE OSET DAĞLARI.....	106
3.5.1. Ardon Geçidi.....	111
3.5.2. San Nikola	112
3.5.3. Golak	113
3.6. ALAGİR	114
3.7. TİFLİS.....	118
3.8. GÜRCÜ ŞOSE YOLU.....	125
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA.....	135
EKLER.....	145

FOTOĞRAF VB. MALZEMELER DİZİNİ

Resim 1. Odessa’da liman ile bulvar caddesine inen merdiven.....	45
Resim 2. Odessa limanı.....	46
Resim 3. Foros Dağı ve bir kilise manzarası.....	59
Resim 4. Alupka sarayının deniz tarafından manzarası.....	60
Resim 5. Oryanda civarından sahil manzarası.....	61
Resim 6. Livadia’da Çar III. Aleksandr’ın vefat ettiği köşk.....	63
Resim 7. Gurzuf/Hurzuf şehri ile Ayu Dağının manzarası.....	64
Resim 8. Feodasiya/Theodosia şehrinin manzarası.....	66
Resim 9. Kerç şehri ile Mithridates Dağı’nın manzarası.....	70
Resim 10. Bahçesaray’da Kırım hanlarının bir sarayı.....	71
Resim 11. Bahçesaray’da Tatar hanlarının ikamet ettikleri Eskisaray.....	74
Resim 12. Bahçesaray’da Han Sarayı’nın harem dairesinin bahçesi.....	75
Resim 13. Çufutkalesi harabesi.....	76
Resim 14. Malakof’tan Sivastopol’ün görünüşü.....	80
Resim 15. Sivastopol’de Petropol kilisesi.....	81
Resim 16. Gürcü ahalisinden biri.....	88
Resim 17. Kutaisi şehrinin manzarası.....	91
Resim 18. Gelati Manastırı.....	93
Resim 19. Bir Gürcü köy hanesi.....	98
Resim 20. Adayıhoğ Dağı’nda Karaygam Kar Dağı’nın manzarası.....	103

Resim 21. Kazbek Dağı'nın manzarası.....	105
Resim 22. Ardon Geçidi'nin manzarası.....	112
Resim 23. San Nikola civarında bir şose manzarası.....	112
Resim 24. Bir Oset kızının manzarası.....	116
Resim 25. Vladikafkas/Vladikavkaz cihetinde Oset ile Kazakların görüşmeleri....	117
Resim 26. Tiflis'te Avrupalıların ve Gürcülerin mahallesi.....	123
Resim 27. Tiflis'te Gürcü mahallesinin istihkam dağından görüntüsü.....	124
Resim 28. Godav Dağlarında posta arabasıyla Yedi Kardeş Dağı'nın manzarası...	126
Resim 29. Kobi (?) civarında şose manzarası.....	127
Resim 30. Siyon Dağı'nın manzarası.....	128
Resim 31. Elbruz Kar Dağı'nın manzarası.....	129
Resim 32. Daryal geçidinin şimâl ciheti manzarası.....	129
Resim 33. Daryal geçidinde Şeytan köprüsünün manzarası.....	130
Resim 34. Daryal geçidinin şimâl mahreci.....	130
Resim 35. Seyyâhinden Masof'un ta' kib ettiği yolun haritası.....	131

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
s.	Sayfa
ev.	Çeviren
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Bkz.	Bakınız
vs.	Vesaire
vd.	Ve diğlerleri
km	Kilometre
km ²	Kilometrekare
m	Metre
cm	Santimetre
H.	Hicrî
MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

A- SEYYAHLAR

Birinci elden kaynak niteliği taşıyan seyahatnameler, geçmiş tarihimize nazaran zamanla yazarlar için vazgeçilmez kaynaklardan birisi olmuştur. Bu vazgeçilmezliği yazarlara sunanlar ise seyyahlardır. Seyyah, başka ülke ve uygarlıkları keşfetme arzusuyla görmeyi amaçlayan, sosyo-kültürel ve ekonomik hayatlarını, yönetim şekillerini, dini inançlarını, gelenek-göreneklerini, coğrafyanın özelliklerini kısacası o topluma ait bütün olguları kaleme alarak yazan veya sözlü olarak ifade eden kişidir.

Peki “*insanlar ne için seyahat ederler?*” Aslında seyahat etmenin kendi içinde pek çok sebebi bulunmaktadır. Fakat bir unsur vardır ki, bütün bu sebepleri bizlere açıklamaktadır; merak.

İnsanoğlu varoluşundan beri, hep bir şeyleri araştırmaya, öğrenmeye, bir bilinmezliği ortaya çıkarmaya endeksli olmuştur. Doğası gereği bir nesneye, bir kimseye, bir ülkeye veya toplumlara duyulan merak ve ilgi onları gezgin olma yolculuğuna çıkarmıştır. Çıktıkları bu yolda ise, yeni yerler görme umutlarıyla gördükleri yerleri gözlemleyip not alarak, gelecek nesillere aktarma istekleri onlar için, en büyük motive kaynağını oluşturmuştur.

Seyahatnamelerin tarihi oldukça eski olup erken dönemlere kadar gitmektedir. Bakıldığında erken dönem seyahatnamelerde tarih ve efsaneler daha çok iç içedir.¹ Uruk Kralı Gılgamış’ın ölümsüzlük arayışıyla dünyayı dolaşması, insanoğlunun ilk seyahati, Gılgamış Destanının da ilk seyahatname olarak kabul edilmesi,² buna örnek olarak gösterilebilir. Daha sonradan Osmanlı topraklarına dahil olacak Anadolu’nun bilinen en eski seyahatnamesi, tarih yazıcılığının da önderi olan, Herodot’un yazdığı “Herodot Tarihi” ve Ksenefon’un yazdığı “On Binlerin Ricadı” isimli eserleri olarak bilinmektedir.³ Herodot, MÖ. 450-440 yılları arasında kendi döneminin tarihini yazmak maksadıyla seyahat etmiştir. Geniş bir coğrafyayı gezerek gözlemlerini bizlere aktaran Herodot’un asıl amacı, gezdiği coğrafi bölgelerin

¹ Gülay Karadağ, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2006, s. 28.

² İbrahim Şirin, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanımı Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorluğu”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı: 310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.38.

³ Seyfeddin Sağlam, “Türkiye Seyahatnamelerine Dair”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı: 310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.25.

kültürel yapılarını araştırmak ve karşılaştırmaktır.⁴ Bu eserlerden daha eski zamanda yazılmış seyahatnamelerin olma olasılığı mevcut olup, burada kıstas alınan durum günümüze ulaşmış olan belgelerdir.

Seyyahlar, seyahatnamelerini sadece gezme isteğiyle yazmamaktadır. Bu doğrultuda seyyahların, bir ülkeye seyahat etme amaçları farklılık gösterebilir. Genel olarak bakarsak eğer bunlar; merak edip seyahat edenler (zengin olanlar, şair, edebiyatçı, yazar, asker, ressam vs.), görevli olarak gelenler (daimi elçi, konsoloslar, casus, misyonerler vs.), bilimsel araştırma yapmak için gelenler (arkeolog, tarihçi, yer bilimci vs.),⁵ ticaret maksatlı ve ibadet etmek için gelenler⁶ olarak adlandırılabilir. Bu grupların içerisinde merak edip seyahat edenlerin, en tarafsız kesim olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü seyahate çıkan kişi, kendi tercihi ile yeni yerler görme isteğinde bulunduğu için, gözlem ve deneyimlerini yine bu doğrultuda kaleme alacağından dolayı, bilgiyi objektif bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Tabi bu durum hepsi için geçerli olmamakla beraber, konunun ayrıntılı şekline aşağıda değinilecektir.

Seyyahların sadece meraklı gezginlerden oluşmadığını, bunun yanında devlet görevlisi ve bilimsel araştırma yapmak gibi, amaçlarla gezenlerde olduğunu söylemiştik. Dolayısıyla bu noktada seyyahların mesleki özelliklerinin farklı olduğunu anlayabiliriz. Alanları farklı olan seyyahların var olmasıyla, bizler ilgi duyduğumuz olayları veyahut konuları daha rahat bir şekilde ele alabilmekteyiz. Bu nedenle farklı amaçlarla seyahat eden gezginlerin çok olması, tarihimizi daha geniş perspektiften bakmak ve kaynaklarımızı genişletmek açısından son derece faydalı olmuştur.

Hacılar başta Osmanlı Devleti toprakları olmak üzere, seyahat eden gezginlerin içerisinde belki de en dikkat çekenini olmuştur. Müslümanlar ve Hristiyanlar için kutsal sayılan toprakların, Osmanlı sınırları içerisinde yer almış olması, dini vazifeleri için seyahat eden gezginlerin rotalarını, Osmanlı Devleti'ne çevirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılan toprakları sayesinde, pek çok sayıda kutsal mekânı içinde barındırmıştır. Bu kutsal mekânların en önemlisi ise, Kudüs'tür. Haçlı seferlerine sebep olan, "kutsallar kutsalı" olarak adlandırılan Kudüs, Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar için kutsal toprak sayılmış

⁴ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 16-17.

⁵ Tuncer Baykara, "Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi mi?", *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı: 310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.36-37.

⁶ Mustafa E. K. Kılınc, *X. Yüzyıl Müslüman Seyyahların Gözünden Mısır (Tarih, Ekonomi, Kültür, Toplum ve Din)*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karaman 2019, s. 4-5.

ve ibadetlerini gerçekleştirmek için ziyaret edilen yerler arasında yer almıştır.⁷ Özellikle Hristiyan dünyası için kutsal sayılan bu toprakların zamanla Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer alması, Avrupalıların uzun süre hazmedememelerine sebep olmuştur.⁸ Bakıldığında Kudüs, Yavuz Sultan Selim döneminde Ekim 1516'da fethedilerek, Aralık 1917 tarihine kadar Osmanlı topraklarında yer almasıyla,⁹ devlete ibadet maksatlı gelen seyyahların sayılarının zamanla artmasına neden olmuştur. Hacılar, görerek yaşadıkları deneyimlerini aktararak, o bölgedeki yaşam şartlarını ve coğrafyayı anlamada büyük faydalar sağlamışlardır. Tabi konu din olunca gezginlerde oluşabilecek duygusal bakış açıları, bizleri yazdıkları kaynaklara daha dikkatli, eleştirel gözle bakmamıza yol açmaktadır. Bu maksatla doğru bilgiye ulaşma yolunda farklı kaynaklara müracaat etmekte yarar vardır.

Merak için seyahat eden seyyahların içerisinde yer alan askerler ise, daha çok savaş sonrası o bölgede kalan esirler veya gönüllerden olmuştur. İlk Çağlar'da gerçekleştirilen seyahatler daha çok askeri maksatla sefere katılanların veya diplomatik görev için bulundukları ülkelerde deneyim ve gözlemlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰ Osmanlı'da 1396 tarihinde Niğbolu Meydan Savaşı'nda esir düşen asker Johannes Schiltberger, 30 yıllık esaretinden sonra kaleme aldığı hatıratı, bir esire ait ilk seyahatname olarak kayda alınmıştır. Ülkesine döndüğünde yaşadığı deneyimleri yazarak okurlarına sunmasıyla Avrupa'da büyük yankı bulmuştur.¹¹

Merak duygusu ile giden seyyahlardan sonra elçilik göreviyle giden seyyahların sayıları önem teşkil ettiği için, elçilerinde deneyimleyip, yazdıkları belgelerin önemi artmıştır. Sefaretname, geniş manada “*yabancı ülkelere gönderilen elçilerin yola çıkışlarından başlayarak gittikleri yerlerde şahit oldukları olaylar, geçtikleri bölgelerin coğrafyası ve insanları hakkında gözlemleri, yaptıkları görüşmeler ve siyasî hadiselerle ilgili verdikleri yazılı bilgiler*” olarak adlandırılmıştır.¹² Görevlerinden dolayı bulundukları ülkeler hakkında ayrıntılı bilgiler sundukları için, seyahatnamelerin içinde sefaretnamelerinde ayrı bir önemi vardır. Bazıları rapor mahiyetinde olup seyahatnameye benzemezken, bazıları da neredeyse

⁷ Ömer Faruk Karman, “Kudüs”, *DİA, Cilt:26*, s. 323-327.

⁸ Özlem Kumrular, “Yeniçağ'da Osmanlı Topraklarından Geçen Seyyahlar Tehlikeler ve Tedbirler”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı:310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s. 61.

⁹ Kâmil Cemîl el-Aselî, “Kudüs”, *DİA, Cilt:26*, s. 334-338.

¹⁰ Emin Özdemir, “ Rus İşgalinde Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri”, *History Studies, Cilt:II, Sayı:2*, Nevşehir 2010, s. 113.

¹¹ İlhan Pınar, “İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı:310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.52.

¹² Nebi Bozkurt, “Sefâretnâme”, *DİA, Cilt:36*, s. 288-289.

seyahatnameye eşdeğer olduğu bilinmektedir.¹³ Sefaretname türündeki seyahatname, Osmanlı'da ilk olarak, Batı'daki birçok yeniliği ülkemize taşıyan Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet¹⁴ tarafından yazıldığını iddia eden kaynaklar olsa da tarihi, daha derin araştırmalar sonucunda daha eskiye dayandığı görülmektedir. Yapılan bu araştırmalardan birisini de yazar Abdülhakim Tuğluk gerçekleştirmiştir. Tuğluk, sefaretnamelerin tarihini Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet döneminden daha eskilere dayandığını, önceden de Avrupa'ya seyyahların gittiğini ve bu konu üzerinde yazılar yazdığını dile getirmiştir. Nitekim araştırmalar doğrultusunda sefaretname olarak ifade edilebilecek ilk eserin, Fatih Sultan Mehmet döneminde, Hacı Zaganos'un devlet erkânına sunduğu Nemçe raporu olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Devlet tarafından atanan ve temsil sorumluluğu bulunan konsolosluklar da tıpkı elçiler gibi bulundukları toplum hakkında edindikleri bilgiler doğrultusunda seyahatname tarihine kaynak oluşturmuştur. Ticaret ve nüfus gibi önemli hususlarda konsoloslar, seyyahlara bilgi aktarımında hizmet etmişlerdir.¹⁶

En eski çağlardan beri insanoğlu, inandığı dini başka toplumlara yayma düşüncesi içerisinde olmuş ve bu düşüncüyü gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde yayılma politikasının en önemli unsurunu iskân politikası oluşturmuştur. Fethedilen bölgelerde Müslümanlığı yaymak İslam inancına göre farz olurken, Türklerin bu inancı yaymak için tarih boyunca bir takım faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Özellikle bu faaliyetleri Balkan topraklarında gerçekleştirdiği bilinmektedir. Aynı düşünce tarzı başka dine mensup halklar tarafından da benimsenmiştir. Hristiyan dünyası da kendi dinini başka coğrafyalara, yaymak arzusuyla çalışmalar yapmıştır. Hristiyanlığı başka toplumlara yayma çalışmasını yapan kişiye misyoner, yürütülen bu çalışmalara da misyonerlik adı verilmiştir. Misyonerler, başka ülkelere hedeflerini gerçekleştirmek çabasıyla gitmesinin yanında, yaşadığı olayları, deneyimlerini, gezdiği toprakların özelliklerini ve insanların yaşam tarzlarını da kaleme almayı ihmal etmemişlerdir. Bu doğrultuda misyonerlerde seyyahların içinde yer alarak, aktardığı bilgiler ile tarihe ışık tutan kişilerden birisi olmuştur.

¹³ Gülcan Işık, "Kanuni'nin Osmanlı'sı'na Arafta Bir Oryantalist Bakış *Türk Yurdu*, Cilt: XXXIII, Sayı:310, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.97.

¹⁴ Sağlam, a.g.m., s. 29.

¹⁵ Abdülhakim Tuğluk, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ile Ahmet Midhat Efendi Arasında Bir Avrupa Mukayesesi", *Avrupa Macerasının Erken Dönem Bir Örneği Avrupa'da Bir Ceylan*, (Yay. Haz: Selim Somuncu), Manas Yayıncılık, Ankara 2018, s. 140.

¹⁶ Özgür Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVIII, Sayı: 2, 2013, s.598.

Osmanlı Devleti yürüttüğü politikalar neticesinde farklı mezhep ve din açısından oldukça zengin bir topluluktu. Her dine mensup vatandaşlar bu topraklarda rahat bir şekilde yaşamını idame ettirebilirdi. Devletin benimsediği bu politika zamanla bazı olumsuzlukları da beraberinde getirecek olsa da devletin vazgeçilmez unsuru olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren başka toplumlara ticari ve siyasi amaçlarla gönderme anlamını kazanan misyonerlik,¹⁷ 1789 Fransız İhtilali'nden sonra, Avrupa'da yaşanan ve zamanla faaliyet alanını genişleten milliyetçilik akımıyla beraber, başka bir döneme geçiş yapacaktır. Bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi zorluklar ve Avrupalılara tanıdığı ayrıcalıklar ile gayrimüslim halk Osmanlı topraklarında daha rahat bir yaşam sürmeye başlayacaktır. Devletin zayıflamasından faydalanmak isteyen Batı ise, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, devleti parçalama arzusundadır. Bu tarihten sonra artık Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetleri artmaya ve alanını genişletmeye eğilimli olmuştur.¹⁸ 19. yüzyılda ise bu faaliyetler iyice kendini belli eder bir hal almış ve aynı şekilde Rusya'nın hâkimiyeti altında bulunan Kırım ve Kafkasya'da da misyonerlik faaliyetleri yoğunlaşmıştır.¹⁹ Hem Osmanlı topraklarına hem de Kırım ve Kafkasya bölgesine gelen seyyah misyonerlerin sayılarının gün geçtikçe artması ile yazılan seyahatnamelerin sayısı artmıştır.

Seyyah ve kimlerin seyyah olabileceğine değindikten sonra, birazda konunun daha derinlerine inerek seyyahlığın en eski çağlardan itibaren, zamanla nasıl şekil aldığına bakmakta ve şu soruyu sormakta fayda var. *Seyahat etme bir gelenek miydi?*

Eski Çağlar'dan beri seyyahların var olması ve seyahat etmenin hangi şartlar olursa olsun kabul görmüş bir kültür olduğu aşîkârdır. Gelişmekte olan bir dünyada her dönemin kendine göre şartları ve sınırlarını zorlayabileceği imkânları vardır. Aslında vurgulamak istenilen olgu, insanoğlunun istekleri ne kadar üst düzey olursa olsun, yaşadığı coğrafyanın ve sahip olduğu kültürün veyahut ekonomik olasılıkların elverişli olması, isteklerini gerçekleştirme yolunda en önemli faktörlerden birisidir. Bu şartlar ise en eski zamanlardan itibaren gelişmeyi hedefleyen bizler için eşit olamamıştır. Hala daha günümüzde bu sorunun devam ettiğini söylemekte mümkündür. Tabi şu ayrımı da yapmak lazım, Eski Çağlar'da mümkün olamayan şartlar ile günümüzdeki şartlar aynı değildir. Her dönemin sahip olduğu

¹⁷ Resul Narin, "Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları", *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, Sakarya Üniversitesi Ali Fuat Cebesoy Meslek Yüksekokulu, Sakarya 2010, s. 309.

¹⁸ Resul Narin, "19. Yüzyıl Kocaeli'nde Misyonerlik Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları, Cilt: XXXIV, Sayı: 34*, Sakarya 2012, s. 69.

¹⁹ Ömer Turan, "XIX. Yüzyılda Kırım, Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri", *Belleten, Cilt: LXIV, Sayı: 241*, 2000, s. 929.

imkânlar ve kişilerin gelişmişlik düzeyi, yani kişisel gelişiminde ki değişiklikler farklılık gösterebilmektedir. Evet, seyahat etmek bir kültür, fakat gelenek diyebilmemiz için şartların da aynı zamanda eşit olması gerekmektedir. Herkesçe kabul görülen sürdürülebilir bir yapıdan ziyade, daha çok seyahat etmek bir amaca hizmet etme ve planlı yolculuk olarak kabul edilmiştir.

Seyyahlar keşfetmek isteği yeni ülkelere ya kara yoluyla ya da denizyolu ile gitmektedir. Eski Çağ ve Orta Çağ'da bu iki yolda gelişmediği için seyahat etmek zorlaşmış, ekonomik güç ve can güvenliğinin sağlanması ön plana çıkmıştır. Orta Çağ'da varlıklı kesimin dışında kalan halkın seyahat etme nedeni, hac ve savaşta görevli askerlikti. Diğer seçenekler bu dönemlerde geri planda kalmış, bunun da en önemli nedeni ekonomik sıkıntılar olmuştur. Orta Çağ'da seyahat etmek gezginler için kolay bir uğraş olmamış, bu nedenle de her kesim bu seyahatleri gerçekleştirememiştir. Bir başka ülkeye gerçekleştirilecek seyahat mesafelerin uzun olması ile ciddi bir emek gerektiriyordu. Gidilecek bölgeye ait bir harita ve o bölgeyi bilen yol arkadaşına sahip olmak, seyahati kolaylaştırma adına şarttı. Bu olasılıklara sahip olmak ise bir gezgin için çok büyük avantaj ve şanstır. Maddi yeterlilik, uygun ulaşım imkânı, güvenlik ve barınma seyahat etmenin en önemli etkenlerindendir. Orta Çağ'da bu etkenler çok gelişmemiş ve şartlar gezginler için elverişli olamamıştır.

Orta Çağ'da seyahat etmek, mal ve can güvenliğini tehdit etme imkânı olduğu için, bir macera olarak nitelendirilmiştir. Seyahat edebilmek için iyi bir ekonominin yanında, gelişmiş yollara ve ulaşım araçlarına sahip olmak gerekmektedir. Bu yüzyılda karayolundaki ulaşım araçları ise, arabalar, atlar ve insanların ayakları olup, en yaygın olanı yürümek olmuştur. Deniz yolunda ise tercih edilen araç yelkenli gemiler olup, hava şartlarından dolayı da seyahat için tercih edilen aylar Haziran ve Temmuz'dur. Deniz yolculuğunda yaşanabilecek fırtına ve rüzgâr gibi olumsuzluklar, kara yolunda da yaşanması mümkün olmuş, yağmur sonrası oluşabilecek çamur yön bulmakta zorluklara neden olmuştur.²⁰ Bu şartlar Orta Çağ döneminde olduğu gibi Yeni Çağ döneminde de devam ederek, seyahat etmek hala daha bir macera olarak nitelendirilmiştir.

Orta Çağ'ın son diliminde ve Yeni Çağ'da çok çeşitli seyahat çeşitleri mevcut olmasına rağmen hala düzenli bir yolculuk sistemi yoktur. Seyahat olanakları 19. yüzyıl ortalarına kadar masraflı, zahmetli ve teferruatlı bir mesele olarak devam etmiştir. Fakat bu tarihten sonra artık gelişen bir dünya kendini bariz belli etmeye başlayacak ve vapur, tren gibi

²⁰ Murat Hanilçe, "II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: XXXII, Sayı: 2, 2021*, s. 276-277.

ulaşım araıların artması ile yolculuk imkânları daha elverişli hale gelecektir.²¹ Ulaşımın daha rahat olması, farklı ülkelere seyahat eden gezginlerin sayısının daha da artmasına, seyahatnamelerin çoğalmasına sebep olacaktır.

Seyyahlar, seyahat edecekleri zaman diliminde belli bir yaş olgunluğuna gelmeleri gerekir. Çünkü bu konuda kendini geliştirmek, objektif bir tutumla olaylara yaklaşmak tarih yazımında son derece önemli olup, aranan bir unsurdur. Aksi takdirde ise, kendini geliştirememiş seyyahların farklı düşüncelere kapılıp, olaylara farklı anlamlar yükleyerek yoldan saparlarsa, gerçek ve istenilen bilgiye ulaşmaktan çok uzakta oluruz.

Yabancı seyyahlar, bakış açılarını bizlere yansıtırken yazılarında olumlu veya olumsuz durumlar çıkabilir. Unutmayalım ki, seyyahlar seyahatnameleri kendi gözlemleri doğrultusunda hissettikleri ve algıladıkları biçimde yazarlar. Bu durum elbette iki seçeneği ön plana çıkarabilir. Avrupalı seyyahlar için özellikle söz konusu Doğu olduğunda, için içine duygularını daha fazla katmaya meyilli olabilirler ki, bu durum Doğu içinde geçerlidir. Yazılarına duygularını karıştırıp, taraflı bir şekilde yazmaları, gerçekçilik bakımından olumsuzluklar yaratabilmektedir. Olumsuzlukların yanında olumlu olarak yansıyabilecek yönleri de mevcuttur. Yabancı seyyahlar gittikleri yeni ülkelere o bölgedeki yerli halkın bakış açısından farklı bakabileceği için görünmeyen özellikleri ve yaşantıları daha net sunma imkanını bizlere verir. Bir başka deyişle tarafsız oldukları için daha gerçekçi yaklaşabilirler. Önyargılı ve taraflı tutumların olabileceği gibi realist ve objektif de olabilirler. Sonuç olarak ne olursan olsun, seyyahların yazılarını eleştirel bir gözle değerlendirmek her koşulda şarttır.

Seyyahların tarihi kayıt altına alarak gelecek nesillere bilgi aktarmasının yanında başka faydaları da bulunmaktadır. Seyyahlar gittikleri bölgeleri keşfedip olumlu ve olumsuz yönlerini ayırt edebilmekte ve bu elde ettiği bilgiler ile ülkelerine gitmektedirler. Vatanlarına yeni fikirler ile dönerek, bu fikirleri kendi toplumu ile paylaşıp, bambaşka ufuklar açabilmektedir. Bu düşünce tarzı ile insanlar bulundukları toplum dışına çıkarak, kendilerini geliştirme imkanı yakalamaktadır.

B- TARİHİ BİR KAYNAK OLARAK SEYAHATNAMELERİN ÖNEMİ

Seyahatname kelimesi, Arapça “gezi, gezmek” manasını taşıyan *seyâhat* kelimesiyle, Farsça, “mektup, risale”, anlamına gelen *nâme* kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşan, gezi eseri, gezi mektubu anlamına gelmektedir.²² Kelimenin TDK’da anlamı ise, “*bir yazarın*

²¹ Baykara, *a.g.m.*, s. 33.

²²Hseyin Yazıcı, “Seyahatnâme”, *DİA, Cilt: 37*, s. 9-11.

gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser” şeklindedir.²³ Seyahat edilen, gezip görülen yerlerin ilgi çekici özelliklerinin not alınması ve yaşanmış olunan anılarında kayıt altına alınmasını ifade eden seyahatname, şahısların ilk ağızdan yazmış olduğu bilgiler olması dolayısıyla, birinci elden kaynak sayılma özelliğine sahiptir. Tarih yazıcılığında eksik olan hususların tamamlanmasında veyahut var olan bilgilere destekleyici, yardımcı kaynak olarak kullanılmasında seyahatnamelerin önemi fazladır. Bu önem ise, zamanla tarih yazıcılığının artmasıyla daha da fark edilir hale gelecektir.

Seyahatnamelerin içeriği onu yazan seyyahların o ülkede bulunmalarındaki amaçlarına göre değişiklik gösterdiğini ifade etmiştik. Bu değişiklikler eserin şeklini ve içeriğini etkilemektedir. Haç vazifesi için seyahat eden bir gezginin, kaleme alacağı bilgiler daha çok dini olaylar ve gittiği kutsal topraklar üzerine olacaktır. Ticaret maksatlı giden kişi ise, bizlere o bölgedeki ticaretin ve ekonominin durumunu, üretilen ürünlerin neler olduğu hakkında bilgiler verirken, yine görevli elçilerin de seyahatnameleri ağırlıklı olarak bulunduğu ülkenin diplomasi ve siyasi durumu gibi hususları içerecektir.

Türk tarihinin belki de en büyük sorunu yazmaktır. Türkler tarih sahnesine çıktığı zamanlarda yaşadığı olayları yazmak yerine daha çok sözlü ifade etme şeklini benimsemiştir. Bu durum ise gelecek nesillere tarih aktarımında zorluklara ve bilgi azlığına neden olmuştur. Türk tarihi üzerine araştırma yapacak olan bir kişi, bilgiyi daha çok yabancı kaynaklardan edinmek zorunda kalmıştır. Bu durum ise gerçek bilgiyi elde etme hususunda bazı olumsuzluklar yaratabilmektedir. Taraflı bir gözle yazılmış olma ihtimalini hep göz önünde bulundurarak, araştırmaları da o yönde yapmakta fayda vardır.

Türklerin en eski zamanlardan itibaren gezip gördüğü veya yaşadığı olayları yazma gereksinimin olmaması gün geçtikçe biraz daha farklılaşmaya ve geliştirilmeye başladığı açıktır. Dönemler geçtikçe Türklerin yazma eğilimi daha çok artmış, eskisine nazaran bu konuda çok yol kat edilmiştir. Birçok alanı etkileyen matbaanın icadı seyahatnameleri de etkilemiş, nitekim yapılan seyahatlerin sayısı gün geçtikçe artarak, sadece eğlence ve serüven gözüyle bakılmamaya, kitapların çoğalmasıyla artık bilgi verici, aydınlatıcı ve öğretici yönüyle bakılmaya başlanmıştır. Ayrıca durumu iyi olmayan halkın da bu sayede kitap alabilme gücü artmıştır.²⁴ Fakat ne kadar yol kat edilirse edilsin, başka milletlerle mukayese edildiğinde bizdeki seyahatnamelerin yeterliliği ve verimliliği tartışılabilir. Yazma

²³ <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 06.12.2023).

²⁴ Sağlam, *a.g.m.*, s. 28.

alışkanlığının geç oturması, seyahatname kültürünü de etkilemiş ve tarih sahnesine çıkması zaman almıştır.

Zaman geçtikçe kaynak değeri artan ve önem kazanan seyahatnameler, yerli ve yabancı olarak ikiye ayrılır. Osmanlı’da seyahatname yazarların sayısı Batılı devletlere göre daha azdır. Bunun sebebini ise, Türklerin gördüklerini daha çok sözlü ifade ederken, batılıların yazmayı tercih etmesine bağlayabiliriz. Bu tarih yazıcılığı seyahatname yazımında da kendini belli etmiştir. Neticede yabancı devletlerin daha çok tarihi yazdıkları ve Türklerin tarihini yeri geldiğinde onlardan öğrendiğimiz aşikârdır. Yabancı devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti içerisinde de önemli gezginler mevcuttur. Türk tarihinde yerli seyyah olarak en dikkat çeken ve en önemli isim hiç kuşkusuz ki Evliya Çelebi’dir. Evliya Çelebi, kendi döneminin içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda oldukça önemli bir iş yapmış, çok geniş bir coğrafyada seyahat ederek, gezip gördüğü yerlerde yaşadığı deneyimleri ve anılarını daha sonra kaleme almayı başarmıştır. 17. yüzyılın büyük gezgini Evliya Çelebi, Balkanlardan Kafkaslara, Anadolu’dan Arabistan’a kadar uzanan seyahat serüveninin sonucunda 10 ciltlik bilgi dolu seyahatnamesini yazmıştır. Seyahatname içeriği bakımından çok çeşitli bilgilere sahip olup, coğrafi, mimari, tarihi, edebi, sosyal hayat ve inançlar hakkında pek çok bilgi barındırmaktadır.²⁵ Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Kırım Yarımadası’nı da ziyaret etmiş ve yaşadığı deneyimleri seyahatnamesinin 7. cildin de bizlere aktarmıştır. Seyahatnamenin 7. cildi, Avusturya seyahati ile başlayıp, Kafkasya Bölgesi’yle son bulmaktadır. Kanije, Belgrad, Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimleri hakkında izlenimleri yer almaktadır.²⁶ Günümüzde halen daha önemli akademik çalışmalara kaynaklık eden bu seyahatname, Tanzimat dönemine kadar Türk tarihinde eşsiz bir belge olarak kalmıştır.

Farklı hedefler doğrultusunda bilgi edinme maksatlı, Batıdan Doğuya yapılan seyahatler 16. yüzyılda arttığını, 17. yüzyıla gelindiğinde ise bu hareketlilik daha da belirgin hale geldiğini ifade etmiştik. Bu yüzyıllar Osmanlı Devleti’nin en parlak döneminin yaşandığı yüzyıllardır. Devletin sınırlarının Kuzey Afrika, Akdeniz, Ortadoğu ve Avrupa olmak üzere dört kıtada genişlemesi ile beraber, bu bölgedeki insanlarla kurulan yakın temaslarda artmıştır. Siyasi ve ticari ilişkilerinde güçlenmesiyle, başta Avrupa olmak üzere yabancı devletlerle kurulan ilişkiler daha da önem kazanmıştır. Devletin bu yükselişi ise, yabancı

²⁵ Cafer Mum, “Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi”, *Bilgi, Sayı: 26*, 2003, s. 191.

²⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017; Kırımlı, “Rus İdaresi...”, s. 457-465.

milletler tarafından fark edilir hale gelecek ve büyük bir hayranlık uyandıracaktır.²⁷ Devletin elde ettiği başarılar Batı’da Türk milletine karşı duyulan korkuyu pekiştirirken, Türklere karşı duyulan merak ise onların ruhlarına işleyecektir. Bu hayranlık ve merak, zamanla seyyahların Osmanlı topraklarına daha fazla gelmesini sağlayarak, yazılacak olan seyahatnamelerinde sayısını arttırmaya neden olacaktır. İki taraf içinde gelişmelere bakıldığında, Osmanlı Devleti açısından durum böyleyken, Avrupa açısından seyahatlerin artmasında bu gelişmelerin yanında başka etkenlerde mevcuttur.

Tarihte yaşanan olaylar ile zaman zaman toplumların birbirlerine olan düşünceleri, bakış açıları değişebilir. Bu değişikliğe neden olan olaylardan birisi de Rönesans²⁸’tır. Bu döneme kadar Avrupalılar, Osmanlı Devleti’ni “barbar” bir millet olarak nitelendirirken, bu dönemden sonra “Büyük Türk” demeye başlayarak yenilmez olarak nitelendirilecektir.²⁹ Bu düşüncenin oluşmasının arkasında Osmanlı’nın elde ettiği siyasi ve askeri başarıların yanında, Avrupalıların Karanlık Çağ’dan çıkarak, Aydınlanma Dönemine giden yolda ki zeminin oluşmasının büyük payı vardır. Zira bu dönemden sonra sanata ve mimariye olan ilgi artarak devam etmiş, bu artış kendi sınırlarıyla kalmayıp, başta Osmanlı olmak üzere başka toplumların sosyal hayatı, mimari yapıları ve sanatları seyyahlar tarafından keşfedilmeye odaklı olmuştur.

15. ve 16. yüzyılda elde ettiği yeni deneyimler ve fikirlerle vatanlarına dönen seyyahlar, kültürlü kişiler olarak adlandırılmasıyla ön plana çıkmışlardır. Yeni fikirlerin var olması, Orta Çağ’ın karanlığından kurtulmak isteyen, modern bir toplum kurmayı hedefleyen Avrupa için son derece önem arz etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu 16. ve 17. yüzyıllarda yabancı seyyahlar, devlet ve Türklerden övgü ve hayranlıkla söz ederken, daha sonra Osmanlı Devleti’nin gerilemeye başladığı dönemlerde özellikle 18. yüzyılın sonundan başlayarak 19. yüzyılda bu hayranlık

²⁷ Sibel Ercüment, *XIX. Yüzyıllarda Batılı Seyyâhlara Göre Doğu Ve Orta Karadeniz*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1991, s. 3

²⁸ Kelime anlamı “yeniden doğuş” olan Rönesans, Avrupa’da dengeleri değiştirdi. Doğu ve Yunan kültürlerine karşı derin bir ilgi başladı. Avrupalı halk kendi memleketi dışında, Yunanistan, Mısır, İtalya ve Anadolu bölgelerini keşfetmek için gitmeye başladı. “Grand Tour” akımı XV. Yüzyılın ikinci yarısında düzenli olarak faaliyete geçerek, XVII.-XVIII. ve XIX. yüzyıllarda faaliyet alanı genişledi ve form değiştirdi. Avrupalı burjuva ve aristokrat kesim bu akımdan etkilendi ve farklı ülkelere seyahat etmeye başladı. Bkz. Işık Albasan, “Rönesans Dönemi Sonrası Seyyahların Arkeolojiye ve Müzeciliğe Katkıları”, *Arşiv Dünyası, Cilt: VI, Sayı: 2*, 2019, s. 165-166. Bu dönemden sonra, eğitim, sanat, bilim ve mimari alanlara olan ilgi ve önem değişerek bir yenilenme sürecine gidildi. Sanat, mimari ve kültür tarihine verilen değer seyyahları da etkiledi ve bu doğrultuda kendi toprakları dışında kalan ülkelerin sosyal hayatını ve mimari eserlerini görme arzusu katlandı. Bu sebeple seyyahlar gezi rotalarını daha geniş alanlara çevirdi. Akabinde Anadolu’nun da içinde yer aldığı çok sayıda seyahatname vuku buldu.

²⁹ Şirin, *a.g.m.*, s. 39.

azalmış, yerini tam tersi uygarlaştırılması gereken bir toplum olarak görülmeye başlanmıştır.³⁰ Gelişmekte olan Batı, geri kalmış Doğu'yu eskisi gibi önemsemeyip, kendilerinden aşağı görmeye başlamıştır. Bu durum zamanla seyahatname yazımında fark edilir bir hal alacaktır. Ayrıca Avrupa'da milliyetçilik rüzgârlarının esmeye başlaması, bu görüşlerin değişmesindeki en önemli rollerden birisi olacaktır.

19. yüzyılda seyahatnamelerin yapısı değişmeye evrilirken, bu dönemde oldukça ivme kazanan sömürgecilik³¹ ve emperyalizm seyahatnamelere de yansıyacaktı. İlk Çağlar'da başlayan seyahat kültürü, Yakın Çağ'da sömürgeciliğin gelişmesiyle birlikte daha da yaygınlaştığı görülmektedir. Tarih boyunca Batı'nın Doğu'yu tanıma arzusu ve Doğu'ya ait olanları yakından görme istekleri devam etmiştir. Bu istek sömürgecilik ile birlikte akademik bir disiplin olan Oryantalizm adıyla kurumsallaşmıştır.³² Bu kurumsallaşmanın yarattığı neticeyle sömürülen bölgeler, Batılı seyyahların akınına maruz kalmıştır. Oryantalizmin hız kazandığı bu dönemde Batı'da eser koleksiyonculuğu ve müzecilik faaliyetlerinde önemli gelişmeler olmuş, bu alanlara duyulan ilgi yoğunlaşmıştır. Kendi bölgelerinin dışında başka medeniyetlere ait tarihi eserlere merakı artan seyyahlar ise, bu meraklarını gidermek için harekete geçmiştir. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı'nın zorluklar yaşadığı dönemde ülkeye ziyaret eden seyyahların bölgedeki tarihi eserleri görmenin yanında, Osmanlı'ya ait olan bu eserleri kaçırmaya teşebbüs ettiği ve aralarında başarılı olanların olduğu bilinmektedir.³³

Tarih boyunca dünya üzerinde yaşamış her toplum ve milletlerin yaşam tarzında benimsedikleri öncelikler farklıdır. Uyguladıkları politikalar, ilime ve bilime olan bakış açıları, eğitimde verilen öncülükler, ideolojileri, hayat felsefeleri vs. bunları daha da

³⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 590.

³¹ Sömürgecilik, "bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması" olarak tanımlanmaktadır. XIX. yüzyılda sömüren yani sömürgeci milletler "Batı", sömürülen milletler ise "Doğu" olarak adlandırılmıştır. Antikçağ döneminde başlayarak günümüze kadar gelen sömürgecilik anlayışı XVI. yüzyıl başlarında sistemli bir hal almış, XIX. yüzyılda hızlıca yaygınlaşarak, XX. yüzyılda hemen hemen bütün Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Avrupalılar bu faaliyetleri yürütürken ise, rol model olarak Romalıların uyguladığı sömürgecilik anlayışını benimsemiştir. Avrupa'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra, sömürgeciliği haklı görme düşüncesi değişmeye başladı ve bu uygulamanın insan haklarına ihlal olduğu görüldü. Böylece XX. yüzyılın ikinci yarısında sona erdi. Avrupalıları sömürgeciliğe sevk eden nedenler ise, ekonomik üstünlüğünün yanında, stratejik yerlerin elde tutulup korunması ve başka devletleri kontrol altında tutmak, Hristiyanlığı yaymak düşüncesidir. Sömürgecilik, sömürülen toplumların demografik yapısını etkileyen ve insanları boyundurluğu altına alarak haklarına gasp eden bir anlayıştır. Bkz. Ahmet Kavas, "Sömürgecilik", *DİA, Cilt: 37*, s. 394-397. Bu anlayışı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Ruslar'ın Kırım ve Kafkasya üzerine yürüttüğü politikalarda görmek mümkündür.

³² Özdemir, a.g.m., s. 114.

³³ Ece Yüksel, *17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2012, s. 22.

çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla her milletin seyyahlara ve seyahatnamelere olan yaklaşımı, onları konumlandıkları yer de farklı olmuştur. Seyahatnameler Batı toplumlarında ayrı bir araştırma kaynağı olarak görülmekle birlikte, biz de yardımcı kaynak olarak eksik olan bilgilerin tamamlanmasında daha çok ön plana çıkmıştır.³⁴

C- SEYAHATNAMESİNİN İÇERİĞİ

Wilhelm Masof'un kaleme aldığı tezimizin de konusu olan bu seyahatname, daha önce Türkçeye çevirisi yapılmadığından bu boşluğu doldurmak, Kırım ve Kafkasya tarihine katkı sağlamak amacıyla seçilmiştir. Kırım ve Kafkasya bölgelerinin tarihimizdeki önemi aşikardır. Bu bölgeler zengin tarihleri ile dikkat çekmektedir. Bu iki bölge tarihi üzerine araştırma yapmak, literatüre yeni bir kaynak sunmak, bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur. Yazarın gözünden o dönemdeki Kırım ve Kafkasya'nın coğrafi, siyasi ve kültürel durumunu ele alarak, destekleyici bilgilerle okurlara aktarmak amaçlanmıştır. Bu tez Kırım ve Kafkasya tarihi üzerine araştırma yapacak kişilerin faydalanmasına katkı sağlayacaktır.

Wilhelm Masof'un yazmış olduğu "Kırım ve Kafkasya Seyahatnamesi" başlıklı eseri bizlere 1898 yılında gerçekleştirmiş olduğu seyahat hakkında bilgiler vermektedir. Başlıktan anlaşılacağı üzere yazar, Kırım ve Kafkasya bölgesine seyahat gerçekleştirmiş ve deneyimlerini kaleme almıştır.

Gördüklerini ve hissettiklerini kaleme alan yazar, on iki bölümden oluşan, toplamda eserin içerisinde yer alan resimler hariç, 178 sayfadan oluşan bir eser yazmıştır. I. Bölümün konu başlığı "Sivastopol'a Hareket" olup, seyahate başlama serüvenine de değindiği bir bölüm olmuştur. II. Bölümün konu başlığı " Rusya (Reyoyere) Sâhili", III. Bölümün "Kırım'ın Şark Ciheti", IV. Bölümün "Bahçesaray", V. Bölümün " Sivastopol", VI. Bölümün "Kutaisi ve Gelati Manastırı", VII. Bölümün "Racha Vadisi", VIII. Bölümün Mamisoni Geçidi", IX. Bölümün "Oset Dağları", X. Bölümün " Alagir Memleketi", XI. Bölümün " Tiflis'de Yaz Mevsimi" ve son bölüm olan XII. Bölümün " Gürcü Şose Yolu Üzeri" şeklindedir.

Eserin Almanca'dan Türkçe'ye (Osmanlıca) çevirisini yapan kişi Veli Kulları'dır. II. Abdülhamit döneminin değerli mütercimlerinden birisi olan Veli Kulları, Osmanlı Devleti'nde tüccarlık yapan Almanyalı Büland Bey'in oğludur. Veli Kulları, Almanya'da eğitim görmüş, ticaret mektebinden mezun olmuştur. 1882 (H.1299) yılında ise Osmanlı Devleti'ne Almanca mütercimi olarak tayin edilmiştir. Rütbesi ise ûlâ evveli olarak

³⁴ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 588.

bilinmektedir. Almancanın yanında İngilizce ve Fransızca dillerinden de tercümeler yapmıştır.³⁵

Eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmakta olup, yazı stili Rika hattıyladır. Eserin baskı tarihi belli olmamakla birlikte kütüphanedeki kayıt numarası 5369'dur. İçeriğinde görsellere (çizim, resim, fotoğraf) yer verilmekte, en son olarak da seyyahın seyahat sırasında takip ettiği yolun bir haritası bulunmaktadır.

Alman seyyah Wilhelm Masof'un yazmış olduğu seyahatnamenin konusu, Kırım ve Kafkasya'da gerçekleştirmiş olduğu seyahatinde gördüğü manzaraları, insanları, şehirleri, deneyimlediği yolculukları, konaklamaları, yeme-içme ihtiyaçlarını ve bunları kaleme alırken de şehrin tarihi hakkında vermiş olduğu bilgileri içermektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in batı dillerinden Osmanlıca'ya çevirttiği eserler arasında bulunan bu eserin, içeriğinin genel bilgilerine bakacak olursak. "Sivastopol'a Hareket" başlıklı birinci bölümde yazar, neden Kafkasya'ya gitmeye karar verdiğini, hangi yılda bu yolculuğa çıktığını, yolculuk esnasında hangi güzergâhı seçtiğini ve nedenini anlatmıştır. Almanya'dan başladığı yolculuğuna, Sivastopol civarına varıncaya kadar gezdiği şehirlerdeki yaşadıklarını içermektedir.

"Rusya (Reyoyere) Sahili" başlıklı ikinci bölüm de, Rusya topraklarına ait olan Kırım ve Reyoyere sahili hakkında bilgiler vermektedir. Daha sonra Kırım'ın Simferopol ve Yalta gibi önemli şehirlerini gezmeye devam eden yazar buradaki limanları, manzaraları, kiliseleri, şatoları aktarmıştır. Seyahat etmiş olduğu şehirlerin yanında, kasabalar hakkında da bilgiler verdiği bir bölüm olmuştur.

"Kırım'ın Şark Ciheti" başlıklı üçüncü bölüm de Masof, Kırım'dan Kafkasya'ya devam eden yolculuğunu sürdürmüş, gördüğü vadiler, geçitler, kaplıcalar vs. gibi yerler hakkında bilgiler vermiştir. Feodosiya ve Kerç şehirlerinden geçen yazar, şehirlerin görünümü ve tarihi üzerinde durmuştur.

"Bahçesaray" başlıklı dördüncü bölüm de, Bahçesaray şehrinden ve burada var olan saraydan bahsetmektedir. Tatar hanlarına ait olan bu saraydan bahsederken, Tatar halkından da bahsetmiş, şehirde var olan inanışlara değinmiştir.

³⁵ Gülistan Uçar, *II. Abdülhamid Han'ın Batı Dillerinden Türkçeye Çevirttiği Eserler*, Necmettin Erbakan Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2020, s. 194.

“Sivastopol” başlıklı beşinci bölüm de, Sivastopol şehrine varan yazar, şehrin yaşamış olduğu savaşlar neticesindeki görünümünü ve tarihi serüvenini aktarmıştır. Bu şehir hakkında verdiği bilgilerden sonra Kafkasya’ya doğru yola devam etmiştir.

Yazar “Kutaisi ve Gelati Manastırı” başlıklı altıncı bölüm de, Kırım topraklarından çıkarak Kafkasya topraklarına varmıştır ve bu bölümden sonra Kafkasya halkı ve Gürcistan toprakları hakkında bilgiler verecektir. İmereti memleketine varan yazar, Kutaisi şehrine varıncaya kadar gezdiği yerler hakkında bilgi vermiş, Kutaisi şehrini ve Gelati kasabasını gezen yazar, bu şehirlerin yanında gitmiş olduğu Gelati Manastırı hakkında da bilgiler vermiştir.

“Racha Vadisi” başlıklı yedinci bölümde yazar, Tiflis’e vardığı zaman yaşamış olduğu diyalog hakkında kısa bir bilgi vererek anlatımına başlamıştır. Bu bölümde dönemin haydut hikayeleri üzerine izlenimlerini aktaran yazar, Kafkas halkı hakkında bilgi vermeye devam etmiş ve geçmiş olduğu kasabaların görünümüne de yer vermiştir.

“Mamisoni Geçidi” başlıklı sekizinci bölüm de, yolculuğuna at arabası ile devam eden yazarın bu yolculuk sırasındaki izlenimleri yer alırken, Oset şehrine doğru ilerlemesine yer vermiştir. Yine bu bölüm de geçtiği geçit, kasabalar ve manzaraları anlatmıştır.

“Oset Dağları” başlıklı dokuzuncu bölüm de, Oset şehrine varan Masof, Oset ahalisinin kim olduğunu, nerede yaşadığını, dillerini, dinlerini ve fiziksel görünümünü anlatır. Şehrin tarihi bilgilerinden sonra görünümü ile ilgili bilgilere geçmiştir. Oset şehrinden sonra Alagir memleketine doğru yola çıkmıştır.

“Alagir Memleketi” başlıklı onuncu bölüm de, Alagir’de yaşayan Oset halkı hakkında bilgiler verir. Gürcü ve Oset halkını karşılaştıran yazar, Oset halkının farklılıklarından bahseder. Oset halkın sosyo-kültürel yapısı üzerinde durduktan sonra, Tiflis’te yolculuğuna devam eder.

“Tiflis’te Yaz Mevsimi” başlıklı on birinci bölüm de, Tiflis şehri ve şehirdeki otel, müze, saray, kilise, tiyatro gibi yapılar hakkında bilgiler yer almaktadır. Yazar, insanların ve şehrin görünümü, kültürü hakkında görüşlerine ve Gürcistan tarihi hakkında bilgilere yer verir. Gürcülerin eğitimde geldiği seviye yazarın dikkatini çekmiş, halkın gelişimine değindiği bir bölüm olmuştur.

“Gürcü Şose Yolu Üzeri” başlıklı son bölüm de ise, Tiflis’te yolculuğuna devam eden yazar, geçtiği istasyonları, görmüş olduğu dağları, geçitleri ve manzaraları kaleme almış ve seyahati esnasında edinmiş olduğu deneyimler neticesinde okurlarına önerilerde bulunmuştur.

Tiflis'te seyahatini bitirdikten sonra, Almanya'ya dönmek için tekrar yola koyularak seyahatine son vermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KAFKASYA’NIN COĞRAFİ KONUMU, DEMOGRAFİK VE İDARİ YAPISI

Bir ulusun veya ulusların tarihi serüvenlerini şekillendirme aşamasındaki en önemli noktalardan bir tanesi de bulundukları konumdur. Daha çok stratejik noktalarda yer alan halkların, kendi halinde ücra bölgelerde bulunan halklara nazaran tarihi daha çalkantılıdır. Dil-din-kültür-kimlik gibi önemli etkenler bu çalkantıdan nasibini almıştır. Nitekim kıtaların kesiştiği bölgelerde bu etkenler birbirleriyle etkileşim yaşamış, tarihin seyrini değiştirmiştir. Farklı mezhep ve kültüre sahip milletler savaş ve ticaret gibi önemli olaylarla kendi dil, din ve kültürlerini yaymıştır. Bu yayılma stratejik bölgelerde yaşayan halklarda daha belirgin bir halde iken, bu belirginlikten nasibini alarak en dikkat çekenler arasında Kırım ve Kafkasya yerini almaktadır.

1.1. COĞRAFİ KONUM

Kırım coğrafyası tarih boyunca çatışmaların içerisinde yer alarak, savaşlarla boğuşmuş bir yerdir. Buna neden olan en büyük etken bulundukları konum diyebiliriz. Avrupa, Asya ve Kafkasya’nın ortasında yarımada olarak var olan Kırım, bir yandan bu kültürel zenginliklerden faydalanma avantajına sahip olmuş ise de stratejik bir noktada olduğu için tehditlere de hep açık kalmıştır.

Kuzeyinde ve doğusunda Azak Denizi ve Sıvaş Denizi, güneyinde ve batısında Karadeniz bulunan Kırım Yarımadası Doğu Avrupa’ya bağlıdır. 26.140 km² genişliğinde topraklara sahip olan Kırım, anakaraya “Orkapı” isimli berzahla³⁶ bağlıdır. Kırım’ı Azak Denizi’nden ayıran Sıvaş Denizi, Yenikale tarafından başlayıp, Orkapı’ya kadar uzanan bölümde yer almaktadır. Kırım tehditlere maruz kaldıkları zamanlarda ise, Orkapı’yı genişçe kazarak içerisine su doldurulan hendeklerle korumaya çalışmıştır. Bu nedenle tarihte yarımada “Yeşil Ada” olarak anılmıştır.³⁷

Kırım Yarımadası üç farklı bölgeye ayrılmaktadır. Sivastopol’den Feodosiya’ya kadar uzanan bölge birinci bölgedir. Bu bölge Kırım’ın güney ve güneydoğusunda yer alan dağlık

³⁶ Berzah kelimesi sözlükte “İki şey arasındaki engel” anlamına gelmektedir. Bu kelime eski bir coğrafi terim olup “bir kara parçasının iki deniz arasında kalan dar kısmı (kıstak)” olarak anımlandırılmıştır. Bkz. Cüneyt Gökçe “Berzah”, *DİA, Cilt: 5*, s. 525.

³⁷ “Kırım”, *DİA, Cilt: 25*, s. 447-449.

bir bölgedir. Yüksekliği 1545 metre olan Romankuş Tepesi, bölgenin en yüksek tepesidir. Orta ve Kuzey Kırım, ikinci bölge olarak adlandırılmış ve burada birinci bölgeye nazaran tarım ön plandadır. Üçüncü bölge ise, doğuda yer alan Kerç yarımadasıdır. Kuzeydoğusunda küçük tepeler, güneydoğusunda dalgalı ovalar yer alan Kerç, aynı zaman da Kırım'ı Kafkasya'ya bağlayan bölge konumundadır.³⁸

Adını sahip olduğu dağlardan alan Kafkasya, Kırım yarımadasıyla komşu olup karadan bağlantısı bulunmamaktadır. Taman Yarımadası'ndan başlayarak, Apşenon Burnu'na kadar devam eden, Büyük Kafkas Dağları'nın güneyi ve kuzeyindeki alanları kapsamaktadır. Batısında Karadeniz, Doğusunda Hazar Denizi ve Güneyinde Aras-Arpaçay-Çoruh nehirleri yer almaktadır. 1.200 km uzunluğuna sahip olan Kafkas Dağları, bölgeyi Güney ve Kuzey Kafkasya olarak ikiye bölmektedir.³⁹ Bir bütün olan Kafkasya'nın böyle anılmasının sebebi şundandır: Güney Kafkasya Rusya Devleti'nin hâkimiyetindeyken, Rusya tarafından Trans-Kafkasya terimiyle anılmaktaydı. Daha sonra bağımsızlığını kazanan bölge devletleri, bağımsız olduklarını vurgulamak için Güney Kafkasya ifadesini kullanmaya başladı.⁴⁰ Böylelikle Kafkasya Bölgesi, Güney ve Kuzey olmak üzere tarihte yerini almıştır.

Kafkasya Bölgesi'nde pek çok etnik gruba sahip milletler yaşıyor. Sebebini, Kafkasya'nın göç yolları üzerinde bulunmasıyla nüfusta yaşadığı dağılımlar olarak ifade edebiliriz. Kuzey Kafkasya'da Rusya Devleti'ne bağlı yedi özerk cumhuriyet yer almaktadır. Bunlar: Adıgey, Dağıstan, Karaçay-Çerkez, Kalmuk, İnguş, Kabarda-Balkar, Kuzey Osetya ve Çeçenistan'dır. Bölge tamamen Rusya sınırları içerisinde varlığını sürdürmektedir. Güney Kafkasya'da ise, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletleri vardır.⁴¹ Bu bölgedeki uluslar Kuzey Kafkasya'dan farklı olup bağımsız devlet statüsündedir. Ayrıca bölgede Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Gürcistan'a bağlı Acaristan Özerk Cumhuriyeti, Abhazya Özerk Cumhuriyeti ve Güney Osetya Özerk Bölgesi varlığını sürdürmektedir.⁴²

Kafkasya coğrafyasında yaşayan Türk kökenli milletler oldukça fazladır. Bunların içerisinde nüfus bakımından en önemlisini Azerbaycan Türkleri oluştururken, Karaçaylar,

³⁸Yağmur Derin Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre 19. Asırda Kırım Türkleri*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray 2022, s. 12-13.

³⁹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 14.

⁴⁰ Sait Yılmaz, "Güney Kafkasya Üzerine Bir Analiz", *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 2018, s. 1-2.

⁴¹ Davut Dursun, "Kafkasya", *DİA*, Cilt: 24, s. 157-158.

⁴² Veli Mirzayev, *Kafkasya Jeopolitiği İçinde Güney Kafkasya'nın Stratejik Önemi ve Güvenlik Sorunları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2015, s. 14-15.

Nogaylar, Kumuklar, Balkarlar,⁴³ Karapapaklar, Kundurlar, Kalmuklar ve Türkmenler'de⁴⁴ çoğunluğa sahip diğer Türkler'dir. Konum itibariyle Kırım ile yan yana olan bu coğrafyanın da sancılı bir tarihe sahip olduğunu ve toprak mücadelesinin yarattığı savaflara maruz kaldığını söylemek mümkündür.

Kırım'ın başkenti, Simferopol (Akmescit)'dur. Sivastopol/Akyar, Kerç, Gözleve, Yalta, Kefe, Canköy, Karasubazar, Bahçesaray, Kızıl Orkapı/Krasnoperekopsk, Saki, Aluşta ve Sudak gibi başlıca önemli şehirleri bulunmaktadır. Bu coğrafyada toprak parçaları çok çeşitlidir. Güney tarafı ağaçlık-dağlık/yalıboyu bölgesi, Kuzey kısmı step-bozkır/ova-çöl bölgesi olarak geçmektedir.⁴⁵ Güney sahil tarafları ve dağ yamaçlarının alt bölümleri kahverengi topraklar, daha iç bölgelerde biraz daha kestane rengi topraklar, Kerç bölgesinde ise karışık toprak yapısı görülmektedir. Ilıman bir iklime sahip olan Kırım, tarımsal alanda bu özelliğinin avantajından da yararlanmış, başta mısır, buğday ve farklı meyveler olmak üzere üretimde ön plana çıkmıştır. İç bölgelerde daha çok tarım ürünleri yetişirken, güneyde Akdeniz bitki türlerine, kuzey tarafında ise sahra bitki örtüsüne rastlanmaktadır.⁴⁶

Kırım'ın ticarete de kilit noktası olan önemli limanları, Yalta, Sivastopol, Gözleve ve Kerç şehirlerindedir. Bu limanlar Türkiye'de Trabzon, İstanbul, Samsun ve Çanakkale limanları, Rusya'ya bağlı Krasnodar Bölgesi, Volga-Donskoy kanalı yoluyla Hazar Denizi, Gürcistan, Baltık ve Beyaz Denizi, Romanya'ya bağlı Köstence limanı gibi başka devletlerin limanlarıyla bağlantı halindedir.⁴⁷

Kırım'da büyük göllerin neredeyse tamamı tuzludur. Sayıları elliye yakın olan göllerin en büyüğü Sasık Sıvaş gölüdür. Başlıca gölleri; Sakski, Moynakski, Donuzlavliman, Kızılyar, Bakalski, Çarılgaç, Algulski, Kerleustki, Krasna, Kiatski, Genişeski, Çokrakski, Uzunlarski, Tobeçikski'dir. Akarsuları ise, Salgır, Çorgona, Karasu, Belbek, Kuzey Bulganak, Kaçı ve İndal'dır.⁴⁸

Kafkasya kıtası, Güney ve Kuzey olarak ikiye bölünmesinin yanında, siyasi olarak Avrupa sınırları içerisinde sayılmakla beraber, coğrafi olarak Kuzey tarafı Avrupa, Güney tarafı Asya'da yer almaktadır.⁴⁹ Bölünmede aktif rol oynayan Büyük Kafkas dağlarından,

⁴³ Dursun, *a.g.e.*, s. 157-158.

⁴⁴ Saydam, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁵ Ünver Sel, *Kırım Türkleri*, Ankara: Kırım Dergisi Yayınevi, 1997, s. 9-10.

⁴⁶ Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre...* s. 14.

⁴⁷ Sel, *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁸ Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre...* s. 14.

⁴⁹ Habip Yıldırım, *Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2007, s. 6.

güney-kuzey doğrultusunda ilerleyen en önemli iki geçit Derbent ve Daryal olup,⁵⁰ Mamişo, Ruk ve Tırşu geçitleri bir diğer önemli geçitler arasında yer almaktadır.⁵¹

Kafkasya Bölgesi dağları ile meşhurdur. Dağların yamaçları zengin ormanlara sahipken, yüksekte kalan kısımlar da kar ve buz hâkim sürmektedir. Bu dağların bulunduğu lokasyon da demir cevheri, kömür, bakır, çinko, kurşun, manganez, mobilden gibi maden yatakları mevcuttur. Ayrıca bölge doğalgaz ve petrol bakımından oldukça zengindir.⁵² Bu zenginliklerin yarattığı avantajların yanında, bir bakıma dış güçlerinde hedefi haline dönüşmesi kaçınılmazdı. Keza bu kadar istilaya uğrayarak sancılı bir tarihe sahip olunup, içerisinde fazlaca farklı etnik yapı barındırması bizlere bu kaçınılmazlığı göstermektedir.

Kafkasya'nın güneyinde 4.000 metre yüksekliğini aşmayan küçük dağlar ve bu dağların arasında küçük ovalar, dik yamaçlı volkanik tepeler ve geniş çöküntüler yer almaktadır. Güney Kafkasya'nın doğusunda Kura ve Aras havzaları, batısında Kolhi havzası verimli tarım topraklarına sahip bölgeler iken,⁵³ Kuzey Kafkasya'da "Step Kafkasya" veya "Bozkır Bölgesi" adı verilen, Don ve Volga nehirleri arasında kalan kısım tarıma elverişli alanlar konumundadır.⁵⁴ Kafkasya Bölgesi'nin güney tarafı daha çok dağlık, kuzeyi ise bozkırdır. Bölgenin kuzeyinin verimli ovalara sahip olması, yerleşimi de etkilemiştir. Öyle ki, Kafkasya'nın en kalabalık yeri, verimli çöküntü ovalara sahip Kuzey Kafkasya'dır.

1.2. 1898 YILINDA KIRIM VE KAFKASYA'NIN SİYASİ DURUMU

Wilhelm Masof'un seyahatnamesinin içeriğine değinmeden önce, seyyahın geziye çıktığı yılda gezmiş olduğu coğrafyanın siyasi durumuna değinmek gerekir. Her iki bölge, bulundukları konum itibarıyla değişken ve hızlı bir tarihe sahiptir. Seyyah W. Masof'un bizlere anlatacağı bu bölgelerin kısa bir tarihi, yazmış olduğu seyahatnameyi daha iyi anlamamıza faydalı olacaktır.

1.2.1. Kırım Yarımadası

Tarih boyunca farklı kavimlere yurt olan Kırım Yarımadası'nın bilinen en eski sahiplerinin Taurlar olduğu ifade edilir.⁵⁵ Kimmerler ise MÖ. 8. yüzyılda bu bölgeye göç etmeye başlayacaktır. Erken dönemlerde yaşayan Taurlar ve Kimmerler yarı göçebe aşiretler olup, aynı nesilden geldikleri ve bu iki topluluğun Kırım'ın dağlık kesimlerinde ikamet ettiği

⁵⁰ Dursun, *a.g.e.*, s. 157-158.

⁵¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 8.

⁵² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 8.

⁵³ Dursun, *a.g.e.*, s. 157-158.

⁵⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁵⁵ "Kırım", s.447-449.

tahmin edilmektedir. MÖ. 8. yüzyılda Kırım'a gelen bir diğer topluluk ise İskitlerdir. İskitler Orta Asya'dan Kırım Yarımadasına göç ederken bölgede yaşayan Kimmerleri kovalamış ve bölgeye yerleşmişlerdir. MÖ. 4-3 yüzyıllara gelindiğinde ise, Kırım'da hakim güç İskit Devleti olmuştur.⁵⁶ Herodot ise İskitlerden önce bu bölgede Medlerin yaşadığını ve sahibi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Kaynaklara göre genel olarak Taurlar, Kimmerler ve İskitler Kırım'ın en eski sakinleri olarak bilinmekte, bu halkların 3. yüzyıla gelinceye kadar zamanla kaynaştıkları görülmektedir.⁵⁸

Yıllar MÖ. 6. yüzyılları gösterirken bu sefer de Yunanlılar sahil bölgelerine koloniler kurmaya başlamıştır.⁵⁹ 21. yüzyıla kadar bu bölgede varlıklarını korumayı başaran Yunan kolonileri zamanla içerilere nüfuz etmeye çalışmış, fakat bölge halkı olan Taur-İskitlerin direnişi ile karşılaşmışlardır. Bu direnişten istediğini alamayan Yunan kolonileri, ticari ilişkiler kurmakla yetinmişlerdir.⁶⁰ MÖ. 4. ve MÖ. 1. yüzyıllarda sahil kolonileri Roma hakimiyetindeyken içerisinde göçebe bir toplum olan Sarmatlar bulunmaktaydı.⁶¹ 1. yüzyılda Kırım'a sokulan Sarmatlar,⁶² 2. yüzyılda güç kaybetmeye başlamış, bir de üstüne 4. yüzyılda Kırım'a sokulan bir diğer topluluk olan Gotların saldırılarına maruz kalınca Sarmatlar dönemi son bulmuştur.⁶³ Fakat Sarmatlar döneminin son bulmasından sonra 4. yüzyılda Sarmatlara bağlı Alan grupları Kırım ve Azak sahillerine yerleşeceklerdir. Daha sonra 4. yüzyılın sonlarında Kırım'a, Alanlar ve Gotların direnişi ile karşılaşan ve başarılı olan Hunlar yerleşmiştir.⁶⁴ İlerleyen tarihlerde de bu sefer Avar ve Altay Türkleri bölgeye yerleşecektir.⁶⁵

Hazar Türkleri Kırım'ı 7. yüzyılda idare altına almaya başlamış, 8. yüzyılda tamamen kontrol altına almıştır.⁶⁶ 19. yüzyıla kadar Kırım, "Küçük Hazaristan" ismiyle anılacaktır. Daha sonradan Kıpçaklar ve Peçeneklerinde Kırım'a gelmesi ile bölge Türk kimliği kazanmaya başlayacaktır. 1223 senesinde Kırım'a gelen Moğollar, burayı tamamen Türkleşmiş bir vaziyette bulmuşlardır.⁶⁷ Hazarlar 7. yüzyılda Bulgarlara mağlup olunca,

⁵⁶ Sel, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁷ Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre...* s. 15.

⁵⁸ Saydam, *a.g.e.*, s. 17.

⁵⁹ Saydam, *a.g.e.*, s. 17.

⁶⁰ "Kırım", s.447-449.

⁶¹ Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre...* s. 15.

⁶² Saydam, *a.g.e.*, s. 17.

⁶³ Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre...* s. 15.

⁶⁴ "Kırım", s.447-449.

⁶⁵ Saydam, *a.g.e.*, s. 17.

⁶⁶ "Kırım", s.447-449.

⁶⁷ Saydam, *a.g.e.*, s. 17.

Bizans'ın hâkimiyeti altına girmiş ve Kırım'a ilerleyerek garnizon kurmuşlardır. Aynı zamanda bölgede varlıkları devam eden Gotlarda Hazarlara tabi olmuşlardır.⁶⁸

Batının “Kuman”, Doğunun “Kıpçak” olarak adlandırdığı bu Türk kavmi, başta Suğdak şehri olmak üzere, Kırım'ın doğu sahillerindeki limanları ele geçirmiştir. Diğer milletler ile iyi ilişkiler kurmayı başaran Kıpçaklar, bölgede ticari bakımdan önemli görevler üslenmiştir. Kıpçaklar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1221 yılında Suğdak şehrini elinden alması, 1223 yılında Moğol istilasına karşısında yenilerek güç kaybetmesi ve bu istilaya maruz kalmaya devam edilmesiyle oldukça yıpranmışlardır.⁶⁹ Cengiz Han'ın torunu olan Batu Han, Ak Orda ve Cuci Ulusunun başkanı olarak 1238 yılında Kıpçak-Moğol mücadelesini galibiyetle sonuçlandırması üzerine, Kıpçak topraklarında hakimiyeti tamamen eline almış ve Altınorda Devleti'nin temellerini atmıştır.⁷⁰ Bölgede hiçbir kuvveti ve rolü kalmayan Kıpçakların bir kesimi İdil Bulgarları topraklarına gitmiş, büyük bir kısmı da Moğol idaresinde kalmıştır.⁷¹ Moğol idaresinde kalan Kıpçak Türkleri ise, Altınorda Devleti'ni siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda etkilediği görülmektedir ki; Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle ülke tam anlamıyla Türk-İslam devletine dönüşmesi buna en iyi örneklerden birisidir.⁷²

Altınorda Devleti, zamanla içerisinde yaşanan Hanlıklar arasındaki mücadeleler ve Rusya'nın devleti parçalama noktasındaki uyguladığı girişimler ile parçalanma noktasına gelmiş ve üstüne bir de dönemin önemli imparatoru olan Timur ile yapmış olduğu savaşlarda Toktamış Han'ın yenilmesi üzerine, 1419 tarihinde parçalanarak Hanlıklara bölünmüştür.⁷³ Bu bölünme ile daha önceden var olan Kırım, Nogay ve Kazan hanlıklarının yanında, Sibir ve Astarhan hanlıklarında eklenmesiyle yeni Türk-Tatar güç merkezleri ortaya çıkmıştır.⁷⁴ Bu hanlıkların içerisinde en uzun ömürlü hanlık ilhak edilene kadar Kırım Hanlığı olmuştur. 1481 yılında Altınorda Devleti'nin son hanı Seyit Ahmet'in ölümü ile devletin, 265 yıllık varlığı son bulmuştur.⁷⁵ Altınorda Devleti'nin bölünmesi en çok Ruslar'ın işine yarayacaktır. Güneye inmek isteyen Rusya'nın önünde engel duran Altınorda Devleti'nin dağılması, onların bu topraklarda rahatça stratejik hamleler yapmasına ve saldırılara geçme konusunda güç vermiştir.

⁶⁸ Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre...* s. 17.

⁶⁹ Muallâ Uydu Yücel, “Kıpçaklar”, *DİA, Cilt: 25*, s. 419-421.

⁷⁰ Sel, *a.g.e.*, s. 58.

⁷¹ Yücel, *a.g.m.*, s. 419-421.

⁷² Sel, *a.g.e.*, s. 58.

⁷³ Sel, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁴ Mehmet Saray, “Altın Orda Hanlığı”, *DİA, Cilt:2*, s. 538-540.

⁷⁵ Sel, *a.g.e.*, s. 60.

1441-1442 yıllarına gelindiğinde Hacı Giray bağımsız siyasi güç halinde olmayan Kırım'da başkenti Bahçesaray olan Kırım Hanlığı'nı kurmuştur. Bu hanlık yıkılışına kadar 350 yıl varlığını sürdürmüştür.⁷⁶ Osmanlı Devleti 1475 yılında kıyı hattında Ceneviz kolonilerine ait bütün limanları ve Kefe'yi ele geçirerek bölgede bir sancak kurmuş, bağımsız Kırım Hanlığı ile anlaşma yaparak himayesine almış ve bölgede var olan diğer hanlıklar zamanla yıkılmıştır.⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin kontrolündeyken Kırım'da kuruluşundan itibaren olduğu gibi "*Giray hanedanı*"⁷⁸ rüzgârları esmeye devam etmiştir. Bir yandan bu rüzgârlar esmeye devam ederken, Osmanlı'ya bağlılığını gösteren Kırım Hanlarının yanında, bağımsız bir Kırım Hanlığı isteyenler de olmuştur. Tam bağımsız bir devlet kurmak isteyen bazı Kırım hanları, Ruslar lehine davranışlarda bulunacaktır. Bölgeyi eline geçirmeyi hedefleyen Rusya için bu istek kaçırılmaz bir fırsata dönüşecektir.

Tarihler 1699'u gösterdiğinde Osmanlı Devleti eski ihtişamından uzak bir görüntü sergilemeye ve gerilemeye başlamıştır. Bu gerileme devletin bütün kurumlarında hissedilir bir hal alacaktır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu zor durum, bağımsızlık isteyen toplumlar için bir fırsata dönüşmüştür. Bu fırsatı değerlendirmek isteyenlerden bir tanesi de Kırım Hanlığı'dır. Tam bağımsızlığını isteyen Kırım Hanlığı, Rusya ile ittifak kurmuş ve başarılı da olmuştur. Osmanlı bu durumun önüne geçmeye çalışsa da 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla bağımsız bir Kırım Hanlığı kurulacaktır. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Ruslar, Kırım Yarımadası'nı kendi egemenliğine katmayı hedeflemektedir. Ruslar'ın lehine gelişen bu durum ise çok sürmemiş ve nihayet 1783 yılında Kırım, Rusya tarafından ilhak edilmiştir.⁷⁹ Bu zaman diliminden sonra Ruslar'ın bölgede Ruslaştırma politikaları başlayacaktır ve Kırım'a zorunlu Rus göçleri yapılmıştır. Ayrıca bunun yanında bu politikanın uygulanabilmesi için yerli halkı da göçe zorlamışlardır.

1768 yılından itibaren yaşanan Rus savaşları ve özellikle Yunanistan, Sırbistan ve Mısır'da çıkan ayaklanmalar Osmanlı Devleti'ni yıpratmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı,

⁷⁶ Ükten, *Batılı Seyyahlara Göre...* s. 20.

⁷⁷ "Kırım", s.447-449.

⁷⁸ Giray soyunun kökeni, Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın oğlu prens Cuci'ye dayanmaktadır. Giray lakabını ilk kullanan kişi Kırım Hanlığı'nın kurucusu I. Hacı Giray'dır. Hacı Giray'ın oğullarından sadece prens Mengli bu lakabı almıştır. Daha sonradan tahta geçen bütün prensler Mengli Giray'ın soyundan geldiği için bu lakabı devam ettirmişlerdir. Kırım Hanlığını, Altın Orda Devletinin devamı olarak gören Giray Hanedanı'nda katı bir hiyerarşi kuralları söz konusu olup, Cengiz Han'ın soyundan gelmeyen birinin tahta çıkması mümkün değildir. Hatta sadece Cengiz Han'ın sülalelerinden gelmesi de yeterli olmayıp, Giray Hanedanına mensup olma şartı aranmaktadır. Ayrıca hanedanın içerisinde de hiyerarşi olup, hanın oğlu diğer Giray sultanların önünde önceliğe sahip olmuş ve yaşa dayalı kıdem anlayışını benimsemişlerdir. Bkz. Halil İnalcık, "Giray", *DİA, Cilt:14*, s. 76-78; Hakan Kırımlı, "Kırım Hanlığı Tarihinde "Çoban Geraylar" Meselesi", *Belleten, Cilt: LXXXIV, Sayı: 299*, Ankara 2020, s. 244.

⁷⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 20. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap Yayınevi, 2020, s.33-37.

Avrupa sanayisi adına önemli bir pazar haline dönüşmüştür. Bu nedenle Avrupa için, Rusya'ya karşı korunması gereken bir durumdadır.⁸⁰ Bundan dolayı bazı Avrupa devletleri Osmanlı'nın Rusya Devleti ile yaşayacağı Kırım Harbi'nde, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaktır.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmesi neticesinde, 4 Ekim 1853'te Babıâli, Kırım Harbi'nin ilanına karar vermiştir. Osmanlı savaşı ilan ettiği gün, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya devletlerinin elçilerini bilgilendirmiştir. Rusya tarafı ise savaşı, 20 Ekim 1853'te ilan etmiştir. Savaşın ilk çatışması 21 Ekim 1853 tarihinde Tuna Nehrinin yakınlarında gerçekleşmiştir.⁸¹ Savaş İngiltere ve Fransa'nın, daha sonra ise Piyemonte'nin Osmanlı Devleti'ne desteği üzerine farklı bir boyut kazanmıştır. Balkanlara sarmak hedefinde olan Rusya, bu direnişinden vazgeçmemektedir. Avusturya ve Prusya'nın tarafsız kaldığı bu savaşta Osmanlı galip gelecektir.⁸² Bu savaşın neticesinde en zararlı çıkan devlet Rusya olmuş, Balkanlar'da genişleme arzusu darbe alarak, zayıflamıştır. Bu sonuç ile Rusya dış politikasını değiştirerek, yönünü Balkanlar'dan Asya'ya çevirmiştir.⁸³

Rusya Devleti topraklarını genişletme ve sıcak denizlere inme arzusuyla Kırım'ı aldıktan sonra sıra Kafkasya Bölgesi'ne gelecektir. Kafkasya'nın tamamını ele geçirmek isteyen Rusya, ilk önce bu işe Kuzey Kafkasya'dan başlayacaktır. Kafkasya'da pek çok farklı etnik grubun var olması ve siyasi bir birliğin sağlanamaması tabi ki Ruslar'ın lehine olacaktır.

1.2.2. Kafkasya Bölgesi

Kafkasya konum itibarıyla Asya ve Avrupa arasında bir köprüdür. İki kıtanın ticaretinde büyük rolü olan Kafkasya, önemli bir konuma sahip olduğu için tarih boyunca farklı etnik grupların dikkatini çekmiş, bölgenin avantajından faydalanmak isteyenler kendilerini rekabetin içerisinde bulmuşlardır. Stratejik konumda olması, doğal kaynakları, ticari avantajı gibi birden fazla etkenleri bünyesinde barındırması bu bölgeyi değerli kılmıştır.

İlk Çağlar'da Romalılar, Persler ve İskitler bu bölge için mücadeleye girmiş, bu mücadeleyi Bizanslılar, Sasaniler ve Hazarlar Orta Çağ'da devam ettirmiştir. Daha ileriki yıllarda ise İslam devletlerinin de bölgeye gelmesiyle kültürel bir zenginlik oluşacaktır.

⁸⁰ Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 45.

⁸¹ Badem, *a.g.e.*, s. 93-95.

⁸² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 250-253.

⁸³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 264.

Büyük Selçuklu Devleti ve Moğolların Kafkasya üzerinde yürüttüğü siyasi faaliyetler ise bölgede en fazla tesir yapan unsur olmuştur.⁸⁴

İlk Moğol saldırıları 1222 senesinde gerçekleşmiş ve püskürtülmüştür. Cengiz Han 1226'da Güney Rusya'yı ele geçirmiş ve Karpatlar'a kadar ilerleyerek Altınorda Devleti'ni kurmuştur. 1227 yılında ise Moğollar Kafkas steplerine, Terek Vadisi'ne ve Hazar kenarlarına koloniler kurmuştur. 1481'de Altınorda Devleti son bulunca yerini, küçük hanlıklara bırakmış ve Ruslar'ın hedefi haline gelmişlerdir.⁸⁵ Kafkasya'ya Ruslar'ın gelişi 914 yılına dayanmaktadır. Ruslar 943-944 yıllarında Kuzey Kafkasya'dan Hazar Denizi'ne kadar ulaşmış, 964'de Güney Kafkasya'ya kadar ilerlemiş, Oset, As ve Çerkesleri yenmişlerdir. Çeşitli Türk kavimlerin Doğu Avrupa'ya gelmesiyle kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardır. Ruslar Altınorda Devleti'nin hakimiyetinden kurtulduktan sonra 1487'de ilk defa Kazan şehrini işgal edecektir. 1552'de Kazan'ı işgal eden Ruslar, Orta İdil'de 6. yüzyıldan beri süren Türk hakimiyetine son vermiştir.⁸⁶ 1556 yılında ise bu sefer Astrahan Ruslar'ın saldırısına uğramıştır. Ruslar'ın bu saldırılarına karşılık veremeyen bazı Kafkas halkları Ruslardan dostluk istemek zorunda kalmıştır.⁸⁷ Nogaylar Kazan ve Astrahan'ın Ruslar'a geçmesinde önemli rol oynamışlardır. 1770 yılında ise bazı Nogay kabileleri Ruslar'ın hakimiyetine girmiştir.⁸⁸ Bir zamanlar Ruslar'ın yanında yer alan bu halk daha sonra Ruslar'ın uygulayacağı baskılara dayanamayıp göç edecektir.

Bu sırada tarihler 1492-1498'leri gösterirken Osmanlı-İran baskılarına dayanamayan Gürcüler çareyi Ruslardan yardım istemekte bulmuş, fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Gürcülerin Ruslara daha yakın olmaları iki milletin aynı dine mensup olmalarından kaynaklı diyebiliriz. Gürcüler Kafkasya'da süre gelen mücadelelerde Ruslar'ın yanında yer almış, bu durum ise Kafkasya'nın siyasi gidişatını etkilemiştir. Aynı şekilde 1555 yılında Çeçenler de Osmanlı ve Kırım Hanlığı'na karşı Ruslar'dan yardım istemiştir.⁸⁹ Rus Çarı IV. İvan 1557'de Khabardeyleri ve Adıgeleri koruması altına aldıktan sonra, 1558'de Çeçen ve İnguşları da koruma altına almıştır.⁹⁰ Netice de Rus Çarı 1593'de "Gürcistan'ın koruyucusu" ve bir de

⁸⁴ Muhammet Kemaloğlu, "Kafkasya-Tarihi Geçmişi-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 32, Kırgızistan 2012, s. 3.

⁸⁵ Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999, s. 27.

⁸⁶ Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005, s. 25-26.

⁸⁷ Özbay, *a.g.e.*, s. 27.

⁸⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 36.

⁸⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁹⁰ Özbay, *a.g.e.*, s. 47.

“Çerkeslerin Prensi” unvanına sahip olmuştur.⁹¹ Bu süreçten sonra Ruslar’ın Kafkasya’da askeri harekâtları hız kazanmış, bazen olumsuz bazen olumlu sonuçlar almıştır.

1578’lerde Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’ya hâkim olma planıyla bir harekâtı olmuştur. Harekât ile Gürcistan ve Şirvan’da geniş topraklara sahip olunmuş, Tebriz, Revan, Gence ve Karabağ hâkimiyet altına alınmıştır. Osmanlı Devleti bu harekât ile Kafkasya’ya yönelen, Astrahan ve Kazan’ı almış olan Ruslara adeta bir cevap vermiştir. 1639’da Azerbaycan’da istediğini alamayan Osmanlı Devleti, 1724 yılında Tebriz, Nahçıvan, Erdebil ve Karabağ’ı ele geçirmiştir. 1736 yılına kadar süren Osmanlı-İran savaşları, iki tarafın IV. Murad dönemi sınırlarını kabul etmesi ile bitmiştir ve netice de Osmanlı Devleti’nin, Kafkasya’da fiili olarak hâkimiyet oluşturma arzusu son bulmuştur.⁹² Bu tarihten sonra Osmanlı-İran devletleri bölgede zayıflarken Ruslar güçlenecektir. Kırım’ı ele geçiren Rusya hedef olarak seçtiği Kafkasya’ya yönelecektir.

Kırım’ın ilhakı gerçekleşmeden önce yukarıda da bahsedildiği üzere Ruslar, Kafkasya’da yaşayan bazı kabileler ile ittifak içerisindeydi. Çerkes, Çeçen ve Nogay beyleri Ruslar’ın yüksek hâkimiyetini tanımışlardır. Osmanlı Devleti yaşanan bu ittifakların farkında olup, yaşadığı savaşlar ve olumsuz durumlardan dolayı etkisiz kalmıştır. Bu dönem Osmanlı Devleti’nin zayıfladığı Rus Devleti’nin güçlendiği bir dönemdir. Bu bakımdan Ruslar hem Kırım’da hem Kafkasya’da rahatça faaliyetler göstermiştir. Ruslar’ın bölgedeki amacı ise, Orta Asya ve İran üzerinden Hindistan topraklarına ulaşmak, nüfuzu seyrek olan yerleri ele geçirmek ve bakır, pamuk, ipek gibi hammadde kaynaklarına sahip olarak ticareti geliştirmektir. Bu amacını rahat bir şekilde gerçekleştirmek için önünde engel duran bir Kafkasya vardır. Ancak buraların alınmasıyla Hindistan hedefine ulaşabilir. 18. yüzyılın ortalarında Kafkasya’da yaşanan Osmanlı-İran rekabetine Rusya Devleti de dahil olmaya başlayacaktır.⁹³ Osmanlı ve İran’ın eski gücüne sahip olamaması ise Ruslar’ın lehine gerçekleşecektir.

Gerçekleşen Rus saldırıları neticesinde 1770’ten 1796’ya kadar Kabartay, Doğu Osetya, Çerkezistan, Çeçenistan Tarku Şemhalliği, Gazi-Kumuk ve 1801 yılında ise Doğu Gürcistan Rus egemenliği altına girmiştir.⁹⁴ Kabartay, Çerkes, Gürcü, Azeybaycan, Ermeni ve İran’ı Rusya ile birleştiren bir konumdadır. Kuban ve Volga nehirleri Azak Denizi’ne ve Don

⁹¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 28.

⁹² Aydın, *a.g.e.*, s. 41-43.

⁹³ Saydam, *a.g.e.*, s. 31-33.

⁹⁴ Saleh Muhammedoğlu Aliev, “Kafkasya”, *DİA, Cilt: 24*, s. 158-160.

Nehrini Hazar Denizine ulaştıran önemli bir ÷lke olup, aynı zamanda ticarete söz sahibidir.⁹⁵ Burayı hâkimiyeti altına alan Ruslar'ın bölgede eli güçlenmiştir.

Hem Kırım'ı hem Gürcistan'ı hâkimiyeti altına alan Rusya'nın Kafkasya'ya ilerlemesi başarılı bir şekilde devam etmektedir. 1804 yılında Gence, 1806 yılında ise Derbend ve Kuba Ruslar'ın hâkimiyeti altına girerken, 1807'de Bakü kuşatılmıştır.⁹⁶ 1804-1813, 1826-1828 ve 1828-1829 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-İran savaşları neticesinde de Güney Kafkasya ve Dağıstan'ın tamamı Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiştir.⁹⁷ Osmanlı Devleti imzaladığı 1829'daki Edirne Antlaşması ile Kafkasya'daki bütün haklarından feragat etmiştir.

Siyasi olarak Kafkasya'ya hakim olan Rusya kültürel, demografik ve ekonomik olarak da hakim olmak istemektedir ve Kırım'da yürüttüğü Ruslaştırma politikalarını bu bölgede de başlatmıştır. Neticede Kafkasya'ya hakim olmak için bütün kozları kullanmaya başlayacaklardır. Kabileler arası yaşanan çekişmelerden faydalanarak, halkı kendi aralarında bölmek, onları ayırmak, hanlıkların varlıklarına devam ettirerek onları yanına çekip halka baskı yaptırmak, bölgede yaşanan sünni-şii sorunlarını da kendi lehine kullanmak istemiştir.⁹⁸ Bunların yanında Kırım'da uygulamış olduğu yıpratıcı politikayı Kafkas halkı üzerinde de uygulamıştır. Rusya'nın yanında yer alan halklar için bu durum pek sorun yaratmasa da bu durumu kabul etmeyenler için büyük sorunlar yaratmıştır. Rus baskılarına dayanamayan bazı Kafkas halkları çareyi yurtlarını terk etmekte bulacaktır.

Osmanlı Devleti, 1853-1856 arasında Rusya ile yeniden bir savaşa girmiştir. Tarihe Kırım Savaşı olarak geçen bu savaş, Kafkasya halkı için son ümit olmuştur. Bu savaş Kafkasya'ya Rus saldırıları kısa bir süreliğine durdurulmuştur. Fakat savaş bittikten sonra Rusya, Kafkasya'daki politikasını devam ettirecektir. Kırım'da uygulamaya koyduğu sert politika tavrını burada da sürdürmüştür. Halkın çoğunluğunun Müslüman olması, savaşçı ve bağımsızlığa alışkın bir toplum olmaları, bölgenin dağlık olması Rusları Kafkasya coğrafyasında zorlarken, Ermeni, Gürcü ve bazı kabilelerin Ruslar'ın yanında yer alması, kabileler arasında yaşanan çatışmalar ve birlik olamamaları, askeri bakımdan yetersiz kalmaları da Ruslar'ın lehine olmuştur.

Kafkasya Ruslar'ın eline geçince, bu seferde bölgede bağımsızlık mücadeleleri başladı. Ruslara karşı muazzam bir direnişin lideri olan Şeyh Şamil'in 1859'da Ruslara teslim olmasından sonra artık Ruslar'ın işi kolaylaşmış, askeri harekâtı hızlandırarak, Kafkas

⁹⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 42.

⁹⁷ Aliev, *a.g.m.*, s. 158-160.

⁹⁸ Saydam, *a.g.e.*, s. 46-62.

halklarını sürmek için teşebbüslere başlamışlardır. Baskılar neticesinde daha fazla dayanamayan halk göç etmek zorunda kalmıştır.⁹⁹ Neticede Kuzey Kafkasya halkı, 1860'lı yıllarda ve devamın da işgal altında olmasından dolayı, hep bir bağımsızlık özlemi ile yaşamaya devam ettiler.

1.3. GÖÇLER SONRASI NÜFUS

“İşgâl ya da diğer zorlayıcı nedenlerle ülkelerinde yaşama olanağını yitiren toplumların ya da insanların başka ülkelere gitmeye mecbur kalmaları” olarak ifade edilen göç,¹⁰⁰ ekonomik, sosyal ve siyasi gibi nedenler sonucuyla cereyan eden, tarihe damga vuran olaylardan birisidir. Göç zorunlu ve isteğe bağlı olarak iki şekilde gerçekleşir. İsteğe bağlı göçler sanayileşme, eğitim, kültürel gibi nedenlerden, zorunlu göçler ise, savaş, kıtlık, açlık, iklim koşulları gibi olumsuz durumlardan meydana gelmektedir.

Göç tarihin akışını değiştiren bir olaydır. Tarihimiz “Kavimler Göçü” başta olmak üzere, pek çok önemli göç olaylarına şahit olmuştur. Bunların içerisinde en trajedi olanlardan birisi de, Kırım ve Kafkasya'daki halkın 18. ve 19. yüzyıllarda Rus işgali sırasında yaşadığı zorunlu göçlerdir.

1.3.1. Kırım Yarımadası'nda Meydana Gelen Göçler Sonucunda Oluşan Nüfus

13. yüzyılda Kırım'ın Türkleşip, Altınorda Devleti döneminde bölgenin Türk-İslam devleti kimliğine sahip olduğunu söylemiştik. Bu kimliği kabul etmeyen, Kafkasya ve Kırım'ın Müslüman halkaların elinde değil, Ruslaştırılmış Ortodoks Hristiyan toplulukların elinde olmasını isteyen bir Rusya Devleti vardır. 1696 yılında Azak kalesini alan Ruslar,¹⁰¹ Kırım'ı tamamen zapt edene kadar bölgede faaliyetlerini sürdürmüştür. 19. yüzyılın sonuna kadar devam edecek olan Osmanlı-Rus savaşları, Osmanlı'ya zor zamanlar yaşatacak olsa da asıl zorluğu Kırım ve Kafkasya halkı yaşayacaktır. Nitekim Rusya Kırım'ı 1783 yılında ilhak ettikten sonra, Kırım'ın yerli halkı üzerinde bir takım yaptırımlar uygulayacaktır. Onları bu zor yaptırımlar altında devlete bağlı bir şekilde yaşamaya ya da göç ettirmeye maruz bırakmıştır. Bu iki seçenek aynı şekilde Kafkas halkı içinde geçerlidir.

Kırım'ın ilhakı sonrası Rus çarı, adeta *“yeni başlıyoruz”* düşüncesi ile durmamış, Osmanlı topraklarına ve Kafkasya'ya karşı genişlemeye devam etmiştir. 1792 yılında

⁹⁹ Julide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan, Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kars: Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 9.

¹⁰⁰ Sedat Kanat, *Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkas Göçleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2011, s. 24.

¹⁰¹ Sel, a.g.e., s. 69.

imzalanan Yaş Antlaşması ile Buğ ve Dinyeper akarsuları arasındaki Özi Eyaletini himayesi altına alan Rusya, Karadeniz’de güç dengelerini değiştirmiş, bu durum ise Osmanlı’nın aleyhine sonuçlanmıştır.¹⁰² Osmanlı yaşadığı gerilemenin etkisiyle kıyılardan darbe almaya başlayacaktır, Rusya, Kırım ve Kafkasya’ya hakim olmak istiyordu, rakibinin gerilemesi, bölgedeki kabilelerin birliğinin olamaması ve bazı kabile liderlerin Ruslar’ın yanında yer alması, bu isteği zamanla başarılı kılacaktır.

Devam eden Rusya-Osmanlı savaşları zaman zaman anlaşmalar ile son bulsa da bir sona ulaşmamış, yayılmacı bir politika izleyen Rusları tatmin etmeyerek devam etmiştir. 1774’te Osetya ve Kabartay bölgesi, 1774-1781 yılları arasında İnguş ve Çeçen toprakları, 1790’da Balkar, 1792’de Buğ ve Dinyeper, 1812’de Besarabya ve 1828’de Karaçay Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Rusya, Kırım ve çevresinde topraklarını genişletmeye devam ederek, Besarabya’dan Güney Ukrayna’ya, Kafkasya ve Kırım’a bağlı olan Türk-Müslüman nüfusun bütün bölgelerini hakimiyetine dahil etmiştir.¹⁰³ İsteddiği toprakları hâkimiyeti altına almanın siyasi ayağını başarılı bir şekilde yürüten Rusya, bu sefer de bölgedeki kültürü hakimiyet altına alma hedefindedir ve bunu da uygulamaya sokarken hiç bir sertlikten kaçınmamıştır.

Kırım Savaşı sonrası yükselişe geçen Ruslaştırma, Rusya Devleti’nin himayesi altına aldığı topraklara karşı uyguladığı, kültürel ve siyasi asimilasyon politikasıdır. Ruslar’ın Kırım ve Kafkasya’da gördüğü düşman ve yabancı onlar için, Türk-İslam halkı ya da Osmanlı’ya bağlı Müslüman kitlelerdir. Uygulanan bu politika 1768-1774 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus savaşlarına dayanır. 1771 yılında Kırım civarını ele geçiren Rusya’dan korkan Türkler dağlık bölgelere kaçmış, yaşadıkları kasabalar ise yakıp yıkılarak kullanılamaz hale getirilmiştir.¹⁰⁴ Ruslar’ın bu tutumu ileride bu hareketlerin fazlalaşacağını bizlere göstermektedir diyebiliriz.

1778 yılında Ruslar’ın baskılarına ve yıldırma politikalarına fazla dayanamayan Müslüman Kırım Tatar halkı, Osmanlı Devleti’ne belirli gruplar halinde kaçmaya başlamıştır. Ruslar onların yerine Kırım’a 75 bin Rus halkı yerleştirmiştir. Bu tarihte Kırım’ın toplam nüfusu ise 500 bindir. Aynı yıllarda Kefe, Akyar ve Yalta limanlarının da işgal edilmesiyle, burada yaşayan Türk halkı Osmanlı’ya göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁵ Artık bu durumdan iyice rahatsız olan Osmanlı Devleti, Rusya ile askeri mücadeleye devam etmişse de, Ruslar’ın Kırım’ı ilhak etmesiyle istediği sonucu alamayacaktır.

¹⁰² Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2020, s. 206.

¹⁰³ Sel, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁰⁴ Sağlam, *a.g.e.*, s. 63-64.

¹⁰⁵ Sel, *a.g.e.*, s. 74.

Kırım Yarımadası'nı Rus ve Slav bir ülke haline getirmeyi hedefleyen Rusya, sahip olduğu bölgelerde Müslüman Kırım Tatarlarını istememektedir. Bunu da gerçekleştirmenin tek yolu, Türk-İslam izlerini bu coğrafyadan sistematik bir şekilde yok etmektir. Öncelikle birçok şehrin adı Yunanca kökenli isimlerle değiştirilmeye başlandı. Özellikle Yunanca seçilmesinin nedeni, Kırım'da Müslümanlardan önce Hristiyan Ortodoksların yaşadığını, Rus değilse bile en azından aynı dine mensup insanların olduğunu göstermek istemeleridir.¹⁰⁶ Ayrıca Rusya göstermekle kalmayıp, bölgeyi Hristiyanlaştırmakta da kararlıdır.

Türkleri bölgeden silmek isteyen Ruslar 1784-1787 yıllarında Kırım'a Korsika, Piza, Livorna, Almanya ve Cenova'dan halklar getirmiştir. Sayıları başlarda az olan bu halklar daha sonraları koloniler kuracak kadar çoğalmıştır. Zaman geçtikçe Kozaklar, Grekler, Bulgarlar, Yahudiler ve Ermeniler bu coğrafyaya yerleştirilecektir.¹⁰⁷ Bir yandan yeni halklar gelirken, diğer taraftan Kırım Tatarları bölgeden göç ettirilmeye zorlanmış, baskılara dayanamayan yerli halk ise, güvendiği Osmanlı topraklarına göç etmekte çareyi bulmuştur. Kırım'ın böylece demografik yapısı ciddi bir şekilde değişim yaşamaya başlamıştır.

Ülkeye Rus ve Slav milletlerin iskân ettirilmesi ve Müslüman halkın göç ettirilmesinin yanında, yaşatılan ekonomik, dini, psikolojik ve idari sıkıntılar yöre halkın göç etmesinde etkili olan diğer nedenlerdir.¹⁰⁸ Güçsüz düşmesi hedeflenen Türklere ilk darbeyi ekonomik unsurdan vurdular. Vergilerin artırılması, ellerindeki işlettiği tarım arazilerine el konulması ile halk üretmez ve hayvanlarına bakamaz olmuştur ki; geçiminin çoğunluğu tarım ve hayvancılıktan sağlayan halklar için bu durum son derece önemlidir. Köylerin yakılıp yıkılarak kullanılamaz hale getirilmesi, köle sıfatına alınmaları, hür yaşamaya alışkın olan Kırım halkını iyice zora sokmuştur.¹⁰⁹ Yaşayacak bir alanları kalmasın düşüncesi ile evlerini yıkmalarının yanında, asıl buradaki tarihi yapıları yok ederek bölgede var olan, Türk-İslam mirasına darbe vurulmak istenmiştir. Kültürel psikolojiye darbenin yanında soygun, gasp, hapis cezası, adaletsizlik, haksızlık gibi unsurlara da maruz kalan Kırım halkı büyük yıpranmalar yaşamıştır.¹¹⁰ Yıkılan camilerin yerine kiliseler yapılması, sadece okuma-yazma, kuran öğrenme ve temel hesap bilgisini öğrenmelerine izin verilmesiyle gelişmelerinin engellenmesi, Müslümanları Hristiyan yapmaya çalışmaları,¹¹¹ bilgili ve donanımlı din adamlarını görevden alarak onların yerine işini iyi yapmayan cahil kimseler getirilerek

¹⁰⁶ Hakan Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi", *DİA, Cilt:25*, s. 457-465.

¹⁰⁷ Saydam, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁰⁸ Kırımlı, *a.g.m.*, s. 457-465.

¹⁰⁹ Saydam, *a.g.e.*, s. 65.

¹¹⁰ Sel, *a.g.e.*, s. 77-83.

¹¹¹ Saydam, *a.g.e.*, s. 67-69.

Müslümanların dini duygularına zarar verilmek istenmesi¹¹² gibi zorluklara dayanamayan Türk halkı Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır. Rusya'nın uygulamış olduğu bütün yıpratıcı politikalar Kafkas halkı içinde geçerlidir. Kırım halkının yaşadığı bu zor şartlara daha sonra Kafkas halkı maruz kalacaktır.

Bu baskılara dayanamayan Türk halkları 1800'li yıllarda da devam edecek olan göçleri yaşamış, göç esnasında binlerce Türk hayatını kaybetmiştir.¹¹³ 1793 yılında Kırım'ın nüfusu 168.923'ü Müslüman olan 202.780 kişi olarak tespit edilmiştir. 1800 yılına kadar ise, Kırım'da nüfusun %33'ü (500.000) Osmanlı'ya göç etmek zorunda kalmıştır. 1812 yılında tekrar göç meydana gelmiş, bazı halklar gitmenin kolay olduğunu, fakat geri dönmenin bu kadar kolay olmayacağı düşünerek, ne olursa olsun diyerek yurtlarını terk etmemiştir. Bazıları ise, kafir bir devletin çatısı altında yaşam sürmenin caiz olmadığı, ne olursa olsun aynı inanca sahip bir toplulukla yaşamının daha uygun olduğunu düşünerek göç etmeyi tercih etmişlerdir.¹¹⁴

1783-84 yıllarında 80.000, 1785-1800 yılları arasında 500.000, 1815-1818-1829 yıllarında 200.000, 1860-1861-1862'de 227.627, 1854-1860 arasında 300.000, 1890-1891-1893 arasında 18.000-20.000 civarında Kırım Türkleri, başta Osmanlı olmak üzere çeşitli coğrafyalara göç etmek zorunda bırakılmıştır.¹¹⁵ 1891 yılı sonuna kadar Ruslar, Kırım topraklarının üçte ikisini hazineye veya istedikleri kişilere devretmiş, yöre halkı bu durumu ilgili mercilere itiraz etse de gerek Rusça bilmedikleri, gerek yalnız ve etkisiz kaldıkları için bir sonuç elde edememişlerdir.¹¹⁶ Nitekim bu göçler 1922 yıllarına kadar devam etmiş ve sonuç itibarıyla 1.800.000 kişinin yurtlarından Osmanlı topraklarına göç ettiği tahmin edilmektedir. 1897 yılında Wilhelm Masof seyahatine başlamadan bir yıl önce, Kırım'ın nüfusunun 300.000'i Türk, 538.893'ü Rus, Ukraynalı, Alman, Bulgar, Yahudi, Çek, Karaim (Karayit), Estonyalı, Ermeni, Kızılçak ve Rum'dur.¹¹⁷

1.3.2. Kafkasya Bölgesindeki Göçler Sonrasında Oluşan Nüfus

Kırım Tatarları gibi Kafkas halkını da asimile etmeyi hedefleyen Ruslar'ın tehdidine karşı Kafkas halkı, çareyi göç etme tercihinde bulmuştur. Kendi kimliklerine ve inançlarına bağlı bir yaşam sürmek için göç etmekten başka seçenekleri görünmeyen Kafkasların, bu bağlamda Kırım halkı gibi onlarında en güvendiği ülke Osmanlı toprakları olmuştur. Kırım

¹¹² Turan, *a.g.m.*, s. 922.

¹¹³ Sel, *a.g.e.*, s. 77.

¹¹⁴ Saydam, *a.g.e.*, s. 65-70.

¹¹⁵ Sel, *a.g.e.*, s. 83-84.

¹¹⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 65.

¹¹⁷ Sel, *a.g.e.*, s. 84.

Tatarlarının başlattığı göç dalgasını daha sonra Ruslar'ın yönünü Kafkasya'ya vermesiyle Çerkezler, Gürcüler, Dağıstanlılar, Lazlar ve Çeçenler devam ettirmiştir.¹¹⁸ Ruslar II. Katerina döneminde 1783 yılında ilhak ettiği Kırım'ın ardından Kafkasya'ya hükmetmek niyetiyle ilerlemeyi bir milli politika haline getirmiştir.¹¹⁹ Kırım'ı ilhak eden Rusya, Osmanlı'nın Kafkasya'da etkisini kırmak için ilerlemiş, 1801 yılında Gürcistan'ı hâkimiyeti altına almayı başarınca hem Güney Kafkasya için tehlike çanları çalmaya başlamış, hem de Osmanlı'nın gücüne darbe vurulmuştur.¹²⁰ Neticede Ruslar, 1813'de Gülistan ve 1828'de Türkmençay Antlaşmalarını İran'la,¹²¹ 1829'da Edirne Antlaşması'nı Osmanlı'yla imzalamasından sonra Kafkasya'da siyasi açıdan etkin bir güç olmayı başarmıştır. Hedef ise Kırım'da olduğu gibi bölgeyi Ruslaştırmak ve Hristiyan bir toplum yaratmaktır. Bunu da gerçekleştirmek için bütün şartları zorlayacaklardır. Kırım'da bölge Slavlaştırılır iken burada ise Slavların yanında Ermeniler de bölgeye yerleştirilmiştir.¹²² Ruslar'ın ilk hedefi elde ettiği toprakları Müslümanlardan arındırarak Hristiyan bir topluma dönüştürmektir.

Kafkasya'da kabileler arası kan davalarının olması, Ruslara karşı sistemli bir birliğin kurulamaması, Ruslar'ın avantajı olurken, bölgenin dağlık bir coğrafya olması, kabilelerin savaşçı bir ruha sahip olmaları, mücadelenin dini bir karakter kazanması Ruslar'ın dezavantajı olmuştur.¹²³ Ayrıca Ruslar'ın sahip olduğu ağır silahlar, tam donanıma sahip düzenli askeri birlikler, deniz donanmasının kuvvetli olması, sağlam garnizonların var olması, bir diğer taraftan sadece tüfek ve kılıçları bulunan ve askeri açıdan yetersiz olan bir milletin bağımsızlık mücadelesi yine Ruslar'ın lehine olmuştur.¹²⁴ Bütün bu olumsuz duruma rağmen Kafkas halkı kolay vazgeçmeyerek dirençli bir mücadele göstermişlerdir. Fakat tüm bu dirençlere rağmen istediği sonucu elde edemeyen Kafkaslar göç etmek zorunda kalmıştır. Kırım halkı gibi yıllara yayılan bir göç dalgasını yaşayacaklardır.

Çerkezlerin anavatanı olan Anapa, Ruslar tarafından 1828 yılında işgale maruz kalınca, pek çok Çerkez halkı Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. İlk etapta 370 aile

¹¹⁸ Bekir Parlak, "Kafkasya'dan Anadolu'ya 19. Yüzyıldaki Çerkes Göçlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 488, 2019, s. 477.

¹¹⁹ Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, Sayı: 46, 2008, s. 37.

¹²⁰ Saydam, a.g.e., s. 41.

¹²¹ Ruslar Gülistan Antlaşması ile Azerbaycan ve Dağıstan hanlıklarında söz sahibi olma konumuna gelmiş, 1817 yılında ise Çeçenistan ve Kafkasya bölgesinin orta kısımlarına hakim olmuştur. Türkmençay Antlaşması ile de Ermenistan ve Nahçıvan topraklarına hakimiyet sağlamıştır. Bkz. Hakan Altın, *XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2019, s. 57-58.

¹²² Sevinç Qasımova, "XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 13, 2017, s. 589.

¹²³ Altın, a.g.e., s. 37.

¹²⁴ Parlak, a.g.m., s. 479.

Anadolu'ya yerleştirilmiş ve böylece Çerkezlerin Anadolu'ya göçün önü açılmıştır.¹²⁵ Bu işgalden bir yıl sonra Edirne Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Poti ve Anapa kaleleri, Ahıska ve Çıldır ahalileri Ruslar'ın eline geçince, bölgeden Anadolu'ya yeni bir Müslüman göçü meydana gelmiştir.¹²⁶ İmzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kafkasya'dan tamamen çekilmek zorunda kalmıştır. Rusya antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti ve Ortadoğu üzerindeki sahip olduğu siyasi nüfuzu, Kırım Savaşı'na kadar sürdürmeyi başarmıştır.¹²⁷

19. yüzyılda Osmanlı ve Rusya arasında geçen savaşlarda Osmanlı Devleti'nin tek zaferi olan Kırım Savaşı, kazanılmış bir zafer olsa da ileriye dönük zorluklarda yaşatacaktır. Kırım Savaşı Osmanlı kadar Kafkas halkları için de önem teşkil etmektedir. Mağlup olan Rusya'nın Balkanlar'da genişleme politikası darbe almış, Karadeniz'de gücü kırılmıştır. Bu nedenle dış politikada Balkanlar'dan istediğini alamayan Rusya yönünü Asya'ya ilk olarak da Kafkasya'ya çevirmiştir. Böylelikle Asya'da sürdürmüş olduğu yayılma politikasına hız vererek, bütünüyle Kafkasya'ya hakim olmaya yönelmiştir.¹²⁸ Bu politikayı uygularken öncelikle Çerkez ve Dağıstanlı halkların direnişi ile karşılaşacaklardır.

Kırım Savaşı başında Osmanlı Devleti ile aralarındaki irtibatı önlemek için Ruslar, Kırım Tatarlarını Kırım'ın kuzey taraflarına sürgün ettirmiş, bu sürgüne karşı çıkanlar ise Osmanlı'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Aynı politikayı Kafkas halkları içinde uyguladığını görmekteyiz. Kafkasya'daki Nogay ve Kalmuk halkları, bölgedeki Çerkez ve Dağıstanlılar ile birlik olma ihtimalleri düşünülerek Volga'nın ötesine göçe zorlanmışlardır. Bu halkların yerlerine ise Kırım'da olduğu gibi Rus aileler yerleştirilmiştir.¹²⁹ Kırım Savaşı ve sonrasında Ruslar Kafkas halkları üzerinde ciddi bir baskı kurmuştur.

Ruslar Kuzey Kafkasya'da hakimiyeti eline almaya başlayınca bu sefer hedefini güneye koymuştur. Azerbaycan'ı topraklarının içerisine alarak Kafkasya'yı tamamen Ruslaştırmak isteyeceklerdir. Bunu yaparken Kırım'da olduğu gibi hiç bir şeyden çekinmeyeceklerdir. Köylüleri köleleştirip devlete bağlayarak, Ruslar'ın kontrolünü sağlamak amaçlanmıştır. Köyler yakılıp, yıkılmış, ekinlere zarar verilmiş, acımasız ve sert bir politika izlenmiştir. Amaç halkı göçe zorlamak veyahut asimile etmektir. Bu bağlamda Nogaylar, Çeçenler, Dağıstanlılar ve Çerkezler bu politikadan nasibi alarak göçe zorlanan halklar olarak

¹²⁵ Qasımova, *a.g.m.*, s. 598.

¹²⁶ Akyüz, *a.g.m.*, s. 38.

¹²⁷ Altın, *a.g.e.*, s. 48.

¹²⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 264.

¹²⁹ Saydam, *a.g.e.*, s. 72.

ön plana çıkmaktadır.¹³⁰ Yapılan göçler yıllara bakıldığında değişkenlik göstermiş ve sayılarında net bir rakama ulaşamamıştır. Bunda Ruslar'ın gerçek sayıları vermemesinin yanında göç esnasında yaşanan kayıplar ve ölümlerin de etkisi olmuştur.

Rusları durdurmak isteyen Kafkasya halkı müthiş bir direniş göstermiştir. En dikkat çeken kimlik ise yirmi beş yıl Rusya'nın politikasına direniş gösteren Şeyh Şâmil'dir. Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele önderi olan Şeyh Şâmil'in de hareketi yetersiz kalmış, Ruslar'ın ilerlemesi durdurulamamıştır.¹³¹ Neticede 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 yılları arasında yapılan göçler ivme kazanmıştır. 1856'da 13.036 (nefer) kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Şeyh Şâmil'in teslim olduğu sene, Nogay halkından 16.000'i Osmanlı'ya göç etmek için yola çıkmıştır.¹³²

1860-1862 yıllarına gelindiğinde Anadolu'ya göç eden göçmenlerin sayısı Dağıstanlılar, Nogaylar ve Kırım Tatarları dahil olmak üzere 230.000 civarındır.¹³³ 1862'de Çeçenistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle uyguladığı ağır yaptırımlar halkın direncini iyice kırmaya başlayacaktır. Müslüman halkı Ortodoks Hristiyanlığına geçirmek maksadıyla, dinsel baskılara maruz kalmaları, yöre halkını bataklık bölgelere sürgün ederek yerlerine Kazakları yerleştirmeleri, ağır vergiler uygulayarak ekonomik açıdan güçlerini kırmak istemeleri ve askerlik yapmanın zorunlu tutulması karşısında Çeçenlerin adeta eli kolu bağlanmıştır. Bu şartlar karşısında boyun eğmeyen halk tarihe geçecek kitlesel göçleri yaşamaya başlayacaktır.¹³⁴ 1862-1863 yılları arasında devam eden göçler tarihler 1864'ü gösterdiğinde farklı bir boyut elde etmiş ve "Büyük Çerkez Sürgünü" vuku bulmuştur.¹³⁵ Bu tarihlerde Çerkez ve diğer Kafkas halklardan oluşan yaklaşık 400.000 kişinin Anadolu'ya göç ettiği tahmin edilmektedir. Bu göç esnasında hayatlarının en zor dönemlerinden birisini yaşayan Kafkas halklarının hepsinde aynı şans mevcut değildir. Göç esnasında insanların aç susuz kalmaları, hastalık kapmaları ve deniz yolu ile göç etmeyi tercih edenlerin bazılarının gemilerinin batması sonucu çoğu kişi vefat etmiştir.¹³⁶ Görüldüğü üzere canları pahasına bu göçleri göze alan bu halkların kendi yurtlarında ne kadar çaresiz bırakıldığı buradan da anlaşılmaktadır.

¹³⁰ Saydam, *a.g.e.*, s. 73-76.

¹³¹ Aliev, *a.g.m.*, s. 158-160.

¹³² Saydam, *a.g.e.*, s. 81-85.

¹³³ Kanat, *a.g.e.*, s. 30.

¹³⁴ Akyüz, *a.g.m.*, s. 38.

¹³⁵ Parlak, *a.g.m.*, s. 477.

¹³⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 88-89.

Rus kaynaklarına göre 1858-1865 yılları arasında Kafkasya'dan Anadolu'ya 493.000 kişinin göç ettiği belirtilmektedir. Fakat Ruslar göç eden kişilerin sayılarını tam net ifade etmediği düşünülmektedir. Nedeni bölgede az sayıda yerli halkın yaşam sürdüğünü göstermek, onlar için avantajlı olup, o bölgenin işgal edilmesini daha kolay bir hale getirmesidir. Başka kaynaklarda bu rakamlar 1.000.000-1.200.000 civarında olup, hatta ve hatta daha fazla olabileceğini ifade edenlerde mevcuttur.¹³⁷ Ruslar'ın bu tutumlarının yanında, göç sırasında meydana gelen ölümler ve kayıplar da göç eden kişilerin sayılarını, tam net bulabilmemiz de zorluk yaratmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bu sebeplerden dolayı net rakamlar oluşamamış, gelenlerde hastalıktan ölmeye devam edince bu sayılar tam sayılamamıştır.

1865 yılından sonra yaşanan göçler kitlesel halde değil, münferit gruplar şeklinde devam etmiştir. 1856-1876 yılları arasında kesin olmamakla birlikte göç edenlerin sayısı 600.000-2.000.000 arasında olduğu düşünülmektedir. Göç eden kişilerin çoğu Müslüman olmakla birlikte, Dağıstanlılar, Nogaylar, Çerkezler, Kumuklar, Abazalar, Azeriler ve Kazanlıların yanında, Gürcü, Slav, Kazak ve Yahudiler'de bulunmaktadır.¹³⁸ Wilhelm Masof'un seyahatinden önce bölgede dengeler bu şekildedir, geniş coğrafyaya ve farklı etnik gruplara sahip bu bölgenin dönemin şartları da ele alındığında göç edenlerin net sayılarını bilmek zordur. Bu nedenle de bölgenin o dönemdeki nüfusuna dair kesin rakamlar vermek kolay değildir.

1.4. İDARİ YAPI

1.4.1. Kırım'ın İşgalinden Sonra Bölgedeki Rus İdari Yapısı

Kırım Hanlığı idari yapı olarak Altınorda Devleti'nin yürütmüş olduğu yönetim anlayışına benzer bir yönetime yani feodal karakterde bir kabile aristokrasisine sahipti.¹³⁹ Bu aristokrasiler hanın kuruluşundan itibaren yıkılışına kadar yönetimde etkin rol oynamışlardır. Nüfusu kabile yapılarından oluşan Kırım Hanlığında dört ana kabile mevcut olup, kabile beylerine *Karaçi Beyleri* adı verilmektedir. Hanın meclisi kabul edilen bu kabileler aristokratik meclis yapısını simgelemektedir. Bu dört Karaçi Beylerinin adları ise, Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak Beyleridir.¹⁴⁰ Bu kabile beyleri han seçiminde etkin rol

¹³⁷ Qasımova, *a.g.m.*, s. 598-599.

¹³⁸ Saydam, *a.g.e.*, s. 91.

¹³⁹ Sonay Ünal, "Kuruluşundan Çarlık Rusya Tarafından İşgal Edilişine Kırım Hanlığı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: XX, Sayı: 79, 2023, s. 632.

¹⁴⁰ Yücel Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı", (Editör: Yücel Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2015, s. 33-34.

oyunlarından dolayı, hanlığın yönetilmesin de söz sahibi kimselerdi.¹⁴¹ Devlet meclisinde ve beylik ordularının yönetiminde karar mercii olarak hanla eşit konumdalardı. Hanlık da Karaçi Beylerin onayı olmadan bir icraatın yapılması mümkün olamazdı.¹⁴²

Karaçi Beylerinin katılımıyla hanın başkanlığında gerçekleşen bu meclise *körünüş* ismi verilmektedir. Han adalet, savaş ve siyaseti icra eder. Han olabilmek için ülkenin kendisini tanıyıp olması ve bir kitleye sahip olması gerekmektedir.¹⁴³ Kırım Hanından sonra tahta geçecek olan veliahda *Kalgay*, Hanın ikinci veliahdına ya da küçük kardeşine ise *Nureddin* denilmektedir. Nureddin ve Kalgay'ın kendine ait divanı ve sarayı bulunmaktadır.¹⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar Kırım da üç yüz yıllık bir hakimiyeti söz konusuydu. Hakimiyeti altındayken Osmanlı Kırım'ı kabile beyleri sayesinde zapt etmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım bağımsız bir devlet haline gelmiş ve Rusya'nın işgal etmesine zemin hazırlanmıştır. Dokuz yıl sonra ise Çarlık Rusya tarafından Kırım'ın işgali gerçekleşmiştir.¹⁴⁵

Rusya Kırım'ı ilhak ettikten sonra burada askerî bir idare kurmuş ve burayı coğrafi, demografik ve idari açıdan Rusya Devleti'ne bağlamayı hedefleyerek bir yerel yönetim oluşturmuştur.¹⁴⁶ Ayrıca Kırım Hanlığında görev almış eski yöneticilerden oluşan geçici Kırım mahallî hükümeti oluşturularak ülkenin iktisadi kaynaklarının, sosyal yapısının, ahalisinin hayat tarzı ve nüfusunun tespiti yapılabilmesi hedeflenmiştir. 1784 yılında görevini tamamlamasıyla bu geçici idareye son verilmiş ve Kırım'a tam manasıyla bir Rus idarî yapısı yerleştirilmiştir.¹⁴⁷ Rusya'nın amacı, Kırım Yarımadasının kuzeyinden güneyine rahat bir şekilde yayılmak için engelleri yok etmektir. Bu nedenle Kırım'ı idarî olarak tek başına bir eyalet haline dönüştürmeyip, geçmişte Kırım Devleti'nin bir parçası olmamış, Rusların yoğun yaşadığı başka arazilerle birleştirmiştir.¹⁴⁸

Rusya Kırım ibaresini kullanmaktan kaçınarak, 13 Şubat 1784'te yeni idari birimin adını Tavrida bölgesi (oblastı) olarak ilan etmiştir. Tavrida bölgesi tabiri Kırım'ın yanında, yarımada'nın kuzeyindeki bozkırı ve Taman bölgesi içinde kullanılmıştır. Bölge 1796 yılında

¹⁴¹ Ömer Bıyık, *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, Ankara: Ötüken Yayınevi, 2014, s. 50.

¹⁴² Öztürk, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁴³ Öztürk, *a.g.m.*, s. 35.

¹⁴⁴ Bıyık, *a.g.e.*, s. 52-53.

¹⁴⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 621.

¹⁴⁶ M. Akif Kireççi, Selim Tezcan, *Kırım'ın Kısa Tarihi*, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2015, s. 34.

¹⁴⁷ Kırımlı, *a.g.m.*, s. 457-465.

¹⁴⁸ Kireççi, Tezcan, *a.g.e.*, s. 34.

Yeni Rusya Eyaletiyle birleştirilmiş ise de 1802’de tekrar bir değişikliğe gidilerek, 1917’ye kadar varlığını koruyacak olan Tavrida Eyaletine bağlanmıştır.¹⁴⁹ Kırım ibaresinin kullanılmamasındaki amaç ise, bölgenin var olan corpus separatum kimliğinden uzaklaşması ve yeni idari yapıda Tatar nüfusunun etkisinin azaltılmasıdır.¹⁵⁰

Rusya Devleti yaklaşık yüz elli yıl Tatarlara idari görevler vermemiştir. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği üzere Ruslar, Tatar halkını sürgün etme, mallarına ve topraklarına el koyma, yerine Slav kökenli toplulukları getirme, dini, kültürel ve ekonomik baskılar gibi politikalar neticesinde göçe zorlayarak nüfus yoğunluğunu da düşürmüştür. Halkın üzerinde kurmuş olduğu bu baskılar ile yetinmeyen Rusya, Kırım Yarımadasında var olan Türk-İslam kültürünün izlerini silmeye başlayacaktır. Bu bağlamda Kırım’daki yer adlarını Hristiyan-Ortodoks bir geçmişin var olduğunu, Müslümanların istilacı olarak bu bölgeye yerleştiğini göstermek için, uyduruk ya da özgün Yunanca adları ile değiştirilmiştir. Türk-İslam izleri taşıyan tarihi anıtlar ve yapılar da yıkılmış ve bölgedeki Tatar kültürü tamamen yok edilmek istenilmiştir.¹⁵¹

1.4.2. Rusya’nın Kafkasya Bölgesindeki İdari Yapısı

Kafkasya’ya 16. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan Rusya’nın, bölgedeki ilk idari yapıları 18. yüzyılda inşa ettirmeye başladığı kalelerdir.¹⁵² 18. yüzyılın ortalarında Kuban ve Terek eteklerinin Rus Kazakları tarafından işgal edilmesiyle, Edigerler, Kabaralar, İnguşlar, Çeçenler ve Dağıstanlılar bölgelerinden ayrılarak yüksek yerleşim yerlerine çekilmişlerdir. Ruslar Kafkasya’daki kurmuş olduğu kolonilerini sağlamlaştırmak maksadıyla, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında seri bir kale zinciri oluşturmuştur. Rusya bu bölgelere daha öncesinde topraklarına kattıkları bölgelerdeki insanları yerleştirmiştir.¹⁵³

IV. İvan döneminde Kafkasya önlerine kadar ulaşan Rusya, bu dönemlerde Kafkasya’da kendi taşra idaresini kurmayı düşünmemiştir. Rusya Devleti’nin Kafkasya Bölgesi’ni kendi idari sistemine dahil etme girişimi, I. Pyotr (1689-1725) döneminde bölgenin güvenliği ve kontrolü maksadıyla, 1724 yılında inşa ettirilen Kutsal Haç Kalesi ile başlamıştır. Bu kale askeri görevlerinin yanında bölgedeki Rus Kazakların yönetimlerini de üstlenmiştir. Kazakların adli-idari merkezi haline gelmiştir. Böylelikle Rusya’nın Kafkasya üzerinde oluşturduğu ilk yönetim sistemi, Rus Kazak yerleşimlerine yönelik olmuştur. Daha sonra

¹⁴⁹ Kırımlı, *a.g.m.*, s. 457-465.

¹⁵⁰ Kireççi, Tezcan, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁵¹ Kireççi, Tezcan, *a.g.e.*, s. 34-36.

¹⁵² Tekin Aycan Taşçı, “Kafkasya’da Rus İdari Yapıları (1785-1845)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 27, 2019, s. 73.

¹⁵³ Muharrem Yıldız, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006, s. 82.

Ruslar bölgede 1735 senesinde Kizlyar Kalesini inşa ettirmiştir. Bu kalenin inşası ile Kazaklar askeri idari yapıya sahip olan Kizlyar Birliği çatısı altında birleştirilmiştir. Kizlyar komutanı Kazaklar için idari mercii haline gelmektedir. Ruslar II. Yekaterina (1762-1796) zamanında Kuzey Kafkasya'daki hakimiyet alanlarını genişletme kararı almıştır. Gönüllülük esasıyla bölgedeki kaleler Rus askeri idarisine dahil edilme işlenmeleri başlamıştır.¹⁵⁴

Rusya Devleti Kuzey Kafkasya'yı işgal ettikten sonra bölgenin yönetim sorunuyla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bütün Kafkasya topraklarındaki yerel halkın Rus idari sistemine birden dahil edilememe meselesi, bölgeye özel bir idari yönetim modelinin oluşturulmasını sağlamıştır.¹⁵⁵ Kuzey Kafkasya bölgesi sömürgecilik için pek uygun bir arazi değildi. Burada Rus varlığı küçük devlet memurları ve askeri birlikler şeklindedir.¹⁵⁶ Ruslar'da bu iki kurum üzerinden yönetim sistemini şekillendirmiştir.

II. Yekaterina döneminde Rus idari yapısının genişlemesinde, 18. yüzyılın ikinci yarısında oluşan pristavlık kurumu önemli rol almıştır. Dışişleri Bakanlığına bağlı olan pristavlar, yerel halkların başına atanmışlardır.¹⁵⁷ Kuzey Kafkasya'da bölgedeki göçebe ve yerleşik halkları yönetmek için ilk ve en önemli yönetim kurumlarından birisi olan pristavlık müessesesi kurulmuştur. Bu müessese Kuzey Kafkasya'daki halkların siyasi yönden iç işlerine karışan, bölge halkı üzerinde kontrolü sağlayan bir yapıdır. Bu kurumun en önemli görevi ise, bölgenin kademeli bir şekilde Rus idari, kültürel, yasal ve ekonomik sistemine entegre edilmesini sağlamaktır. Rusya bu kurum ile Kafkas halkıyla dönemsiz bir ilişkiden ziyade, sürdürülebilir bir idari ilişki kurma niyetindedir. Pristavlık müessesesi ise Kuzey Kafkasya'da ilk olarak 1769 senesinde Kabardey'de kurulmuştur.¹⁵⁸

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya ele geçirdikleri topraklarda ilk başta özel idari kurmak yerine sorumlulukları Azak, Astrahan, Novorossiya Federal Devletine, Namestniği Grigoriy Aleksandroviç Potyomkin'e vermiştir. Bu tarihte Rusya Kafkasya'da hakimiyetini güçlendirmeye başlamıştır. Şubat 1784 tarihinde bölge yönetiminin Rusya Devleti genelinde tek tipleştirilmesi ve Kafkasya idaresinin merkezileştirilmesi maksadıyla bölgede Namestniklik idaresi kurulmaya karar verilmiştir. Kafkasya Namestnikliği oluşturulması içinde 1785 yılında kararname yayınlanmıştır. Bu Namestniklik Astrahan ve Kafkasya

¹⁵⁴ Taşçı, *a.g.m.*, s. 75.

¹⁵⁵ Hatice Karimov, "Aleksy Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya'da Pristavlık Kurumunun Kurulması ve Faaliyetleri (1816-1827)", *Kafkasya Çalışmaları, Cilt: V, Sayı: 10*, 2020, s. 164.

¹⁵⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁵⁷ Taşçı, *a.g.m.*, s. 76.

¹⁵⁸ Karimov, *a.g.m.*, s. 163-166.

bölgelerini kapsamaktadır. 18 Ocak 1786'da ise, Kafkasya genel yönetim birimine dönüştürülmüş ve ilk kez Rus idare sisteminin içerisine dahil edilmiştir.¹⁵⁹

Kafkasya Namestniği memurların sorumluluklarını belirleme, görevden alma, maaşlarını bağlama, kanuni bir düzenleme gerektirmeden bütün sorunları çözüme kavuşturma konusunda tam yetki sahibidir. 12 Aralık 1796'da yayınlanan bir kararname ile Kafkasya Namestnikliği ilga edilerek Astrahan Guberniyası'na dönüştürülmüştür. Yeni düzenleme ile pristavlık sistemi Astrahan Askeri Gubernatoru'na bağlanmıştır. Pristavlık 1797 yılında Dışişleri Kollegrası çatısı altında kurulan Asya Masası'na bağlanmış ve bu makam kurumsallaşmıştır. Görev yetkileri ise aynı kalmıştır.¹⁶⁰

Kafkas Hattı başkomutanının görev yükünü hafifletmek için bir baş pristavlık makamı kurulmuştur. Ağustos 1800 yılında kurulan bu baş pristavlık Nogay, Kafkasya Türkmenleri, Kabardeyler, Kalmuk ve diğer Asyalı halkları içine alan Dışişleri Kollegiumu'na bağlıdır. Baş pristavın görevleri, Kafkas Hattı başkomutanının görev yükünü azaltma, Rusya hükümeti ile Kafkas halkları arasında arabuluculuk yaparak ilişkileri düzeltme ve anlaşmazlıkları çözmedir.¹⁶¹

12 Eylül 1801 yılında Kartli-Kaheti Krallığının ilhak edilmesiyle Rusların Kafkasya politikası değişmiştir.¹⁶² Rusya'yı Gürcistan'a bağlayan yol İnguş, Oset, Kabardey ve Çeçenlerin yaşadıkları bölgeden geçmesi ve Kafkas Hattı'nın bu güzergâhta olması bu bölgeyi stratejik olarak önemli kılmaktaydı. Rusya tüm Güney Kafkasya'yı hakimiyeti altına alma fırsatıyla karşı karşıya kalınca Kafkas halkları ile ilişkilerini iyi tutma politikasına gitmiştir.¹⁶³ Bu gelişme ile Gürcistan topraklarında bir Rus yönetiminin kurulmasının önü açılmış ve Kafkasya Baş Yöneticiliği kurulmuştur. Bu yeni idari sistem de Kafkasya'nın yönetimini, tek bir çatı altında toplama kararına varılmıştır. Bu sebeple Kafkasya'da baş yöneticilik idaresinin oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu yönetici kendi inisiyatifini kullanarak sorunları çözme, memurları görevden alma, şehir, soy ve kırsal yerel yönetim meclislerini dağıtma yetkileri vardır.¹⁶⁴

12 Mayıs 1816 yılında bölgedeki Rus idaresinin yerleştirilmesi faaliyetleri yeni bir sürece girmiştir. Tarihler 1840 yılını gösterdiğinde Rus yönetimi Polonya'da yürüttüğü namestniklik idaresini Kafkasya'da da uygulamaya koymaya başlamıştır. Kafkasya için en uygun

¹⁵⁹ Taşçı, *a.g.m.*, s. 76-79.

¹⁶⁰ Taşçı, *a.g.m.*, s. 79-81.

¹⁶¹ Karimov, *a.g.m.*, s. 167.

¹⁶² Taşçı, *a.g.m.*, s. 82.

¹⁶³ Karimov, *a.g.m.*, s. 168.

¹⁶⁴ Taşçı, *a.g.m.*, s. 83.

olabilecek yönetim şekli olarak görülmüştür. Ayrıcalıklı bir idari yapının kurulması kararına varılmış ve Kafkasya 1816 yılında Yermolov tarafından önerilen özerk yönetim şekline dönüştürülmüştür.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Taşçı, *a.g.m.*, s. 106.

İKİNCİ BÖLÜM

WILHELM MASOF'UN GÖZÜNDEN KIRIM ŞEHİRLERİ VE KASABALARI

2.1. KIRIM BÖLGESİ

Wilhelm Masof 19. yüzyılda dünyanın her tarafına seyahat etmenin mümkün olduğunu, bu dönemde unutulmuş bir memleketin bulunduğunu beyân etmenin doğru olmayacağını ifade ederek eserine başlamıştır. İlim görmüş insanın yardımıyla hemen her gün her yerde Afrika ve Asya'nın en uzak kısımlarında yeni arazi ve memleketler keşfedilmektedir.¹⁶⁶ 1700'lü yıllarda buharlı makinelerin kullanılmaya başlanmasıyla gerçekleşen sanayi devrimi ile yeni bir çağa geçilmiştir. 1750'li yıllardan sonra Batı'da kentsel yaşama geçişin hız kazanması ile çoğu insan var olduğu toprakların dışına çıkarak seyahat etmeye, yeni yerler görmeye başlayacaktır. Nüfus artışı ve refah seviyesi bir de teknolojinin yarattığı kolaylık ile oluşan boş zaman, kazanılan para ve gezme duygusu seyahat eden kişilerin sayısını arttırmıştır. Buharlı makinelerin icat edilmesiyle buharla çalışan lokomotiflerin daha fazla seyahatte yer almaya başlaması, ulaşımında rahatlık sağlama, güvenli ve ucuz ulaşım ve en önemlisi seyahat süresinin kısalmasına sebep olmuştur.¹⁶⁷ 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan bu gelişmeler seyahat etmenin eskisi gibi zor olmadığını, Masof'un da söylediği gibi dünyanın her tarafına seyahat etmenin mümkün olduğunu desteklemektedir.

Seyyahlar için seyahat ettikleri yerleri gezip gördükten sonra, memleketlerine döndüğünde kendi halkına yeni bir hikâye sunabilmeleri son derece önemlidir. Masof da aynı düşünceye sahip olup, seyyahların memleketlerine döndüklerinde yeni bir hikâye sunabileceklerini düşünmektedir. Sunacakları bilgiler bütün halklar için merak edilen bir durumdur.¹⁶⁸

Avrupa'nın sınırları içerisinde birçok önemli yerler bulunsa da bütünüyle ilgi çekmemeye başlamıştır. Bununla beraber farklı kıtalara seyahat etme eğilimi artmış ve Kafkasya'ya gittikçe merak ve önem gösterilmeye başlanmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Wilhelm Masof, *Kırım ve Kafkasya Seyahatnamesi*, (Mütercim: Veli Kulları), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, (TY. 05369), s.3.

¹⁶⁷ Didar Sarı Çallı, "Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu", *Turizm ve Araştırma Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1, 2015, s. 14-15.

¹⁶⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁶⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 4.

Kafkasya'ya sadece eğlence ve hava değişikliği maksadıyla seyahat edilebileceğini söyleyen insanlara şaşkınlık ile bakılacağını,¹⁷⁰ söyleyen yazarın düşünceleri Kafkasya'nın bundan daha fazlasını hak ettiği yönündedir.

16. yüzyıllarda başlayan Kafkasya ve Rusya arasındaki savaşlardan dolayı o dönemlerden itibaren bölgeye az sayıda seyyah gidebilmiştir. Rusya'nın Kafkasya'ya hâkim olarak, önemli geçitlere ve yer altı kaynaklarına sahip olmayı istemesi, bölgede etkin güç olmayı ve sonra Hindistan'ı alarak ekonomide etkili olma arzusunu ve bunu gerçekleştirmek için yürüttüğü politikaya değinmiştik. 1552'de Kazan'ın, 1556'da Astrahan'ın işgali ile Ortadoğu'da etkinliğini hissettirmeye başlayan Rusya, bu dönemlerde Kafkas kabilelerini kendi tarafına çekmeye çalıştığı bir politika izlemektedir. Nogay, Çerkez ve Çeçen beylerini hâkimiyeti altına alan Rusya, Kafkasya'da etkili bir rol oynama düşüncesindedir. Osmanlı ve İran'ın Kafkasya'da uzun yıllar mücadele etmelerinin neticesinde halk yıpranmıştır. Osmanlının duraklama dönemine girmesi ve İran'da yaşanan iç karışıklıkları fırsata çeviren Rusya bölgeye sızmaya başlayacaktır.¹⁷¹

Kırım'ın ilhakına kadar bölgede faaliyetlerini sürdüren Rusya, bu tarihten sonra Kafkasya'da daha rahat ilerleme imkânı bulmuş ve ilk olarak 1783'te Tiflis kralı Rusya hakimiyetine girmiştir.¹⁷² Böylelikle Kırım ve Tiflis'in hâkimiyet altına alınmasıyla, Kafkasya toprakları tehdit altında kalmıştır. Tehdide sebep olan Rusya Devleti'ne karşı bazı Kafkas kabileleri direniş göstermiş ise de uzun yıllar sürecek olan bu direniş daha sonra olumsuz sonuçlanacaktır. 1783 yılından itibaren Rusya Kafkasya'ya yerleşmeye başlamıştır.

1810 yılına kadar Dağıstan ve Kuzeybatı Kafkasya haricindeki yerler, Ruslar'ın hâkimiyetine girmiş, kolay pes etmeyen Kafkas kabileleri işgale karşı direnişi devam ettirmiştir. 1856-1859 yıllarında Çeçenistan ve Dağıstan 1864'de geriye kalan küçük kabileler Rusya hâkimiyetine girince mücadeleler belli bir süre sona ermiştir.¹⁷³ W. Masof geçen asrın ortasına kadar Kafkasya'ya az seyahat edilmesine rağmen yıllara uzanan bu muharebelerin yakından takip edildiğini ve bu memlekete önemle bakıldığını söylemiştir. Ayrıca Rusya ve Kafkasya arasında yaşanan muharebeler hakkında hala Avrupa'da ilim görmüş kimselerin bile bir bilgisinin olmadığını, belirsizliğin devam ettiğini belirtmiştir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 4

¹⁷¹ Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Cilt: V, Sayı: 1*, 2014, s. 241-243.

¹⁷² Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı...", s. 244.

¹⁷³ Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı...", s. 248-254.

¹⁷⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 4-5.

Yazar Avrupa'nın Güneydoğu tarafında yer alan Kafkasya'ya uzun zamandır olağanüstü merakının olduğunu ifade etmiş ve bu merakının çeşitli sebeplerini açıklama ihtiyacı duymuştur. Bunları şu şekilde sıralamıştır:

-Her şeyden önce bu memlekette var olan güzel manzaraların başka yerde mevcut olmaması.

-Avrupa ve Şark maarifinin burada aynı mevki üzerinde hükmünü icra etmesi.

-Her adım atıldığında asırlardan beri burada ikamet etmekte olan toplumların tarihinin herkes tarafından merak edilmesi.

-Burada ikamet eden kavimlerin tarihinin henüz tam olarak ortaya konulmamış olması.

-Küçük bir arazi içerisinde birçok farklı lisana sahip insanların var olması.

İşte Masof bu düşünceler doğrultusunda 1898 senesinde Kafkasya'ya gitmeye karar vermiştir.¹⁷⁵

Masof'un seyahate çıkmaya karar verdikten sonra, Kafkasya bölgesine gidebileceği iki güzergâhı vardır. Bunlardan en kısa olanı Berlin-Moskova yoludur. Bu yolun uzunluğu 4.000 kilometredir. Bu yol zaman itibarıyla son derece kısa olsa da güzergâhı mevki olarak uzun ve dolambaçlıdır. Ayrıca daha önce bu yoldan geçtiği için görülmeye değer bir şeyin olmaması yazarı diğer yoldan gitmeye itmiştir. Böylelikle diğer güzergâh olan, Odessa ve Kırım tarafından gitmeye karar veren yazarın, “*vaktiyle bu civarlar da icrâ ettiğim seyâhatleri hatırama getirecektim*”¹⁷⁶ söylemiyle de daha önceden bu bölgelere seyahat ettiği anlaşılmaktadır.

Yazar bunun üzerine yolculuğuna başlayarak, doğrudan doğruya Sivastopol'a varmıştır. Yolculuk esnasında manzaraların gayet iç sıkıcı olduğunu belirterek, Sivastopol'a kadar gerçekleştirdiği yolculuğunda sahip olduğu fikirler hakkında öncelikle bilgilerini anlatmıştır. Yaz mevsiminin sabah serinliğinde büyük bir ova üzerinden yolculuk eden yazar, gayet erken vakit olmasına rağmen Temmuz güneşinin etkili olduğunu ve ova üzerinde görebileceği güzel manzaraların bulunmadığı fikrine sahip olmuştur. Avrupa'nın Güneydoğu tarafında medeniyetin henüz gelmediği kesimlerde yeşil çimen ve buğday tarlaları bulunduğu halde, buralarda dikkat çeken manzaralar mevcut değildir. Yalnız yol üzerinde bulunan istasyon haneler civarında bir iki çiftlik ve birkaç meyve ağaçları görünmektedir.¹⁷⁷ Masof'un

¹⁷⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 5-6.

¹⁷⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 6-7.

¹⁷⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 7-8.

düşüncesine göre, Avrupa'nın Güneydoğu tarafı medeniyete hala sahip olamamış, diğer Avrupa bölgelerinden görünüm olarak geri kalmıştır.

Demiryolu hattı yanında kış mevsiminde yağan karları muhafaza etmek için çitler yapılmıştır. Bu bölgede ise yeşilliklerden başka bir şey görünmemektedir. Yazar, memleketin içinde bulunduğu bu kederli halin, arabaların içerisinde yolculuk yapan yolculara dahi yayıldığını söyleyerek, memnuniyetsizliğini dile getirmektedir.¹⁷⁸

2.2. ODESSA

Ukrayna şehri olan Odessa, Özi ve Akkerman'ın ortasında, Akkerman kalesine takriben 80 km uzakta bulunan Karadeniz sahil şehridir. Odessa şehrinden önce bu topraklara, rengârenk çiçeklere sahip olduğu için katırtırnağı bitkisinden ilham alınarak *Ginestra* adı verilmiştir.¹⁷⁹

MS. 3. yüzyıllarda bu bölgede Got, Avar, Hun ve Macar gibi kavimler yurt edinmiştir. Kiev Birliğinin sağlanması bu bölgede istikrarı ve bir nebze olsa güvenliği sağlamıştır. 13. yüzyılda İtalyanlar ticaret için bu bölgeye koloniler kurarak önemli gelişmeler göstermişlerdir. İtalyanlar ileride kurulacak olan Odessa şehrinin bulunduğu bölgeye, renkli süpürge anlamında olan *Ginestra* ismini veren millet olmuştur. Tatarlar ise burada 1415 yılında kurulacak olan şehre Hocabey (Hacıbey/ Khadzhibei) ismini vermiştir.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin güçlenerek topraklarını genişletmesinden Hocabey'de nasibini alacaktır. Osmanlı 1484 yılında Kili ve Akkerman'ı ele geçirmiş,¹⁸¹ Karadeniz'in kuzeyinin güvenliğini sağlamak için, Hocabey'de 1764 yılında Yenidünya adında yeni bir kale yaptırmıştır.¹⁸²

Osmanlı döneminde şehirde ikamet eden halk Tatarlardır. Tatarlar Rusya'nın yayılma politikasının içerisinde bir hedef olduklarından dolayı, bu duruma karşı bir mücadele içerisindeydiler. Hocabey, 17 Eylül 1789 senesinde Ruslar'ın eline geçmiş, bölge Novarossiya (Yeni Rusya) eyaletine bağlanmıştır. Ruslar burada askerî harekâtı ve ticareti geliştirmek için

¹⁷⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 8-9.

¹⁷⁹ Uğur Türkyılmaz, *Hocabey/Odessa Kalesi Ve Limanı (1768-1774)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2020, s. 5-6.

¹⁸⁰ Mesut Karakulak, "Hocabey'den Odessa'ya Bir Limanın Gelişimi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 12, 2015, s. 289-290.

¹⁸¹ Türkyılmaz, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁸² Türkyılmaz, *a.g.e.*, s. 31-32.

bir liman yapma kararı almıştır. 27 Mayıs 1794 tarihinde bu teklif kabul görmüştür. Burada kurulacak olan liman Hocabey’de kurulacak olan şehrin habercisidir.¹⁸³

Nihayet 22 Ağustos 1794 yılında şehrin ve limanın inşasına başlanmıştır. II. Katerina yeni kurulacak bu şehrin ismini 6 Ocak 1795 tarihinde Odessa olarak ilan etmiştir. Şehir bir limanın tepesine inşa edilince, liman şehri özelliğine sahip olmuş ve böylece şehrin hızlıca büyümesine vesile olmuştur.¹⁸⁴

Doğu ufkunda büyük bir şehrin kule, hane ve damlarını görmeye başlayan Wilhelm Masof, Odessa şehrine gelmiştir. Şehre gelirken yaşadığı memnuniyetsizlik, şehre girince değişmiştir.¹⁸⁵

Wilhelm Masof şehre yaklaşıncı manzaranın hoş görüldüğünü ifade etmiş ve her yerde çalışan insanların varlığından söz etmiştir. Fakat ona göre, doğu memleketlerine has olan hoşluk bu şehirde mevcut değildir.¹⁸⁶ Odessa’nın limanına ulaşan W. Masof, Kırım’a doğru yolculuğuna vapurla devam edecektir. Bu esnada Odessa limanı hakkında elde ettiği izlenimleri de kaleme almıştır.

Küçük ve büyük gemilerin olduğu limanda eşyalar vapurların depolarına makine vasıtasıyla yüklenilmektedir. Limanda çalışan amele ve memurların hareketleri, tavırları ve kıyafetlerinde hem Avrupa, hem de Asya halkı görünmektedir. Bu liman ticaretin büyük bir merkezi konumundadır.¹⁸⁷

Bu büyük limanın önünde fener bulunmaktadır. Şehre limandan bakıldığında haneleri Yunan tarzı mimariye sahip olup, yüksek sahil üzerine inşa edilmiştir. Yazara göre, bu şehrin manzarası gayet güzeldir.¹⁸⁸

Şehirde hane kapılarının önünde iki tarafına dikilmiş şekilde ağaçlar bulunmakta ve hanelerin üzerinde gezmek için terasları da mevcuttur.¹⁸⁹

Şehirde fevkalade büyük ve geniş taşlı bir merdiven limana doğru inmektedir. Bu şehirdeki güzellikler görülmeye değerdir. Genç Odessa şehri hem kuzey çölü içerisinde bir ticaret merkezi olup, hem de güney Avrupa limanıdır. Şehrin genç tabiriyle anılmasının sebebi ise, bir asır önceye kadar bu şehir hakkında pek bir bilgi sahibi olunmaması, şimdi ki

¹⁸³ Karakulak, *a.g.m.*, s. 292-294.

¹⁸⁴ Karakulak, *a.g.m.*, s. 295-297.

¹⁸⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 9

¹⁸⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁸⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 10-11.

asırda ise şehrin gelişimi oldukça ileri seviyeye ulaşarak, yeni bir şehir izlenimi vermesidir.¹⁹⁰ Yukarıda da anlatıldığı üzere Odessa şehri 1794 yılında kurulan yeni bir şehirdir. Yazarın Genç Odessa demesinin nedeni bundandır.

Rusya himayesinde olan çoğu şehirler çirkin ve kirli manzaralar teşkil ettiği halde Odessa şehrin haneleri ve caddeleri cesaretle yapılmış olduğundan, çoğu şehirden farklı olarak doğuya ait bir şehir olduğu görülmektedir. Ancak yazarın maksadı Odessa şehrini anlatmak değildir, maksadı Kırım ve Kafkasya coğrafyasını anlatmak ve bir an evvel Kırım'a varıp, okuyuculara bu coğrafya hakkında bilgi vermektir.¹⁹¹ Bu maksatla konuyu Kırım kıtasına getirme sorumluluğunu yerine getirmek isteyen yazar, Odessa'da çok zaman geçirmeden, bir an evvel Kırım'a varmak niyetindedir.

Kırım'a vapurla yola çıkmak isteyen yazar, Rusya'nın uygulamış olduğu sevk ve idare usulü neticesinin etkisinde kaldığı olumsuzluğu dile getirmek istemiştir. Yazar, Rusya hükümetinin vapur kumpanyasını hareket ettirmeyerek yolcuları bekletmeleri her yerde uyguladıkları bir yöntem olduğunu söylemiştir. Bu durumdan dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getiren yazar, bu usulün kumpanya için faydalı olacağını, fakat bekleyenler için hoş karşılanmayacağı fikrini dile getirmiştir. Vapur bulamayan yazar kızgın bir şekilde bu geceyi Odessa'da geçirmek için otele gitmiştir.¹⁹² Yazar ertesi gün Kırım'a doğru yola çıkma ümidiyle bir gün Odessa şehrinde konaklamıştır.

Resim 1: Odessa'da liman ile bulvar caddesine inen merdiven

¹⁹⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁹¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹² W. Masof, *a.g.e.*, s. 12-13.

Yazar, bu durum karşısında Rusya'ya gelen insanların bu tür aksaklıklar için daha sabırlı olmalarını tavsiye ediyor. Çünkü kendisi başka bir vapur veya yol ile gitmeyi istese de bunu başaramamış ve bu tavırla Karadeniz'den geçemeyeceğini anlamıştır. Rus memleketlerinde bu gibi olayların her gün etkisinde kalınabileceğini söyleyen yazar, okurlarına bu konuda dikkat etmelerini, kızgınlığını zapt edemeyen yolculara Rus polislerin müdahale edebileceğini söylemiştir. Bu yüzden yazar Rus memleketlerini gezecek olan insanlara daha ılıman bir lisan kullanmalarını tavsiye etmektedir.¹⁹³

W. Masof, 24 saat geçtikten sonra Kırım'a varmak için vapura binebilmiştir. Ruslar'ın vapur uygulamalarını bir kenara bırakan yazar, Rus ticaret vapur kumpanyasının Azak Denizi ve Akdeniz'in doğu tarafına düzenlemiş olduğu seferleri övmüştür.¹⁹⁴ Yola çıktıktan sonra yaşadığı olumsuzlukları önemsemeyerek, ticaret vapurlarının uyguladığı seferlere olumlu atıfta bulunmuştur.

Resim 2: Odessa limanı

Yazar vapurla gerçekleştirmekte olduğu yolculuğu esnasında, vapur hakkında fikrini de ifade etmiştir. Ona göre vapurlar gayet güzel ve rahat bir biçimde düzenlenmiştir. Eski vapurlara nazaran bugünkü kumpanyalar, daha mükemmel ve gemiler daha büyük yapılmıştır. Odessa'dan Sivastopol'a gitmek için (Şarvic Georgi) namında, bölgenin en mükemmel

¹⁹³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 13-14.

¹⁹⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 14.

gemisiyle seyahat etmiştir. Geminin kamaraları gayet geniş ve salonu fevkalade süslenmiştir. Fakat vatandaşlara uygulanan hizmetlere yeterli önem verilmektedir.¹⁹⁵

Yazarın vapur hakkında fikrini beyan etmesinden sonra vapur hareket etmiş ve Sivastopol'a yolculuğu başlamıştır. Hareketlenen vapurdan şehrin uzaktan görünümüne bakan yazar, şehrin güzel görüldüğünü söylemektedir.¹⁹⁶ Bu durum çoğu seyyahların seyahati esnasında yaptığı gözlemlerden birisidir. Seyyahlar geçtikleri bölgelerin çoğunu gezme imkânı bulamamakta, fakat yine de geçtikleri ve gördükleri yerleri yazma merakı içerisindeyler. Çoğu seyyah vapurla ya da araba yolculuğuyla geçtiği yerlerden edindikleri izlenimleri okurları ile paylaşmaktadır. Yazar bu seyahatnamesinde bu duruma oldukça yer vermiştir. Asıl hedefinin Kafkasya'yı görmek olarak nitelendirmesine rağmen, yolculuk esnasında uzaktan da görse geçtiği yerler hakkında edindiği bilgileri aktarmaktan geri kalmamıştır.

Vapur yoluna devam ederken yazar yemek için davet edilen zil sesini duyunca yemeğe geçmiştir. Daha sonra sefer esnasında vapurda sevimli bir kişiye denk gelmiştir. Eğlenceli bir sohbet gerçekleşmiş ve bu sohbet akşam geç saatlere kadar güvertenin üzerinde devam etmiştir. Yolculuk esnasında deniz gayet sakin olduğu için, yaşatabileceği tutulma korkusu kimsenin akıllarına dahi gelmemektedir. Fakat vapur vidasının hareketinin yarattığı gürültü rahatsız edecek bir seviyede olup, kişilere vapurun üzerinde bulunduğunu hatırlatmaktadır. Yolcuların çoğunluğu istirahat çekilince, vapurun üzerinde bir sakinlik hâkim olmuştur. Gökyüzünden ise birçok yıldızın yansıması yayılmaktadır. Bu esnada geminin baş güvertesinde insanın vücudunu titreten garip ve insana tesir eden bir şarkı işitilmektedir. Yazar doğu çalgısının Avrupalara farklı geldiğini, ama üzerlerinde fevkalade olumlu bir tesir bıraktığını ifade etmiştir. Yazar daha sonra saatin geç olmasıyla istirahat etmeye çekilmiştir.¹⁹⁷

2.3. EVPATORYA (GÖZLEVE)

Ertesi sabah makinenin durmasıyla uyanan yazar, Evpatorya şehrinin önüne gelmiştir.¹⁹⁸ Akmescit'ten 64 km uzakta Karadeniz'e kıyısı olan,¹⁹⁹ Kırım Yarımadası'nın güneybatı kıyısında bulunan ve Kırım Hanlığı'nın önemli ticaret ve liman şehirlerinden biri

¹⁹⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁹⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁹⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 16-18.

¹⁹⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁹⁹ Yağmur Derin Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım Batılı Seyyahların Gözüyle XIX. Yüzyılda Kırım Türkleri*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2022, s. 167.

olan Gözleve,²⁰⁰ Hazar ve Altınorda Hanlığı bakiyesi olan bir şehir olmasına rağmen bu şehrin tarihi daha eskilere dayanmaktadır.²⁰¹

Adını Altınorda Devleti'nin verdiği Gözleve, İskitlerin eski bir şehridir. İskitler zamanında ise bu şehrin ismi bilinmemektedir. İskitler Orta Asya'dan gelip, MÖ. 8. yüzyıldan beri Kırım coğrafyasında yaşayan Tavrılar ve o tarihlerde Kerç boğazında ikamet eden Kimmerleri, Kırım Yarımadası'nın dışına atarak bu coğrafyaya yerleşmişlerdir.²⁰² Kırım İskitlerin başkenti ise Akmesit yakınlarında bulunan Kermencik (Yenişehir-Neopolis) şehri olmuştur.²⁰³

MS. 1. ve 2. yüzyılda Roma hâkimiyetinde olan Gözleve, 4. ve 5. yüzyılda şehrin yeni sakinleri olan Hunlar'a geçmiştir. 7. ve 10. yüzyılda Hazar Devleti'nin bir parçası durumunda iken, şehirde Hazar'ın bakiyesi olan Musevi Karay Türkleri, yoğun bir şekilde uzun yıllar yaşamıştır. 13. yüzyılda Altınorda Devleti'nin hâkimiyeti altına geçmiş ve bu dönemde özellikle tuz ve hububat ihracatında önemli bir liman kenti haline dönüşmüştür.²⁰⁴ 1478 senesinde ise şehir Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmiştir.²⁰⁵

Yazar bugün Evpatoria ismini taşıyan bu şehrin Tatarlar zamanında Gözleve adını taşıdığına değinmektedir.²⁰⁶ Şehir Kırım Hanlığı döneminde Gösil-ev olarak geçse de, Osmanlı arşiv kayıtları, seyahatnameler, kadı sicilleri ve Han yarlıkların da Gözlev-Gözleve şekline dönüştürülmüştür.²⁰⁷ Gözleve şehrinin ismi köken bakımından nereden geldiği tam bilinmemekle birlikte, farklı rivayetler de mevcuttur. Evliya Çelebi'ye göre şehrin ismi, “Gözlü ev” kelimesinden türemiştir.²⁰⁸ Julius Brutzkus'a göre, ismin kökeni Grekçe'de “güzel bir yerleşim” anlamına gelen Gösli-ev'den gelmektedir.²⁰⁹ Seyyah Clarke'ın ifadesine göre ise, Tartar bileşiği olarak kabul edilen “Güs l'ove”den almıştır. Bakıldığında “Güs” göz anlamına gelirken, “ove”de ev anlamındadır.²¹⁰ Şehir 1736 yılından itibaren Ruslar tarafından yağmalanmaya başlanmış, bu yağmalama 1778 yılına kadar devam etmiştir. 1778 yılında

²⁰⁰ Hatice Bilici, *31 Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2021, s. 4.

²⁰¹ Sema Aktaş Sarı, *Bir Kırım Şehri: Gözleve (1675-1700)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2022, s. 11.

²⁰² Nurettin Ağat, “Kırım Şehirleri”, *Emel Dergisi, Sayı: L*, 1969, s. 23.

²⁰³ Ağat, “Kırım...”, *Sayı: L*, s. 23.

²⁰⁴ Sarı, *a.g.e.*, s. 8-9.

²⁰⁵ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 167.

²⁰⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 18.

²⁰⁷ Sarı, *a.g.e.*, s. 11.

²⁰⁸ Bıyık, *a.g.e.*, s. 154.

²⁰⁹ Sarı, *a.g.e.*, s. 11.

²¹⁰ Ükten, *a.g.e.*, s. 168.

evlerin %10'u kullanılmayacak bir hale geldikten sonra şehir,²¹¹ 1792'de Ruslar'ın hâkimiyeti altına girmiştir.²¹²

Rusya, Kırım Hanlığı'nı yıktıktan sonra bölgede “*eski Grek adlarını canlandırıyoruz*” sloganıyla şehirlerin ismini değiştirmeye başlamıştır. Akmescit, Eski Kırım ve Akyar gibi şehirlerin isimlerini Simferopol, Levkopol ve Sivastopol olarak değiştirmişlerdi. Gözleve ise, ilk önce Kozlof daha sonra Evpatorya olarak değiştirilmiştir.²¹³

Yazar şehir hakkında ilk izlenimlerini ifade ederken, sahil şehri olduğunu, denizin önünde rengârenk hanelere sahip ancak garip bir yer olarak tarif etmiştir. Daha sonra şehrin bazı yerlerinde minarelerin bulunmasıyla şehrin İslam şehri olduğunu anlaşıldığını, şehrin 16. yüzyılda inşa edildiğini, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman Tatarlardan oluştuğunu ifade etmektedir.²¹⁴ Kırım'da Tatar, Nogay, Çerkez, Kıpti, Acem, Ermeni, Yahudi ve Rum toplulukları yaşamıştır. Yaşayan bu toplulukların inançlarına bakıldığında, üç inanış ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudiliktir. Gayrimüslim halklar içerisinde Rumlar MÖ. 6. yüzyıl, Yahudi ve Ermeniler ise MÖ. 1-MS. 4. yüzyılla beraber bölgede yaşamlarını idam ettirmeye başlamıştır. Bu milletler arasında nüfusun çoğunluğunu Müslüman Tatar halkı oluşturmuştur.²¹⁵ Kırım Tatarları, Altınorda Devleti'nin parçası olan milletlerden biri iken, zamanla Kırım Hanlığı'nın kurulmasında tesiri yüksek bir topluluk olmuştur. Bu halkın çoğu Müslüman olmakla beraber, Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakına kadar, nüfus bakımından hâkim topluluk olmayı başarmıştır. 1696 yıllarında Gözleve şehrinde Kırım'ın genelinde olduğu gibi bu üç din hüküm sürmektedir. Çoğunluğunu Tatarların oluşturduğu, Nogaylar, Çerkezler ve Kıptiler diğer Müslüman topluluğu olarak şehirde yer almaktadır. Kıptiler, Gözleve'de yaşayan topluluklardan olup, Çingeneler olarak adlandırılmaktadır.²¹⁶

Yazar, Evpatorya nezdinde Kırım Yarımadası'nda farklı mezheplerin bir arada var olmasına dikkat çekmiştir. Tatarların Hristiyan bir topluluk olan Ruslar'ın idaresinde yaşamaya tahammül etmelerini kayda değer bulmuştur. Ayrıca Tatarların din hususunda daha serbest fikirli olduklarından dolayı, Türklerin Tatarlara iyi bakmadıklarını ifade etmiştir.²¹⁷

²¹¹ Bilici, *a.g.e.*, s. 7.

²¹² Sarı, *a.g.e.*, s. 10.

²¹³ Ağat, “Kırım...”, *Sayı: L*, s. 25.

²¹⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 18.

²¹⁵ Emine Yıldırım, *61 A 90 Numaralı Kırım Kadiasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1075-1076/1665)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2020, s. 25.

²¹⁶ Bilici, *a.g.e.*, s. 9-12.

²¹⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 19.

Evpatorya'da İslam dininden sonra pek çok Musevi dinine mensup insanlar yaşamaktadır.²¹⁸ Kırım Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi tarih boyunca farklı dini ve etnik gruplar bir arada yaşamıştır. Gözleve, Gayrimüslim ve Müslüman toplulukların iç içe yaşadığı bir şehirdir. Şehir de Müslümanlardan sonra Yahudiler ikinci topluluk konumundadır. Kırım Yarımadası'nda varlıklarını sürdüren Yahudiler, üç gruba ayrılmaktadır: birincisi ticaret ve göç maksatlı yerleşenler, ikincisi Hazarların Türk geleneklerini devam ettirdiği Karaimler (Karayitler/Karaylar), üçüncüsü ise Türk topluluğu olarak bilinen Kırımçaklar'dır.²¹⁹ Hazarların bakiyeleri olarak bilinen Musevi Karay Türklerinin, Kırım'da yoğun olarak yaşamaya devam ettiği şehirlerin içerisinde Gözleve'de bulunmaktadır.²²⁰ Yahudi topluluklarından sonra Ermeni ve Rumlar da Hristiyan topluluklar olarak şehirde varlıklarını sürdüren diğer milletler olmuştur.

Tevrat'ın Talmud kısmını reddeden Musevilerden güney Rusya'da yaşayan Talmud mezhebi Musevileri sade dil ve çalışkan adamlar olup, namuslu bulunmaları her yerde olumlu karşılanmaktadır. Kırım kıtasında Hz. İsa'dan sonra Musevilerin hükümet ettikleri pek az kimse tarafından bilinmektedir. 8. asırda Hazar prensi Kırım'ı fethederek Musevi dinini resmi din olarak tayin etmiştir. Bundan 500 yıl sonra Tatarlar tarafından resmi din olarak seçilmiştir. Evpatorya şehri bugün Karayit²²¹ (Karaim/Karay/Karaimu/Karai) Musevi mezhebi merkez ruhanisidir. Bu mezhebin bir mektebi burada inşa edilmiştir. Bu mektep şehre ayrı bir önem katmaktadır. Ancak yazara göre Evpatorya şehri yabancılar için önemli değildir.²²²

Yazar Evpatorya şehrin sahip olduğu tuz ticaretine dikkat çekerek, bu şehre gelecek kişilerin ya tuz ticareti için ya da şehrin civarında bulunan kaplıcaları ziyaret etmek için gelebileceklerini, başka bir nedenden dolayı bu şehre ziyaretin zor olacağı fikrini ifade etmiştir.²²³

Evpatorya şehri geçimini tarım, ticaret ve hayvancılıkla sağlamaktadır. Gelir kaynağının oluşmasında daha çok ön plana çıkan ise ticaret olmuştur. Ticarete en çok kullanılan unsurlar hayvan, köle, tahıl, tütün ve tuzdur.²²⁴ Kırım'ın özel liman şehri olup, Bahçesaray'dan sonra ikinci büyük şehridir. Hanlık kurulmadan önce de bu şehir önemli

²¹⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 19.

²¹⁹ Yıldırım, *61 A 90 Numaralı...*, s. 33.

²²⁰ Sarı, *a.g.e.*, s. 105.

²²¹ Bkz. Muammer Ulutürk, "Litvanya Trakai'da Yaşayan Günümüz Musevi Karay Türkleri ve Kültürel Mirasları", *Turkic Studies, Cilt: XIII, Sayı: 9, (Spring 2018)*, s.275-292.

²²² W. Masof, *a.g.e.*, s. 19-20.

²²³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 21.

²²⁴ Bilici, *a.g.e.*, s. 36.

ticaret merkezi olup, İtalyan idaresi altında bulunmaktaydı.²²⁵ Şehir Kırım Hanlığı döneminde özellikle tuz ve hububat ihracatında işlek bir liman konumundadır. Bu coğrafyada tuzun maddi değeri İskitlere kadar gitmektedir. Herodot bu coğrafya hakkında bilgiler verirken, ırmakların tuzlu sularından, Özi (Dinyeper) Nehri başta olmak üzere döküldükleri yerlerde tuz kayaların oluşmasından ve bu oluşan tuzların öneminden bahsetmiştir. 17. yüzyıllarda Gözleve’de bulunan tuz gölü, Kırım Hanlığı’nın en büyük tuz göllerinden birisidir ve ticarete önemli söz sahibidir.²²⁶ Kırım’ın sahip olduğu bu tuz, farklı milletlere satılırken ticaretin bölgede canlanmasına neden olmuştur.

Evpatoria körfezinden çıkan gemi güneye doğru hareket etmeye devam etmeye başlayınca şehir, uzaktan ağaçsız bir doğu sahili olarak görülmektedir. Yazar bu sahili görünce aklına tarihte yaşanmış önemli olaylar gelmiştir ve tarihte meşhur pek çok yerin burada bulunduğunu söylemiştir. Bu önemli olaylardan bir tanesi de bu bölgede yaşanmış olan 1854 yılındaki savaştır. Bu şehir ve liman 1854 senesinde İngiliz ve Fransız donanmalarının merkez üssüydü. Daha ötede başka bir muharebenin izleri de görülmektedir.²²⁷ Yazarın 1854 yılındaki kastettiği savaş Kırım Savaşı’dır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen 1853-1856 yılları arasındaki savaşlar tarihe Kırım Harbi olarak geçmiştir. Savaşın çıkmasında iki neden ön plandadır. Rusya Devleti’nin Osmanlı Devleti’ne karşı yürüttüğü politikasının değişmesi ve Kutsal Yerler Sorunu’dur. Kutsal Yerler Sorunu Osmanlı Devleti, Fransa ve Rusya arasında Kudüs’te var olan kutsal mekânların bakımı, onarımı, ibadet şartlarının yeniden tespit edilmesi ve eski statünün devam ettirilmesi talebinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti Kudüs’e sahip olduktan sonra tüm bu hizmetleri üstlenmişti. Fakat 1535 yılında Osmanlı’nın Fransa’ya tanıdığı kapitülasyonlar ile Kutsal Yerlerin bakımı ve temizliği Katoliklere verilmiştir. Daha sonra 1634 yılında aynı haklar Ortodokslara da verilmişti. Ancak 1740 kapitülasyonlarıyla bu hakkın tekrar Katoliklere devredilmesiyle başlayan süreç, 1789 senesinde kesintiye uğradı. Fransa’da meydana gelen devrimin din adamlarına tepkiye dönüşmesi üzerine Katolikler kutsal mekânların hizmetlerini yerine getiremeyince bu görev bir kez daha Ortodokslara tevdi edildi. 1850 senesinde bu konu diplomatik bir krize dönüştü. Bu tarihte Fransa kutsal mekânların bakım, onarım ve hizmetlerinin tekrar Katoliklere iadesini talep etti.²²⁸

²²⁵ Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, (çev. Eşref B. Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 49.

²²⁶ Sarı, *a.g.e.*, s. 146.

²²⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 21.

²²⁸ Erdoğan Keleş, *Kırım Harbi’ne Dâir Notlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. XI.

Hukuki açıdan en sonuncusu 1740 yılında olan kapitülasyonlara sahip olan Fransa'nın konumu, Rusya'ya nazaran daha güçlüydü. Fakat Latinlerin sorumluluklarını yerine getirmemesi, Rumların hak sahibi olmasına vesile oluyordu. Osmanlı Şubat 1852'de iki tane ferman yayınladıktan sonra, anahtarları Latinlere verdi. Rumların var olan hakları aynı kalmıştı. Rusya bu durumu kabul etmeyerek protesto etti.²²⁹ Ortodoksların koruyucusu gibi davranan Rusya'nın girişimleriyle başlayan süreç Kırım Savaşı'na neden oldu.

Rusya gücü azalan Osmanlı'yı yıkmak için Kutsal Yerler Sorunu'nu bir araç olarak kullanmayı tercih etti. Rusya, Ortodoksların koruyuculuğu kendilerine verilmesini talep etmektedir. Bu konuda İngiltere'nin desteğini almayı hedefleyen Rusya, mirasın bölüşülmesi talebinde bulunmuş, fakat İngiltere'den olumsuz yanıt alacaktır. 1844 yılında Rus Çarı "Şark Meselesi" için İngiltere'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Britanyalı bakanlarla bu konu üzerine istişare etmiştir. Fakat İngiltere adına Osmanlı'nın yıkılmasından çok, zayıf olarak varlığını devam ettirmesi menfaati için daha uygundu.²³⁰ İngiltere bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yanadır. Onlara göre bölgede Rusya'nın ilerlemesi bir tehdittir. Önemli olan ise Avrupa'daki güç dengesi ve sahip olduğu siyasi statüsüdür. Bu nedenle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.²³¹ 1853 yılında ise, Avrupa kamuoyunun gözünde Rusya saldırgan, Osmanlı Devleti mağdur olarak görülmeye başlandı ve Avrupa Osmanlı yanlısı bir tutum sergilenmeyi tercih etti.²³² Bu dönemde Fransa Kralı III. Napolyon, Avrupa'da üstünlük sağlamak niyetindedir. Bunu gerçekleştirmenin yolu, İngiltere ile kuracağı yakınlıktan geçmektedir. Bu doğrultuda Kırım Savaşı, III. Napolyon için bir fırsat olmuştur. Diğer taraftan İtalyan ulusal birliğinin kurulmasını isteyen Piyemonte, İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak için, Osmanlı'nın yanında yer almayı seçmiş ve savaşa katılan bir başka devlet olmuştur. Rusya'nın, 1854 yılında Sinop'taki Osmanlı donanmasını gerçekleştirmiş olduğu baskın sonucu yakması üzerine, bu üç devlet savaşa katılmıştır.²³³

12 Mart 1854 tarihinde Osmanlı, İngiltere ve Fransa arasında Rusya'ya karşı ittifak antlaşması imzalanmış, Piyemonte bu ittifaka Mart 1855'de dahil olmuştur.²³⁴ Fakat savaşın başlama tarihi ittifak antlaşmasından önceye dayanmaktadır. Rusya, 22 Haziran 1853 tarihinde Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek savaşın fiilen başlamasını sağlamıştır.²³⁵ Savaşın ilk

²²⁹ Badem, *a.g.e.*, s. 63.

²³⁰ Badem, *a.g.e.*, s. 66.

²³¹ Sander, *a.g.e.*, s. 307.

²³² Badem, *a.g.e.*, s. 83.

²³³ Sander, *a.g.e.*, s. 307-308.

²³⁴ Keleş, *Kırım Harbi'ne...* s. XII.

²³⁵ Ömer Çakır, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)", *Turkish Studies, Cilt: IV, Sayı: 1-2*, 2009, s. 1828.

safhası Silistre’de gerçekleşmiş ve Ruslar başarısız olmuştur. İkinci safhası ise müttefiklerin ortak kararı ile Kırım Yarımadası’nda gerçekleşecektir. Kırım’ın seçilme nedeni ise, Rusya’nın deniz ve kara kuvvetlerinin deposunun burada bulunmasından dolayı darbe vurulmak istenmesi ve müttefiklerin denizden gerçekleştireceği mühimmat ve sevkiyatın daha kolay olacağı düşüncesidir. Müttefiklerin Kırım’a çıkarması 20 Eylül’de tamamlanmış ve bu tarihten sonra Kırım Savaşı başlamıştır.²³⁶ Savaşın gerçekleştiği bölgelerden bir tanesi de Gözleve’dir. Tarihe Gözleve Zaferi olarak geçen bu savaş, 15 Aralık 1854 tarihinde Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa komutasında Osmanlı birliklerinin, Fransa ve İngiltere gemileri ile Gözleve’ye yolculuğa çıkmasıyla başlamıştır. Dört gün sonra şehre varan birlikler sandallar ile karaya inmiştir. Karada çadır kuran askerler Rusya ile muharebelere başlamış, savaşın devam etmesi ve bir de arada kış mevsiminin girmesi ile savaş uzamıştır.²³⁷ Şubat 1855 tarihinde savaş tekrar canlanmış, Osmanlı ve müttefiklerin başarılı mücadelesi, Rusya’nın direncini kırmıştır. Ağır bir yenilgi alan Ruslar, Sivastopol’a doğru geri çekilmek zorunda bırakılmıştır.²³⁸ 1854-1855 yılları arasında yaşanan bu muharebeyi ve akabinde Kırım Savaşı’nın zaferle noktlayan taraf Osmanlı Devleti olmuştur. Yazar bu muharebelerin izlerinin hala bölgede devam ettiğini gözlemlemiştir.

Yazar bahsettiği muharebelerin ayrıntılarına girmeyerek, yolcuların bununla ilgilenmesi için zamanının olmadığını söylemiştir. Gemi üzerinde seyahatine devam ederken, biraz da burada gördüğü manzaralar hakkında izlenimlerini aktarmıştır. Denizin manzarası gayet güzel olup, üzerinde yunus balıkları oynamaktadır. Yazar için oyun oynayan ve adeta gemi ile yarış halinde olan balıkları seyretmek, gayet keyif vericidir. Karadeniz’de seyahatine devam eden yazar, denizin görüldüğü renkle, isminin çeliştiğini düşünerek uyum bulamamıştır. Denizin rengi mavi, yeşil ve mor renklerin görünümüne sahipken, dehşetli, korkunç ve vahim anlamına gelen “kara” sıfatı il nitelendirilmesini yadırgamıştır.²³⁹

Kuzeyde ikamet eden Türkler için Karadeniz, en büyük deniz olarak görülmüştür, Asya’nın içinden Anadolu’ya geldiklerinde birden bire Karadeniz’in şiddetli dalgaları ile karşı karşıya kalınca, korku ve dehşete kapılmışlardır. Yazar bu nedenle Türklerin bu denize “kara” demesiyle bu ismi aldığını ifade etmektedir. Buna karşılık ise, birçok ada ile dolu olan

²³⁶ Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s. 179-181.

²³⁷ Abdullah Taha İmamoğlu, “1853-1856 Kırım Savaşına Dair Bir Cihad Risalesi”, Kafkasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Cilt: VI, Sayı: 11*, Kars 2019, s. 45-46.

²³⁸ Yusuf Koğ, *Kırım Savaşı ve Kafkas Göçlerinde Salgın Hastalıklar (1853-1864)*, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat 2020, s. 23.

²³⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 22.

ve gidiş gelişi gayet uygun olan diğer denize de “Akdeniz”²⁴⁰ adının verildiğini dile getirmektedir.²⁴¹

Eskiçağ’da Karadeniz’e Pontus Eukseinos adı verilmekteydi. Anadolu’ya Türklerin hâkim olmasıyla beraber Karadeniz adıyla anılmaya başlanmıştır. Başka milletlerin dillerine de kara kelimesi “siyah” anlamında tercüme edilerek, “*Black Sea, Schwarze Meer, Mer Noire, Mare Nero, Marea Neagra, Çernoje More ve el-bahrü’l-esved*” şeklinde anılmıştır. Eski Türk dilinde aynı zamanda renkler yön bildirme olarak da kullanılmıştır.²⁴² Bu manada aslında “kara” kelimesi kuzey anlamını taşımakta ve Anadolu’nun kuzeyinde kaldığı için bu ismi almaktadır.²⁴³ Aynı şekilde Anadolu’nun batısında kalan deniz de batı anlamına gelen “ak” kelimesini alarak “Akdeniz” olmuştur.

Yayla Dağı’nın heybetli manzarasını görmeye başlayan yazar, maksadına yaklaştığını dile getirerek, Sivastopol’a varmak üzeredir. Bu dağların içerisinde bulunan Çatır Dağı, adeta kaya şeklinde olup, en yüksek tepede yer alarak galip çıkmıştır. Sivastopol ve civarının güzel manzarasını görmeye başlayan yazar, birkaç saat sonra varmak istediği yere ulaşmıştır.²⁴⁴

2.4. REYOYERE SAHİLİ

Rus Çarı’nın sahip olduğu topraklar Proznan’dan Bering boğazına kadar uzanmaktadır. W. Masof’a göre bu durum Ruslar’ın üzerinde büyük bir tesir icra etmemektedir. Avrupalılarda dahi aynı fikir mevcuttur.²⁴⁵

Ruslar vatanlarının büyük olmasından dolayı mutlu olsalar da bu gerçek onlar için gayet normal görünmektedir. Rus memleketi çeşitli iklime sahiptir. Rusya dâhilinde bulunan defne ağaçların altında, üzüm şurubu içmeleri onlar için övülecek bir haldir.²⁴⁶

²⁴⁰ Günümüzde Ege Denizi eskiden ise Adalar Denizi olarak bilinen deniz, Türklerin Anadolu’ya gelmesiyle batıda yer almasından dolayı “Ak Deniz” adını almıştır. İçinde çok sayıda ada bulunduğu için Türklerin bu denize verdiği isim olan Adalar Denizi, Akdeniz’in bir kolu olarak görülmüştür. Osmanlı kaynaklarında bu deniz, hem Adalar Denizi, hem de Akdeniz olarak kullanılmıştır. Bkz. Ramazan Özey, “Adalar Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında”, *Marmara Coğrafya Dergisi, Cilt: I, Sayı: 3*, İstanbul 2001, s. 31-33. Yazarın içerisinde pek çok adaların olduğu deniz diye adlandırdığı deniz hem Akdeniz, hem de günümüz Ege Denizi’dir.

²⁴¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 22-23.

²⁴² Eski Türk Kültüründe renkler aynı zamanda yön ifade eden kelimeler olmuştur. Bu bağlamda kuzey “kara (siyah)”, güney “kızıl (kırmızı)”, batı “ak (beyaz)”, doğu “gök (yeşil-mavi)” ve merkez “altın (koyu sarı)” olarak adlandırılmıştır. Bkz. Sena Ünal, *Türk Kültüründe Yönler ve Sağ-Sol Algısı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2022, s. 46; Reşat Genç, “Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 27*, 1997, s. 1077.

²⁴³ Metin Tuncel, “Karadeniz”, *DİA, Cilt: 24*, s. 385-386.

²⁴⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 23.

²⁴⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 24.

²⁴⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 24-25.

Arhangelsk'te 30 derece soğukta Rus sıcak sobasının arkasında ısınıldığı halde Rusya topraklarında limon ağacının çiçeğini görmek için ülkenin dışına gitmeye gerek yoktur. Kırım kıtasının güneyindeki gayet küçük bir sahil İtalya sahillerine benzemektedir. Çünkü kuzeyde bulunan Yayla Dağı'nın poyraz rüzgârını kesmesi burada limon yetişmesine imkân sağlamaktadır. Bu özelliği ile yazar, bu bölgeyi İtalya sahiline benzetmiştir. Bu sahili birçok hasta ziyaret etmektedir. Fakat bu sahilin çok uzakta bulunması, daha güzel ve kalabalık olmasını engellemiştir.²⁴⁷

Yazara göre Rusya sınırlarından geçmek, memleketin lisanına aşina olmayan yabancılar için sıkıntılıdır. Tecrübesiz bir kişinin, seyahat sırasında pek çok felaketin etkisi altında kalması, onun seyahat arzusunu tamamen yok etmektedir. Bu yüzden Kırım'ı ziyaret eden yalnız Ruslardır.²⁴⁸

Bir tarafta zenginlik bulunduğu halde, diğer tarafta son derece yüzeysel bir yaşam bulunmaktadır.²⁴⁹

“Otellerde bulunan lavabolar son derece de dehşetimi celb etmekte idi.” diyen yazar, otellerdeki lavaboların kirliliğinden yakınmıştır. Yazar göre, Rusya dâhilinde bulunan otelcilerin, en çokta Avrupalılardan öğrendikleri şey hesap usulüdür. Ona göre, hesapların oldukça uzun bulunması, otelin büyüklüğüne işaret etmektedir.²⁵⁰

Yazarın mevsimden evvel Kırım'da gitmiş olduğu bölgeye, yerli halkın çok fazla hücum etmemesi dikkatini çekmiştir. Kırım'ın güney tarafı demiryolu hattının dışındadır. Sivastopol ve Feodosiya demiryolu istasyonları, Rusya'nın Reyoyere sahiline dâhil değildir. Bu iki istasyondan vapur aracıyla Yalta ve Aluşta şehirlerine gidilebilmektedir. Karadan seyahat etmek isteyen kişiler, araba ile gitmek mecburiyetindedir. Seyahat arabaların ise çeşitli cinsleri vardır. Yazar, Sivastopol'dan Yalta yoluyla, Aluşta'ya ve oradan dağ üzerinden Simferopol'a kadar 200 kilometre telega adlı araba ile yol kat etmiştir.²⁵¹ Telega olarak adlandırılan araba, Rus posta arabasıdır.²⁵² Bu arabalar dört tekerlekli at arabaları olup, köylülerin kullandığı yük arabalarıdır.

Yazar, telega arabasını kullanan kişinin merhametli olduğunu ve çektiği eziyetlere üzüleceğini söylemiştir. Bu ifadeyle telega arabasıyla yolculuk yapan kişilerin, kolay bir

²⁴⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁴⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 26.

²⁴⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 26-27.

²⁵⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 27.

²⁵¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 27-28.

²⁵² İbrahim Köremizli, “Kırım Harbi Sırasında Rusya'daki Esir Osmanlı ve Müttefik Askerleri (1853-1856)”, *Belleten, Cilt: LXXVII, Sayı: 280*, 2013, s. 997.

yolculuk yapmadığı anlaşılabilir. Yazar, telega arabasını bilmeyen okuyucuların olabileceğini düşünerek anlamını açıklamak istemiştir. Sahip olduğu lugatta bu ibare sadece *köy arabası* olarak tercüme edilmektedir. Lugatı kaleme alan kişi gayet namuslu bir kişi olsa da, bazen çevrilen kelimeler farklı anlamlar ifade edebilir. Mesela, büyümüş bir kaplanı ev kedisi, darağacını elbise askılığı ve ustura takımını çocuk olarak tasvir edilebilir. Bu düşünce doğrultusunda yazar, kendisini araba hakkında daha ayrıntılı bilgi verme mecburiyetinde hissetmiştir.²⁵³

Yazara göre telega arabası, insanın vücudunu tamamen tahrip edecek bir şekilde sallamak, vurmak ve sıkıştırmak için yapılmış bir makinedir. İşkenceye maruz kalmak maksadıyla, kişilerin dikkatini çekmek için bu aletler iki mevki arasında nakliyat görevini yerine getirir. Telega arabası içinde yolculuk yapan insanların ne kadar üzüntülü olduğunu anlayabilmek için fotoğraf makinesi ile resim alınmalıdır. Fotoğraf makinesi ile resim almak insanlara yapılmış önemli bir hizmettir. Fakat fotoğrafçı, araba üzerinde çektiği resim ile müşterilerin güzel görünmelerini sağlamasının güvenini veremeyebilecektir.²⁵⁴

Yazar böyle zor şartlarda gerçekleşen seyahatin sonunda yolcuların, eşyalarının ne halde olduğunu hatırlamaktan vazgeçeceğini söylemektedir. İtina ve dikkatli bir şekilde eşyaları sarılarak en büyük zararın önü alınabilir ise de sandık ve çantaların içi tarif olunamayacak bir şekilde karışabilmektedir.²⁵⁵

Özellikle hayatlarını emanet ettikleri araba şoförüne bakıldığında son derece dikkat çekmekte olduğunu itiraf etmektedir. “*Zann ederim ki vücûdunun üzerinde yaralanmamış hiçbir noktası yoktur.*”²⁵⁶ diyen yazar, şoföre dikkat çekerek bu zor şartlardaki çalışmasını vurgulamak istemiştir.

2.5. SİMFEROPOL (AKMESÇİT)

Salgır Irmağı üzerinde bulunan Akmesçit, üçgen şeklinde Kırım’ın ortasında yer almaktadır. Bahçesaray’a 30, Karasu’ya 42, Aluşta’ya 50, Gözleve’ye 67, Akyar’a (Sivastopol) 74,5, Kefe’ye 116 ve Yalta’ya 115 km mesafededir.²⁵⁷ Şehir İskitler tarafından kurulmuş olup tarihi Eski Çağlar’a kadar dayanmaktadır.²⁵⁸ İskitler bu bölgede Neopolis (yeni

²⁵³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 28-29.

²⁵⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁵⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 30.

²⁵⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 31.

²⁵⁷ Nurettin Ağat, “Kırım Şehirleri”, *Emel Dergisi*, Sayı: XLVI, 1968, s. 30.

²⁵⁸ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 157.

şehir) adı verilen bir kale inşa etmişlerdir. Kırım Türkleri ise bu bölgeyi ele geçirdikten sonra, 15. yüzyılda Kirmekcik (küçük kale) adında yeni bir kale inşa ettirmiştir.²⁵⁹

Türklerin inşa ettiği kaleden sonra 15. yüzyılın sonunda, I. Mengli Giray hanlığı döneminde (1478-1514) Akmesic şehri kurulmuştur. Şehir ismini, Abdurrahman Bey tarafından 1508 yılında burada yaptırılan camiden almıştır.²⁶⁰

Şehir ilk defa Ruslar tarafından 1736 yılında büyük bir saldırıya uğramıştır. 1783’de küçük bir kasaba durumunda olan şehir,²⁶¹ bundan bir yıl sonra Ruslar’ın bölgeyi işgal etmesiyle Kırım’ın idari merkezi olmuştur.²⁶² 8 Ekim 1802 tarihinde şehrin ismi Simferopol olarak değiştirilmiştir, ismin anlamı ise Grekçede “toplayıcı şehir” olarak bilinmektedir.²⁶³

Yazar vücudunun tamamen kırılmış bir halde Simferopol şehrine gelmesine rağmen, Kırım kıtasının güney sahili üzerinde icrâ ettiği seyahatinden daha güzel bir seyahat zihninde şekillenmediğini itiraf etmiştir. Gördüğü güzel manzaralar yolculuk esnasında yaşamış olduğu her türlü rahatsızlığı yok etmiş ve bu güzellikleri tarif edemeyecek kadar beğenmiştir.²⁶⁴ Yazar Simferopol şehrine geldiğini yazsa da bu şehir hakkında okurlarına bilgi vermemiştir. Eserin bu kısmından sonra, Kırım’ın güney tarafında gezdiği şehir ve kasabaları anlatmaya devam eden yazar, ilk olarak Sivastopol şehrinin çevresinde bulunan Kadıköy Köyü’nden başlamıştır.

2.6. KADIKÖY KÖYÜ (SİVASTOPOL)

Sivastopol’dan Baronçof caddesi üzerinde, Orsof mevkisine kadar ileri gitmek gayet tavsiye olunabilir bir seyahattir. Tamamen çıplak olan kayaların üzerinde yeşillik yok ise de, tarihi bakımdan birçok önemli vakalar bu bölgede insanların hatırına gelebilmektedir. Sivastopol Muharebesi esnasında bu çıplak taşlı ovanın üzerine müttefik Fransız, İngiltere ve Piyomente askerleri karargâhlar açmışlardır. Bölgede bulunan birçok mezar ise savaşta vefat etmiş insanları göstermektedir.²⁶⁵ Yazarın Piyomente olarak bahsetti devlet günümüzün İtalyası’dır. İtalya Devleti, 19. yüzyılda siyasi birliğini sağlayamadan önce, siyasi bakımdan farklı bir yapıya hâkimdi. Hükümdarı, anayasası ve bayrağı ayrı ayrı olan hükümetleri vardı. Bu hükümetler arasında Piyemonte (Sardunya) Krallığı bağımsız olarak nitelendirilebilecek

²⁵⁹ Muzaffer Ürekli, “Akmesicid”, *DİA, Cilt: 2*, s. 283-284.

²⁶⁰ Ağat, “Kırım...”, *Sayı: XLVI*, s. 29.

²⁶¹ Ürekli, *a.g.m.*, s. 283-284.

²⁶² Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 157.

²⁶³ Ağat, “Kırım...”, *Sayı: XLVI*, s. 30.

²⁶⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 31.

²⁶⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 32.

tek İtalyan Devleti'dir. İtalyanların bu devletin etrafında toplanması ve milli bir birlik oluşturmaları istenilen hedeftir.²⁶⁶

1860 yılında Roma ve Venedik hariç bütün Orta ve Kuzey İtalya, Piyemonte'nin çatısı altında birleşmeyi başarmıştır. Bu durum ise İtalya birliğini sağlama adına çok büyük bir adım olacaktır. Birkaç ay sonra da Güney İtalya bu birleşmeye katılmıştır ve bu ikinci en önemli adım atıldıktan sonra ise geriye Roma ve Venedik kalacaktır. 1866 yılında Venedik'in İtalya birliğine katılmasından sonra, 1870'te Roma'nın da katılmasıyla, hedeflenen birleşme gerçekleşecektir. 17 Mart 1861 tarihinde Piyemonte Kralı, İtalya Kralı ilan edilmiş ve İtalya'nın kuruluşu gerçekleşmiştir.²⁶⁷

Kadıköy adında ve Sabun Dağı'nın sağ tarafında, birçok bağ ve buğday tarlalarıyla etrafı çevrili bir köy bulunmaktadır. Burada İngiliz Dragon livâsı kumandanı (İngiliz ordusunun ağır süvari kolu), Kardıgan'ın 25 Ekim 1854 tarihinde Balaklava Muharebesi esnasında Rus istihkâmları üzerine bir hücum gerçekleştirmiştir.²⁶⁸ Kırım Savaşı'nın bir kolu da Balaklava şehrinde gerçekleşmiştir. İttifak kuvvetleri, Rusya'ya karşı Kırım'da yeni bir cephe açmaya karar verdiler. İngiliz, Fransız ve Türklerden oluşan bu grup, 89 savaş gemisi, 267 taşıt gemisi, 21.000 İngiliz, 30.000 Fransız ve 60.000 Türk askeri ile 20 Eylül 1854'te Kırım'a çıkarma yapmışlardır. Bu ittifak karşısında Ruslar da ise, 51.000 askeri mevcuttur. İttifak kuvvetlerin amacı, Sivastopol şehrini ele geçirmektir.²⁶⁹ Sivastopol cephesinde yürütülen savaşlardan birisi olan Balaklava Muharebesi, 25 Ekim 1854'te ittifak kuvvetlerin kazanmasıyla sonuçlanmıştır.²⁷⁰ Ruslar'ın direnişi karşısında Sivastopol'da savaş uzamış, Piyemonte Devleti'nin savaşa katılmasıyla Mart 1855'te 15.000 kişilik askeri desteği de yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine ittifak devletleri 140.000 askeri desteği Kırım'a göndermiştir. 10 Eylül 1855'te Sivastopol'a giren ittifak kuvvetleri başarılı bir muharebe gerçekleştirmiş, direnişi kırılan Rusya ise karşılık veremeyince, ittifak devletlerinin kazanmasıyla Kırım Savaşı son bulmuştur.²⁷¹

Masof, Kırım Savaşı'nın icra edildiği bu noktadan Yayla Dağı'na varıldığını burada birçok meşe ve çınar ağaçlarının bulunduğunu söyler. Bu dağların en vasatının, Almanya

²⁶⁶ Halil Dal, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İtalyan İlişkileri (1850-1900)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2017, s. 9-10.

²⁶⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 303-304.

²⁶⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁶⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 255.

²⁷⁰ Murat Nalçacı, *Resûlzâde Hüseyin Hüsnü Beyin Rusya Ordusu Hakkında Ma'lûmât-ı Muhtasara Adli Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 24.

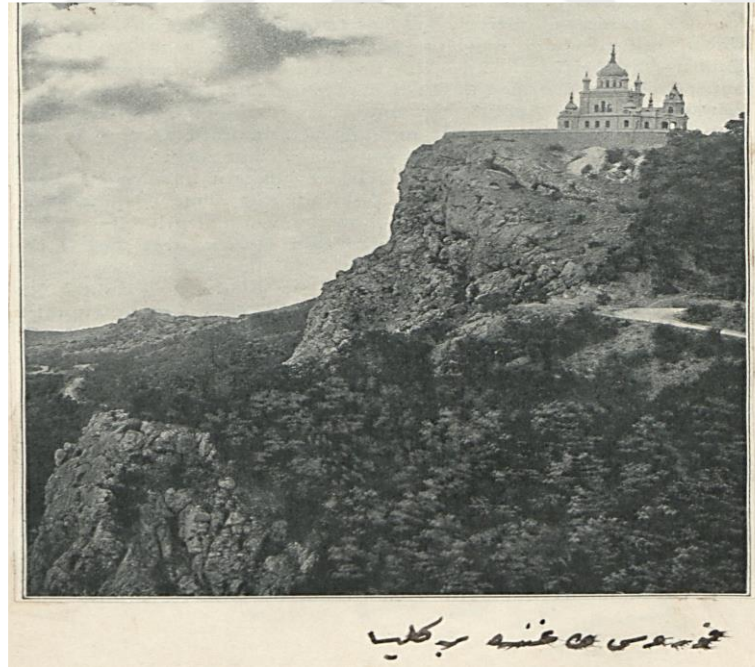
²⁷¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 255.

dağlarına benzediğini ifade eden yazar,²⁷² burada bulunan dağların Almanya dağlarından daha güzel olduğunu vurgular. Bulunmuş olduğu Kadıköy kasabasından ise Balaklava limanı görülmektedir. Yazar eski zamanda Homeros'un bu limanı ziyaret etmesi hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Yunan şairlerinden Homeros eserinde Nestirigon limanı tarif etmiştir. Ciddi araştırmalara bakarak Odyssey (Odessa) Seyahatnamesi'ni yazdığı esnada Homeros, Balaklava limanı esas tutulmuştur.²⁷³

Vaktiyle Cenevizlilerin burada inşa ettikleri kuleler manzaraya başka bir hava katmaktadır.²⁷⁴

2.7. BAYDAR KASABASI

Baydar vadisinin verimli tarlaları içerisinden geçtikten sonra, akşam vaktinde Baydar kasabasının lokantasına ulaşan yazar, geceyi burada geçirmiştir. Bir gece kaldıktan sonra, sabah beş civarında gayet güzel bir havada kuzeyden güneye gitmek için büyük bir kapıdan geçmişlerdir. Bu büyük kaya kapısı gayet güzel bir manzaraya sahiptir. Her tarafta kaya ve orman mevcut olup, caddenin iki tarafında ceviz ve fındık ağaçları bulunmaktadır. Bu büyük kapıdan geçen yazar, güzel bir tepeye varmıştır ve ayaklarının önünde sahili gören bir manzarayla karşılaşmıştır.²⁷⁵

Resim 3: Foros Dağı ve bir kilise manzarası

²⁷² W. Masof, *a.g.e.*, s. 33.

²⁷³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 33.

²⁷⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 34.

²⁷⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 34-35.

Yol zikzak halinde sahile inmekte olup, bir kayanın üzerinde Foros Kilisesi ve etrafında güzel küçük bir köy görünmektedir. Bu köyün etrafında ün kazanmış bağlar ve yolların üzerinde önemli kişilerin ve Rus prenslerin şatoları bulunmaktadır. Sahilde kasabaların arasında, Rus imparator ailesinin şatoları görünmektedir. Yazar civarda görmüş olduğu şatolar hakkında okuyucularına izlenimlerini aktarmak istemiştir. Ona göre, şatoların arasında Simayis, Alupka, Uryanda ve Livadia şatoları daha fazla anılmaya değerdir. Bunların arasından en büyük şatonun hangisi olduğunu söylemek kolay değildir. Bu mesele yalnız araştırmalar ile çözümlenebilir.²⁷⁶

Resim 4: Alupka sarayının deniz tarafından manzarası

Yazar göre, Alupka şatosu daha güzeldir. Uryanda'nın ormanları, Alupka'nın ormanlarından daha büyük olsa da Alupka'nın yapım ve tertibi daha iyidir. Uryanda ve Livadia şatoları ise daha çok sun' bir görünüşe sahiptir. Alupka şatosu hem daha güzel, hem de kullanım bakımından daha iyi iş görmektedir.²⁷⁷

Rus Prensinin (Vuroncof) inşa ettirmiş olduğu şatosunun civarındaki ev yazara garip gelmiştir. Şatonun kuzey tarafı gotik tarzında inşa edilmiş olduğu halde, deniz tarafında bulunan güney kısmında, güzel bir avlu ve kapının iki tarafında büyük aslanlar mevcuttur. Bu

²⁷⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 35-36.

²⁷⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 36.

avlu denize kadar inmekte olup, şatonun deniz tarafından görünüşü daha güzeldir. Sahilde bulunan birçok küçük kayalar şatonun manzarasını daha güzel göstermektedir.²⁷⁸

Diğer taraftan yazar, Alupka şatosunun genel görünümü Uryanda ve Livadia şatolarında bulunan sanata ve zenginliğe rekabet edemez²⁷⁹ diyerek, görünüş olarak en çok Alupka şatosunu beğense de Uryanda ve Livadia şatoların sahip olduğu bu iki unsur, onları bu konuda Alupka'nın önüne geçirmiştir.

Resim 5: Oryanda civarından sahil manzarası

Bölgede olan Oryanda harabeleri, Grandük Konstantin Nikolayevich'in 1881 yılında yanan şatosundan kaynaklanmıştır.²⁸⁰ Yazarın bahsetmiş olduğu Oryanda harabeleri, 1840 yılında Rus imparator I. Nicholas tarafından yaptırılan, projesini ünlü mimar Stackenschneider'in çizdiği, 1842'de inşasına başlanılan saraydır. Bu saray 1852 yılında inşası tamamlanarak, I. Nicholas ve ailesi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. I. Nicholas'ın 1855'te vefatından sonra saray Konstantin Nikolayevich'e miras kalmıştır. 8 Ağustos 1881 tarihinde gece çıkan bir yangınla saray kullanılamaz bir hale gelecektir. Saraydan geriye ise,

²⁷⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 36-37.

²⁷⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 37.

²⁸⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 37-38.

peyzajlı park düzeni ve Amiral Evi kalmıştır. Daha sonra Konstantin Nikolayevich Amiral Evi'ne yerleşmiş ve 1881'den vefat ettiği yıl olan 1889'a kadar burada yaşamıştır.²⁸¹

Yazarın bakış açısına göre Livadia, tabiat olarak pek ileriye gidememiş, daha çok güzellik olarak bahçıvanın yaptıkları görülmektedir. Bir de civarda bulunan Balta şatosu ise, Livadia'ya ayrı bir güzellik vermiştir. Yayla Dağı'nın kayaları tarafından çevrelenmiş güzel bir körfez meydana gelmiştir. Bu körfezin sahili üzerinde ise, Yalta şehri görülmektedir.²⁸²

2.8. YALTA

Yalta konum itibarıyla Kırım Yarımadası'nın güneyinde, Aluşta'dan 44 km, Alupka'dan 15 km uzaklıkta bulunan Karadeniz sahil şehridir.²⁸³

Bir liman şehri olan Yalta, Yayla Dağlarının üzerinde bulunan yamaca kurulmuştur. Eski Çağlar'da bu şehrin bulunduğu bölgeye “yalita” adı verilmiş ve bu isim de şehir kurulmuştur. Yalta, Osmanlı hâkimiyetinden önce Cenevizlilerin yaşadığı bir şehirdir. Orta Çağ'da bu coğrafya da Cenevizliler hüküm sürerken, daha sonra Türklerin eline geçmesiyle Osmanlı'nın hâkimiyeti başlamıştır. 1779 yılında ise Ruslar'ın saldırıları sonucu, bu sefer de hâkimiyet Ruslara geçmiştir.²⁸⁴

Yalta şehrinde birçok yazlık, hane ve köşkler mevcuttur. Rusya'nın Nis şehrini teşkil eden bu şehrin ismi, Rusları çoğu zaman fevkalade bir telaş içerisinde bırakmaktadır. Bu şehir Rusya içinde bulunan en zengin on bin kişiye değil, belki beş bin kişiye mahsus olabileceği halde şehir de var olan verem hastalığından kaçtıkları görülmektedir.²⁸⁵

Yalta ile körfezin güneyinde bulunan Ayotodor(?) kayası arasında Rusya İmparatorunun Livadia yazlığı bulunmaktadır. Bu yazlıkta II. Aleksandr ikamet etmektedir. Onun yerine geçen kişi ise başka fikir de olup, babası hanedan kanununa aykırı olarak kendisine layık olmayan bir kadınla bu yazlıkta yaşamış olduğunu düşündüğünden dolayı, bu şatoda ikamet etmekten vazgeçmiştir.²⁸⁶

²⁸¹ <https://farbitis.ru/fr/geography-of-cultural-heritage/dvorec-i-hram-pervogo-imperatorskogo-imeniya-kryma-usadba-oreanda-nizhnyaya/> (erişim tarihi: 14. 03. 2024)

²⁸² W. Masof, *a.g.e.*, s. 38.

²⁸³ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 146-162.

²⁸⁴ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 166.

²⁸⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 38-39.

²⁸⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 39.

Resim 6: Livadia’da Çar III. Aleksandr’ın vefat ettiği köşk

2.9. GURZUF

Gurzuf, eski ismi Kriu, Metopon olarak bilinen, Ayu Dağı’nın yakınında,²⁸⁷ Yalta’ya 16 km uzaklığa sahip, denizden yukarı doğru dik yamaçlı kayaların üzerine inşa edilen bir şehirdir. Yunan kolonilerinden sonra Cenevizlilerin eline geçen şehir, daha sonra Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. Türkler şehrin kalesine Müslümanlaşmış Rumları yerleştirmiş ve buraya da Gurzuf adını vermişlerdir.²⁸⁸ Şehir eskiden İnkerman’a bağlı köy durumunda iken, zamanla Yalta ile beraber gelişmeye başlayıp, şehir haline dönüşmüştür.²⁸⁹

Sahile doğru denizin rengi yeşile dönmekte, kayalara vuran dalgalar ise bembeyaz olmaktadır. Nikita ve Gurzuf kasabalarıyla Rusya kasabaları sona ermektedir. Ayu Dağı ile manzara tamamen başkalaşarak farklılık kazanmıştır. Azak Denizi sahili ile civarda bulunan ovalar rüzgardan korunamamaktadır.²⁹⁰

²⁸⁷ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 120.

²⁸⁸ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 169.

²⁸⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 120.

²⁹⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 42.

Resim 7: Gurzuf / Hurzuf şehri ile Ayu Dağının manzarası

Gurzuf civarında güney memleketlerinde olan çiçeklerin güzelliği her yerde görülmektedir. Gurzuf kasabası da Almanya’da bulunan pek çok kasaba gibi dönüşüm yaşamıştır. Kırım dâhilinde bulunan eski kasaba ve gelişmiş kasaba arasındaki fark gözle görülmektedir. Kayaların içerisinde gayet güzel bir manzara oluşturan Tatar kulübeleri, kayaların üzerinde inşa edilmiş ve etrafında güzel bahçeleri olmasından dolayı, Avrupa’nın yeni kaplıcalarından daha güzel bir manzara görüntüsünü oluşturmaktadır.²⁹¹

2.10. ALUŞTA

Aluşta, Kırım’ın güney sahilinde ve Yalta’ya 44 km mesafede bulunan şehirdir.²⁹² Altınorda döneminden önce Sudak ve Balıklava arasında bildiğimiz şekilde köy bulunmamaktadır.²⁹³ 6. yüzyılda burada I. Justinianus tarafından Aluston adında kule ve surlar inşa edilmiştir. Orta Çağ’da Alusta, Lusta ve Austa olarak anılan şehir, Cenevizlilerin döneminde önemli bir konuma sahiptir.²⁹⁴ Burada mevcut olan halk ziraat ve balıkçılık ile uğraşmaktadır. Altınorda döneminde Sudak ve Balıklava arasında güvenli 18 köy kurulmuş, bunlardan biriside Aluşta olmuştur. Şehir Kırım Hanlığı fermanlarında Sudak kazasına bağlı

²⁹¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 42-43.

²⁹² Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 146.

²⁹³ Ağat, “Kırım...”, *Sayı: XLVI*, s. 31.

²⁹⁴ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 146.

önemli bir köydür.²⁹⁵ Önemini Ruslar'ın Kırım'ı ilhak etmesiyle kaybetmiş ve sanayi şehrine çevrilmiştir.²⁹⁶ Yazar bu şehirde yer alan geçit hakkında izlenimlerini aktarmıştır.

W. Masof Kırım'ın doğu taraflarını anlatmaya Aluşta şehri ile başlamıştır. Yazar Aluşta'ya deniz kaplıcası ve Simferopol şehri arasında, posta caddesinde Aluşta kapısı olarak ifade edilen bir geçit üzerinden geçmiştir. Bu geçit Yayla Dağı'na tabidir. Bazı kişiler Yayla Dağı üzerinde bulunan bu geçidi başka geçitlere tercih etmektedir. Yazara göre, var olan bu yol fevkalade güzeldir, fakat başka geçitlerin manzaralarının da güzel olduğu inkar edilemezdir.²⁹⁷

Vadinin iki tarafında gayet büyük kayalar bulunmaktadır. Sağ tarafında Timurcu Yaylası, sol tarafında Tur Cebelinin, Çatır Dağı görünmektedir. Bu dağın manzarası yolculuk boyunca bizi takip etmekte diyen yazar, akşamüzeri dağın kaya tepesine vuran kızılılık kayaları kırmızı renge bürüyünce, dağın bu görüntüsünü Almanya'nın dağlarına benzetmiş, hatırına Alman dağları gelmiştir.²⁹⁸ Tavşan Pazarı adında bir istasyona varan yazar, burasının bir aralık rüyalarını keserek yabancı bir memlekette olduklarını hatırlatmıştır. Daha sonra ovaya çıkan yazar, Salgır Nehrinin az olan sularının kayaların arasında dağıldığını ve yabancı bir milletin yaşam hayatını hoşlanarak seyrettiğini söylemektedir. Ancak gördüklerinin bu memleketin Almanya memleketlerine benzediği fikrinden vazgeçmesine neden olmuştur. Buradan Yayla köprüsünü seyretmenin gayet güzel olduğu düşüncesindedir.²⁹⁹

Kırım Yarımadası'nın bu tarafında Almanlara ait mülkler tesis edilmiştir. Almanlar burada oldukça önemli neticeler ele geçirmişlerdir. Simferopol'un doğu tarafında bulunan ovada ve Yayla dağının kuzey eteklerinde birçok Alman mülkleri mevcuttur. Bu Alman halkın tamamı burada ziraat ile uğraşmaktadır. Hemen hemen tamamen boş bir halde olan Noyzat, Feridentol, Rozental, Surinhtâl, Haylebron gibi şehirlerde verimli çiftlikler oluşturulmuştur. Rusya'nın Ortodoks mezhebi tarafından diğer mezheplere karşı icra olunan kovuşturma neticesinde bu çiftlikler son derecede zarar görmüştür. Ahalinin en büyük kısmı İslam halkı olduğundan bu çiftlikler Rus halkına nazaran daha çok kendisini korumayı başarmıştır.³⁰⁰

Yazar, Kırım Yarımadası üzerinde ikamet eden Almanların bundan yaklaşık 100 sene evvel, Ruslar'ın Kırım'ı fethi zamanında burada Germen (Alman) kavmine mensup olanların

²⁹⁵ Ağat, "Kırım...", *Sayı: XLVI*, s. 31.

²⁹⁶ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 146.

²⁹⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 44-45.

²⁹⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 45.

²⁹⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 45-46.

³⁰⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 46-47.

muhacir olmadığını söylemiştir. Almanların bu coğrafya da daha eskiden var olduğunu söyleyerek, Tatar idaresinden önce Kırım'da kadim Got-Germen ahalisinin burada ikamet ettiğini vurgulamaktadır. Orta Çağlar'da Doğu Got halkı burada ikamet etmektedir. Eski Çağ'da Rumların İskit ismiyle adlandırdıkları ahali arasında pek çok Germen bulunmaktadır. Yazara göre, bu durumu çözüme kavuşturma meselesi, tarihi ziyadesiyle meşgul edecektir. Ayrıca yazar, bu bölgede her adımda Yunan eserlerinin görüldüğünü de söylemiştir.³⁰¹

2.11. FEODOSİYA (THEODOSİA/KEFE)

Kefe Eski Çağlar'dan bu yana Kıpçak steplerini Anadolu yarımadasına ve Karadeniz'e bağlayan önemli liman şehirlerinden birisidir.³⁰² Kırım Yarımadası'nın güneydoğu kıyısında yer alan şehre, İskitler ve Kimmerlerden sonra MÖ. 6. yüzyılda bölgeye gelen Yunan kolonileri hâkim olmuştur. Daha sonra bu yüzyılda İskitler ile mücadele eden Miletler, Kırım'ın sahil taraflarına hâkimiyetlerini pekiştirerek Kefe'yi ele geçirmişlerdir. Şehir bu tarihten sonra Theodosia adıyla anılmaya başlanmıştır.³⁰³

Resim 8: Feodosiya/Theodosia şehrinin manzarası

Konstantinos Porfirogennetos'un MÖ. 4. yüzyılda eserinde ilk defa, Kepoi ve Kafa (Kapina) olarak bahsetmiştir. MÖ. 1. yüzyılda ise Roma hâkimiyetinde bulunan bu şehir Caphum adıyla anılmaktadır. Kefe ismi ise 13. yüzyıldan sonra yaygınlık kazanmıştır.³⁰⁴

³⁰¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 47-48.

³⁰² Yücel Öztürk, "Kefe", *DİA, Cilt: 25*, s. 182-184.

³⁰³ Öztürk, *a.g.e.*, s. 13.

³⁰⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 182-184.

MÖ. 1. yüzyılda Romalıların, MS. 2. yüzyılda Gotların istilasına uğrayan şehir, MS. 3. yüzyılda Alanların hâkimiyeti altına girmiştir. MS. 6. yüzyılda Bizans, 7. yüzyılda Hazar Kırım'ın sahillerine hâkimiyet sağlamıştır. Hazarın yıkılmasından sonra Kıpçaklar sahil taraflarına hâkim olurken, Altınorda Devleti'nin Kıpçakları yıkmasıyla hâkimiyetleri son bulmuştur. Altınorda Devleti Kırım'ın sahil kesimi dışında kalan yerlere hâkim olmuş ise de sahiller Cenevizlilere kalmıştır.³⁰⁵ Cenevizlilerin hâkim olmasından sonra şehir, Kırım Yarımadası'nın en büyük şehri haline gelmeyi başarmış ve ticarete önemi artmıştır.³⁰⁶

1475 yılında şehir, Türklerin hâkimiyeti altına girmiş, Kırım'ın İstanbul'u olarak kabul edilmiştir. 1774'te ise, Ruslar'ın himayesine geçmesiyle şehrin eski ismi geri getirilerek "Feodosia" olmuştur.³⁰⁷

Yayla Dağı'nın batı tarafında Feodosiya adında bir şehir bulunduğunu belirten yazar, bu şehrin şimdiye kadar yazarın görmüş olduğu şehirlerden manzara olarak geri kaldığını ifade etmiştir. Vaktiyle bu şehirde Yunanlılar ve güney tarafında bulunan Ruslar arasında ilişkiler bulunmaktaydı. Bu bölgede mülk sahibi olan Yunanlılar, bu sahil üzerinde birçok liman inşa etmişlerdir. Bu liman üzerinde Rusya'dan buğday nakli gerçekleştirilmekte olup, ayrıca memleketlerinde gayet ileri gitmiş olan sanayi alanında bazı eşyaları da Rusya'ya nakil etmişlerdir.³⁰⁸ Bu liman ithalat ve ihracat konusunda önemli bir liman olmuştur.

Eski Çağ'da Feodosiya şehri gayet gelişmiş bir şehir konumunda olup, Bizans hükümetine kadar şehir önemini korumayı başarmıştır. Daha sonra Cenevizliler Karadeniz'in kuzey tarafında ticaretleri dağıtarak, "Kafa/Kefe" olarak adlandırılan Feodosiya şehrini merkez seçmişlerdir. Çan Köyü'ne demiryolu inşa edilmiş ve şehir gittikçe önem kazanmaya başlamıştır.³⁰⁹

Feodosiya şehrinde, Rus bahriye ressamlarından olan merhum Ayvazovski'nin³¹⁰ tablo müzesi bulunmaktadır. Bu müze yazara göre, gayet güzeldir. Bu ressamın eseri Rusya'nın tabiatını mükemmel bir şekilde yansıtmıştır. Eserinde kullandığı ışık ve gölge ressamın maharetini göstermektedir.³¹¹

³⁰⁵ Öztürk, *a.g.e.*, s. 14.

³⁰⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s. 182-184.

³⁰⁷ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 129.

³⁰⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 48-49.

³⁰⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 49-50.

³¹⁰ İvan Konstantinoviç Ayvazovski'nin hayatı ve tabloları hakkında bkz. Fatma Ürekli, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Sarayında Nişanlarla Takdir ve Taltif Edilen Ressam Ayvazovski'nin Bilinmeyenleri", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, Sayı: 17, 2019, s. 7-31.

³¹¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 50.

Zamanında Yunan müstemlekesinde kalmış bulunan diğer şehirler bütünüyle kaybolmuş veya gayet önemsiz bir halde kalmıştır. Feodosiya şehri değerini korumayı başarmış olup, bunu başaran şehirlerden diğer bir tanesi ise Kerç şehri olmuştur.³¹²

2.12. KERÇ

Kırım'ın önemli liman şehirlerinden biri olan Kerç, coğrafi olarak boğazıyla ön plana çıkmaktadır. Kırım'ın en doğu ucunda bulunması, Karadeniz ve Azak Denizi arasında tek bağlantı noktası olması özelliğiyle bölgede önemli bir şehir konumundadır.³¹³ Kerç'in de tarihi diğer Kırım şehirlerinde olduğu gibi Eski Çağlar'a kadar dayanmaktadır. MÖ. 6. yüzyılda bu bölgeye hakim olan güç Miletlilerdir. Miletlilerin kurmuş olduğu Pantikapeon şehri bölgede önemli merkezlerden biri olmuştur. Şehir MS. 370'de Hunların daha sonra 576'da Göktürklerin istilasına uğrarken, 679'da Hazarların eline geçmiştir. Şehir Kerç (Kerçyu) adıyla anılmaya 11. yüzyıla başlamıştır. Daha sonra sırayla şehre, Peçenekler, Kıpçaklar, Cengiz Han ve Cenevizliler hakim olmuştur. 1475 yılında ise hâkimiyet Cenevizlilerden bu sefer Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Kerç şehri Türk hâkimiyetinde iken, çok sayıda yeni yapıtlar inşa edilmiştir. 1769-1774 yıllarında Osmanlı-Rus savaşları neticesinde Kerç, Osmanlı'dan çıkarak Ruslar'ın hâkimiyetine girmiş ve bu tarihten itibaren şehir tam manasıyla bir Rus şehri konumuna gelecektir.³¹⁴ Kerç, liman şehri ve Kefe gibi transit güzergâha sahip olması sebebiyle, daha çok ticari faaliyetleriyle dikkat çekmiştir.³¹⁵

Kırım'ın doğu tarafında Feodosiya'dan başka Kerç şehri bir dereceye kadar değerini korumuştur. Kerç'de bulunan yazar, bu şehrin Asya hükümdarlarından Mithridates'in (Mitridatisk) merkezi olduğunu ve dönemin Roma hükümetine karşı direniş gösterdiğini söylemektedir. Bu direnişin sonucunda ise, Mithridates'in mağlup olmasıyla Pompeius Roma hükümdarı olmuştur. Kerç boğazının VI. Mithridates tarafından zapt edilmesiyle topraklarında bütünüyle güvenliğin sağlanmış olmasını ümit etmiştir.³¹⁶ Yazarın bahsetmiş olduğu bu savaş tarihe Mithridates Savaşları olarak geçmektedir. Savaş ismini Roma imparatorluğun bir parçası olan Asya Eyaletini kendi topraklarına katan ve bunu yaparken bölge halkına saldırılar ve katliamlar düzenleyen Kral VI. Mithridates'ten almaktadır. Pontus Kralı VI. Mithridates ve Roma arasında tarihe Mithridates Savaşları olarak geçen üç savaş

³¹² W. Masof, *a.g.e.*, s. 50.

³¹³ F. Şeyda Türkay Kahraman, "Rusya'nın Deniz Hukuku Bağlamında Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nda Ukrayna'ya Karşı Uluslararası Hukuk İhlalleri", *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: X, Sayı: 2*, 2022, s. 693.

³¹⁴ Hakan Kırımlı, "Kerç", *DİA, Cilt: 25*, s. 275-276.

³¹⁵ Bıyık, *a.g.e.*, s. 45.

³¹⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 51.

yaşanmıştır. Anadolu, Kafkasya'nın bir kısmı ve Kırım topraklarını kapsayan bu savaşlar 42 yıl sürmüştür. I. Mithridates Savaşı'nda Roma'nın başarılı savunmasıyla VI. Mithridates geri püskürtülmüştür. Gerçekleşen ikinci savaşta, Roma istediğini alamamış, Mithridates üstün gelmiştir. Daha sonra Roma ile komşu olan Pontus Krallığı, topraklarına bir tehdit oluşabileceği düşüncesiyle Roma'ya savaş açmıştır. III. Mithridates Savaşı olarak geçen bu savaş ise, Roma hükümdarı kazanacaktır. Daha sonra mücadeleye tahta gelen Pompeius ile devam eden Mithridates, başarıya ulaşamayıp intihar etmesiyle savaşlar son bulacaktır.³¹⁷

Yazar vapur ile güneyden Kerç boğazına varmıştır. Ona göre Kerç boğazının bulunduğu mevki eski zaman usulü muharebeler, görülecek ve gezilecek yerler için oldukça önemlidir. Boğaz oldukça geniş olmasına rağmen Takil burnundan sonra suyu gayet sığdır. Doğu tarafında düz sahilde uzun ve kısmen su ile dolu uzun bir dil görünmektedir. Bu dilin karşısında Akburun ile Kerç'in bulunduğu mevkiye kadar dar bir boğaz mevcuttur. Doğu tarafında sahil geri çekilip, kuzey tarafında karşı sahil ile yaklaşmaktadır. Burada Yenikale'nin duvar ve kuleleri parlamakta olup, Azak Denizi'ne açılan kapı bulunmaktadır³¹⁸ diyen yazar, Kerç boğazının görüntüsü hakkında izlenimlerini aktarmıştır.

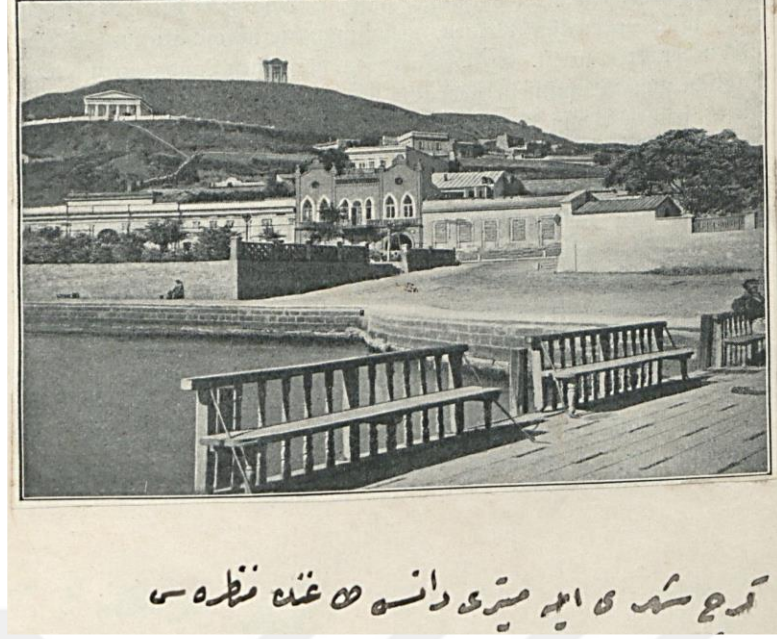
Batı tarafta Kerç şehrin üst tarafında bulunan dağın çıplak bir kayası üzerinde küçük bir kilise inşa edilmiştir. Yazar bu kayanın ismi Mithridates kayası olduğunu, en yüksek noktası üzerinde birkaç büyük taş parçalarından insan eliyle inşa edilmiş büyük bir binanın eskiden burada mevcut olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Burada Mithridates'in kalesi bulunmaktaydı, Roma hükümetinin düşmanı olan Mithridates burada vefat etmiştir.³¹⁹ Yazara göre, bu tepeden görülen manzara gayet güzeldir. Manzaraya baktığında ise, önünde Kerç boğazı ve iki taraf da büyük bir deniz ile ağaçsız fakat verimli bir ovanın bulunduğunu söylemektedir.³²⁰ Manzarada görülen iki taraftaki büyük denizin biri Azak Denizi, diğeri Karadeniz'dir. Kerç boğazı Azak ve Karadeniz'i birbirine bağlayan boğaz konumundadır.

³¹⁷ Konunun ayrıntılı şekline bkz. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *Tarih İnceleme Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 1, 1998; Ümit Fafo Telatar, Sallustius, *Fragmenta Historiarum*, VI. Mithridates'in III. Phraates'e Mektubu, *Anadolu Arşivleri*, Cilt: XVII, Sayı: 1, Ankara 2023.

³¹⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 51-52.

³¹⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 52-53.

³²⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 53-54.

Resim 9: Kerç şehri ile Mithridates Dağı'nın manzarası

“Bununla beraber dikkatle etrâfa bakan yolcu tepelerin üzerinde yan yana bulunan bir takım küçük tepeler görür. Bunlar târih-i evvelden kalmış mezârlardır.” diyen yazar, “Bu mezârlar gayet mühim olup derûnunda keşf edilmiş hazineler (Mithridate) tepesi üzerine inşâ edilmiş müzehane de mahfûzdur.” diyerek mezardan kıymetli eşyaların çıkarılıp, Mithridate müzesinde muhafaza edildiğini söylemektedir. Kırım Savaşı sırasında bu müzede bulunan eşyalar Petersburg müzesine nakledilmiştir. Çünkü savaş sırasında bu müze İngilizler tarafından tahrip edilmiştir.³²¹

Kerç civarında Sareski kurgan mezarı düz bir yerde konumlanmaktadır. Taştan inşa edilmiş yoldan gidildikten sonra, genişçe bir taş odasına ulaşılmaktadır. Mezarın kapısı büyük taş parçalarından inşa edilmiş, her üst tarafta bulunan taş alttaki taşlara nazaran daha dışarıya çıkmış olup, son taş ise karşısında bulunan taşlar ile birleştirilmiştir. Bu kral mezarında birçok resim ve yazıdan başka fevkalade servetler keşfedilmiştir. Özellikle bu mezarlardan çıkarılarak Petersburg Müzesine, kıymetli tabut, kumaş, elbise gibi eşyalar nakil edilmiştir. Bu durum yazarın söylemiyle insanın hayretine sebep olmaktadır. Başka mezarlarda kıymetli fildişi işlemelerinin bulunduğunu söyleyen yazar, bu şekilde bütün civar tarihi yapılar hususunda soruşturmasının gayet önemli olduğunu belirtmiştir. Yazara göre, Kırım kıtasının batı tarafı bu önemi verdiği halde güney sahili geri kalmıştır. Tamamen başka göz ile bakılması gerektiğini ifade etmekle beraber yazar, güneydeki Alman mülk sahiplerinin icra

³²¹ W. Masof, a.g.e., s. 54.

ettikleri iş ve son zamanlarda tütün ziraatının yükselmesi dikkate alınır ise, bu memleketin istikbalinin açık olacağı öngörüsünde bulunmuştur.³²²

2.13. BAHÇESARAY

Bahçesaray, Kırkyer (Çufutkale) ve Kırk (Eskiyurt) kentleri arasında,³²³ Akmescit ve Sivastopol yolu üzerinde konumlanan bir Türk şehridir. Kırım Dağlarının orta ve kuzey sırtlarında, Çürüksu Nehri'nin ortasında yer almaktadır. Bölge iklim olarak ormanlarla çevrili, derelerin ve pınarların olduğu yeşil bir alandır.³²⁴

Resim 10: Bahçesaray'da Kırım hanlarının bir sarayı

Bahçesaray Kırım Hanlığı'nın başkenti olarak bilinmektedir. Fakat hanlığın ilk merkezi Bahçesaray değildir. Hanlığın ilk merkezi Solhat adı verilen mevkidir. Hanlık daha sonra buradan Kırkyer'e (Çufutkale) taşınmış, sonra da Salaçık'ı merkez seçmiştir. Bu şehri I. Hacı Giray Han'ın kurduğu düşünülmektedir.³²⁵

Bahçesaray'ın ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Bazı araştırmacılara göre buranın ilk sakinleri Karaylardır. Arap tarihçiler ise bu bölgede Alanların varlığından bahsederler. Kırım Hanlığı zamanında Kırkyer hanın başkenti durumundayken, Bahçesaray

³²² W. Masof, *a.g.e.*, s. 54-56.

³²³ Nurettin Ağat, "Kırım Şehirleri", *Emel Dergisi*, Sayı: XLVII. 1968, s. 21.

³²⁴ Zafer Karatay, "Bahçesaray", *DİA*, Cilt: 4, s. 482-483.

³²⁵ Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s. 11-12.

yazlık olarak kullanılan bir yerleşimdir.³²⁶ Kırım hanı I. Mengli Giray, 1503 yılında Çürüksu ırmağının kenarına *Han Sarayı* ismiyle bilinen sarayı yaptırarak, sonradan başkent olacak Bahçesaray'ın temelini atmıştır. Şehrin ismi ise, bölgenin sahip olduğu yeşil vadi ve çokça bağ, bahçenin var olmasından gelmektedir.³²⁷ Ruslar'ın hakimiyetinden sonra saray, 1787'de II. Katerina'yı ağırlamak için yenilenmiştir. Ayrıca saray Kırım Savaşı esnasında hastane görevi görmüştür.³²⁸

W. Masof'a göre Bahçesaray “*doğu hükümdarlarının bir sarayı*”dır. Yazar, bu sözün bile Avrupalıların merakını çekmeye yeterli olacağını söylemekle beraber, Bin Bin Gece Hikâyeleri'nin insanların gözlerinin önünde canlandığını belirtmiştir.³²⁹

Yazara göre, Kırım kıtası üzerinde Bahçesaray'da bulunan Kırım Tatar hanlarının sarayı görülecek eski eserlerden birisidir. Yazar, “*Bu saray kamilen şark ahvâlini muhâfaza etmiştir. Saray adeta târihi bir heykeldir. Bu inşaata atf-ı nazar edilecek olur ise Tatar usûl-i mimarisinin mevcûd olmadığı görünüyor*”³³⁰ diyerek sarayın doğu hallerini muhafaza ettiğini ve heykel gibi olan sarayın, inşaatına göz attığında Tatar usulü mimari tarza sahip olmadığını gözlemlemiştir. Sözü geçen bu sarayda misafir kabulü için daire, berber odası ve adliye odası gibi kısımların yanında, büyük duvarlarla etrafı çevrilmiş harem dairesi de bulunmaktadır.³³¹

Yazar, “*Tatarları gayet az konuşan, sade adamlar olup babalarından öğrendikleri şekilde tarlalarını işletmekte*” diyerek, Tatar halkından edindiği izlenimlerine yer vermiştir. Ona göre Tatar halkı eğitimsiz olduğundan ileri gidememiş ve medeniyette geri kalmıştır.³³²

Tatarların tarihte bir kavim oluşturma arzusundan vazgeçtiklerini, Rusya'nın idaresi altında rahatça yaşamaya başladığını ifade eden yazar, Kırım'ın ilhakından sonra Tatarların maruz kaldığı duruma değinmiştir. Yazar, Tatarların her yabancı nüfuzuna boyun eğdiklerini iddia etmediğini ifade etmiştir. Aksine kuvvetsiz olmalarına rağmen, yabancı nüfuzunun sınırının üzerinden geçmemesi için son derecede kesin bir direniş göstermişlerdir. Ona göre Tatarların bu özellikleri Türklere benzemekte, fakat hiçbir zaman “kibar Türkler” gibi olamayacaklardı.³³³

³²⁶ Yaşa, *a.g.e.*, s. 12-13.

³²⁷ Karatay, *a.g.m.*, s. 482-483.

³²⁸ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 118.

³²⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 57.

³³⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 58.

³³¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 58.

³³² W. Masof, *a.g.e.*, s. 58.

³³³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 59.

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Tatarlar üzerinde hak sahibi olmasının önü açılmıştır.³³⁴ Yazarın bahsettiği bu antlaşma, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde imzalanmıştır. Savaş Ruslar'ın Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nin topraklarına düzenlemiş olduğu yağmalar ve Lehistan'ın iç işlerine müdahale etmeleri neticesinde başlamıştır.³³⁵ 1768-1774 yılları arasında devam eden bu savaşta, II. Katerina'nın orduları Kırım, Karadeniz'in kuzey kısımları, Eflak, Boğdan ve Besarabya'yı istila etmeyi başarmıştır. Bununla da yetinmeyip Tuna Nehri'ni aşarak Osmanlı'yı zor zamanlar yaşatmıştır. Baltık'tan hareket ederek Ege Denizi'ndeki birçok adayı ele geçirmiştir. Mora, Mısır ve Suriye'yi ayaklandırarak, isyanlar çıkartmasını sağlamıştır.³³⁶

1774 yılında Osmanlı Hacıoğlupazarcığı, Silistre ve Rusçuk'ta ağır yenilgiler alınca, bir de Şumnu'da karargahı da bozguna uğratılınca antlaşma imzalamak zorunda kalacaktır. İki tarafın görüşmeleri sonucunda 26 Temmuz 1774'te antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın sonuçları ise şöyledir: Kırım bağımsız olacak ve her iki taraf Kırım'ın iç işlerine müdahale etmeyecek, Kılburun Kalesi, Yenikale, Kerç, Büyük ve Küçük Kabartaylar'ın hakimiyeti Ruslara bırakılacak, Ruslar Kafkasya'dan geri çekilerek bölgenin iç işlerine müdahil olmayacak, Rusya'nın ele geçirdiği Memleketeyn, Akkirman, Besarabya, İsmâil, Bender ve Kili iade edilecek, yine Akdeniz'de ele geçirdiği yerlerinde iadesini gerçekleştirecek, yazışmalarda Rus hükümdarı "Rusyalı'nın padişahı" unvanını kullanabilecek, Rusya İstanbul'da elçilik binası açabilecek ve burada yapılacak olan kilisenin himayesini üstlenebilecek, Rus hacıların Osmanlı topraklarındaki kutsal yerlere ziyareti serbest olacak, Rusya ticaret gemilerinin Akdeniz ve Karadeniz'de dolaşması serbest olacak, Osmanlı 15.000 kese tazminat ödeyecek, Ruslar işgal ettiği bölgelerden geri çekilmesi için iki, üç ay süre verilecektir.³³⁷ "*Tatarların son hanı, Çariçe II. Katerina kendi memleketlerini teslim etmişti.*"³³⁸ diyen yazar, Rusya ile Osmanlı arasında gerçekleşen bu savaşın sonucuna atıfta bulunmuştur.

Rusya Kraliçesi kendi hükümet üyeleri ile beraber güneye hareket ederek, gayet zengin ve verimli görünen bu memleketten geçtikten sonra Bahçesaray'a yerleşmiştir. Onun için doğu usulü mimari ile inşa edilmiş bu odaların içerisinde, Rokoko mimari tarzında bir takım ufak eşyalar da bulunmaktadır. Saraydaki bu oda da vaktiyle Rusya imparatoriçesi II.

³³⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 62.

³³⁵ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA, Cilt: 26*, s. 524-527.

³³⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, 9. Baskı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 275.

³³⁷ Beydilli, *a.g.m.*, s. 524-527.

³³⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 62.

Katerina kalmıştır. Yazar, bu oda Rusya köylerinin birinde bulunsaydı, belki fevkalade merakla seyredilebilirdi, ancak kadim ve gayet kuvvetli Tatar hükümeti merkezinde bulunması, insanın güzel düşüncelerini mahvetmektedir demiştir.³³⁹ Ona göre bu memlekette bu saraya verilen önem azdır.

Resim 11: Bahçesaray’da Tatar hanlarının ikamet ettikleri Eskişehir

Odaların sayıları hakkında bilgi vermek mecburiyetinde olmadığını ifade eden yazar, sarayın genel görünümünü hakkında fikrini dile getirmek istemiştir. Ona göre bu hanların odalarında büyük zenginlikler mevcut değildir. Fakat odaların süslemeleri insanların dikkatini çekmektedir. Rengârenk şekillerin arasında sadelik esas tutulmuştur. Var olan halı ve tavan resimleri numunesinden başka pek az sanat görülmektedir. Süslemelerin Tatar sanatkarı tarafından icra edildiği muhakkaktır. Bununla beraber Tatar sanatkarların fikirlerini yabancı ustalar da eserlerinde kullanmaktadır. Saray içerisinde bir de adliye dairesi mevcuttur. Bu dairede “han” kafesi bulunmaktadır ki, han buradan izleyerek hak edene hakkının verildiğini gözetlemektedir. Bu şekilde hâkim daima hükümdarın gözetimi altında bulunmaktadır. Tatar hükümdarların adaleti yerine getirme konusunda yaptıkları hizmetler inkâr edilemezdir. Ayrıca sarayın etrafında gayet güzel bahçeler bulunmakla birlikte, tarihi bakımdan da sarayın önemi artmaktadır.³⁴⁰

³³⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 62-63.

³⁴⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 63-65.

Resim 12: Bahçesaray’da Han Sarayı’nın harem dairesinin bahçesi

Yazar bu odanın civarında başka bir oda daha olduğunu söylemiştir. Yazar, bu oda için güya “Leh” konteslerinden Potoka namında bir kadının burada hükümdarın esareti altında vefat etmiş olduğunu ifade etmiştir. Fakat Leh tarihinde bu isimde bir ailenin bulunduğunu doğrulamadıkları için, bu ismi geçen Kontes hakkında hikâye üretme hususunda maharetli olan Avrupalılar tarafından icat edilmiş bir masal olacağı şüphesizdir diye düşünmektedir.³⁴¹

Bahçesaray kasabası kayalar ile etrafı çevrilmiş olup, Kaça Nehri’nin yanında bulunmaktadır. Sokakları dolaşık olduğu gibi, haneler gayet alçaktır. Hanelerin arasında küçük minareler görülmektedir. Bu kasabanın her tarafında güzel bahçeler mevcuttur. Kasaba istasyonunun civarında Avrupalılar yaşadığı halde, şehir doğu halini bütünüyle korumuştur. Sokak tarafında hanelerin manzarası adeta panayır alanına benzemektedir. Dükkanlar ve ameliyathane ayrı yerlerde hizmet vermekteyken, işler hemen hemen bütünüyle sokaklarda icra edilmektedir.³⁴²

Halkın yaşam tarzı herkeste aynı değildir. İkamet edilen odaların pencereleri önünde korkuluklar bulunmaktadır.³⁴³

³⁴¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 65.

³⁴² W. Masof, *a.g.e.*, s. 66.

³⁴³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 67.

Bahçesaray halkın çoğunluğu İslamiyet inancına sahiptir. Günlük beş defa hoca İslam halkını namaza davet etmektedir. Yazar, bu kasabada İslam inancından başka, Hristiyanlığın bulunmadığını ama Karayit Musevilerinin bulunduğunu söylemektedir.³⁴⁴

2.14. ÇUFUTKALE KASABASI

ufutkale, Akmescit'e 35 km, Bahçesaray'a 6 km uzaklıkta bulunan, sarp ve dik kayalar üzerinde, uçurum ve geçitlerin ortasında yer almaktadır.³⁴⁵ Bir mağara şehri olan Çufutkale, 14. ve 15. yüzyılları arasında gelişme göstermiş ve büyük ihtimalle Altınorda döneminde bir şehir haline gelmiştir. Ayrıca sığınak görevi gören şehir, 15. yüzyılın ortasında Hanın merkezidir. şehir Çufutkale isminden önce pek çok isimle anılmıştır. Bunlar: "Kırkyer, Kerkri, Kinkel, Karkeri, Kirieli, Kerkiard, Kirker, Kerker, Kırkyeri, Cherkiarde, Chercher, Kırkor, Kırkor, Kırkir, Kir'kor ve Xerxiard'dır. şehrin saldırılara karşı korunaklı olması, merkez seçilmesinde önemli bir faktördür.³⁴⁶

Resim 13: ufutkalesi harabesi

Bahçesaray'ın doğu tarafında Çufutkale namında bir şehir bulunduğunu söyleyen yazar, bu şehri garip bulmuştur. Yazarın garip demesinin sebebi, kasaba halkın şehri terk etmesinden ya da şehrin mimari özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu kasabada birkaç bekçi,

³⁴⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 67.

³⁴⁵ Hacı Seraya Han şapşal, "Kırım'daki Karaylar ve ufut-Kale" (ev. Reshıde Gzdaş-Emine Atmaca), *Karadeniz Araştırma Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 82, 2024, s. 662.

³⁴⁶ Yaşa, *a.g.e.*, s. 11.

Yahudi din adamı ve ailesi yaşamaktadır. Ona göre, bu şehrin haneleri yıkılacak bir konumda olsaydı, insan kendini büyük bir harabenin içerisinde bulacaktır. Fakat haneler kayalardan inşa edildiği için böyle bir durum söz konusu değildir.³⁴⁷

Bu kasabada sokaklar kayaların içerisinde açılmış, kayaların içerisinde yer altı haneleri ve yerleşim yerleri vardır. Bu şekilde şehrin çoğunlukla vadiden çıkmakta olan kayaların içerisinde inşa edilmiştir.³⁴⁸

Bu şehrin güney tarafında ise Karayitlerin mezarları bulunmaktadır. Yazar Çufutkale hakkında, Karayit Musevileri tarafından en çok ziyaret ettikleri yer olarak söz etmiştir. Musevilerin Kırım'daki tarihine bakacak olursak, eski bir tarihe sahip oldukları ve her zaman büyük bir mevki elde ettikleri aşikardır demektedir. Yazar hatta Musevilerin Mısır'dan hicretlerinde belki buraya gelmiş olmaları muhtemeldir diyerek, Çufutkalesinde yaşayan Karayitlerin 2000 seneden beri burada yaşadıkları iddia edildiğini söylemektedir. Fakat var olan Karayitlerin şimdiki mezhebi nisbeten yeni olduğundan dolayı, mezhep olarak bakıldığında Çufutkalesi Karayitlerinin tarihi o kadar eski değildir.³⁴⁹

Karayitlerin kökeni ile ilgili kaynaklarda net bir bilgi mevcut değildir. Fakat çoğu kaynak ve görüş Karayitlerin Hazar Türklerinin ırkından geldiğini desteklemektedir.³⁵⁰ Bazı kaynaklarda ise, Karayit halkının etnik kökenlerini üç gruba ayırmışlardır. Birincisi Mısır, Kudüs ve İstanbul'dan gelen İsraili; ikincisi Hazarların torunları olan Türkler; üçüncüsü ise Kuban Kazakları ve Astrahan çevresindeki Slavlar'dır. Fakat bazı kaynaklarda ise Kırım'da yaşayan Karayitlerin, Mısır, Kafkasya ve Etiyopya vs. gibi coğrafyalarla etnik açıdan bir yakınlığının olmadığını, sadece dini inanışları bakımından ortak yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir.³⁵¹ İşte Wilhelm Masof'un muhtemelen diye bahsettiği Mısır üzerinden gelen grup İsraili'dir. Fakat bunun doğruluğu için net bir kaynak olmamakla beraber, çoğu kaynakta Karayitlerin Hazarların torunları olduğu söylenmektedir.

Karayitler Kırım'a yerleşmiş en eski halklardan birisidir. 7. yüzyılda Hazar Türkleri doğudan gelerek Kırım'a ve çevresine yerleşmişlerdir. MS. 7-11. yüzyıllarda topraklarını genişleterek hakimiyet alanını çoğaltmıştır. Hazar birçok dine sahip bir ülke olmuştur. Yahudiliği ise büyük ihtimalle 750-790 seneleri arasında kabul etmişlerdir.³⁵² Yazarın

³⁴⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 68.

³⁴⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 68.

³⁴⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 68-69.

³⁵⁰ Seyyar Süleymanov, *Kırım Karaylıları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Bursa 2012, s. 39.

³⁵¹ Durmuş Arık, "Türk Yahudiler: Kırım Karâileri", *Dini Araştırmalar*, Cilt: VII, Sayı: 21, 2005, s. 37.

³⁵² Arık, *a.g.m.*, s. 32-33.

Karayitlerin mezhep olarak tarihlerinin o kadar uzun olmadığını, sonradan kabul ettikleri söylemini doğrulamaktadır.

Çufutkale kasabasında kayanın içinde açılmış büyük bir adliye dairesi bulunmaktadır. Duvarın her tarafına sandalyeler yapılmıştır. Havra dahi güzel şekilde kayanın içerisinde oyulmuştur. Kasabanın her tarafında görülmeye değer manzaraların mevcut olduğunu söyleyen yazar, bu şehrin kendisine olumlu anlamda dokunduğunu söyleyerek, Bahçesaray'dan Sivastopol'a gitmek için yola çıkmıştır.³⁵³

2.15. SİVASTOPOL (AKYAR)

Kırım Yarımadası'nın güneybatı tarafında, Akmesit'e 75 km uzaklıkta, iki tepe arasında konumlanan şehirdir. Sivastopol, askeri liman şehri olmasının yanında, yumuşak bir iklime sahip olduğu için aynı zaman da yazlık bir şehridir.³⁵⁴

Yunan kolonisi Chersonesus zamanında şehir, ilk defa ticari bir kent haline gelmiştir. 1363 yılında Litvanya prensi Algirdas'ın şehri tahrip etmesiyle önemini kaybeden Sivastopol, Tatarların gelişiyle önemini yeniden kazanmaya başlamıştır. Tatarlar bölgede Akyar isminde bir köy kurmuştur.³⁵⁵ Kurulan bu köy, "Kadı limanı" adı verilen büyük limanın güney tarafındaki ak varların aşağısında, Küçük Karasu Irmağının yanındadır.³⁵⁶ Ruslar'ın işgaline kadar Akyar ismi kullanılmıştır.

1784 yılında Ruslar'ın bölgeye gelmesiyle köy boşaltılmış ve bir Rus şehri kurulmaya başlanmıştır. Kurdukları bu yeni şehre, anlamı Grekçe'de "büyük şehir" olan "Sivastopol" adı verilmiştir. 1797 yılında ise Çar I. Pavel'in isteği üzerine şehir "Akyar" ismini almış, fakat daha sonra Çar I. Aleksandr, döneminde tekrar Sivastopol ismi geri getirilmiştir.³⁵⁷ Bu dönemden sonra Sivastopol, askeri liman şehri olarak anılmıştır.

Yazar şehri anlatmaya Sivastopol'da meydana gelen savaşın izleriyle başlamıştır. Rusya İmparatoru II. Nikolay 1898 yılında gerçekleştirdiği Sivastopol ziyaretinde, şehrin liman ve Karadeniz donanmalarının bu kadar kısa zamanda ilerleme kat etmesinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Hakikaten Sivastopol'un on sene içinde fevkalade ilerleme

³⁵³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 69-70.

³⁵⁴ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 148-149.

³⁵⁵ Ükten, *Seyahatnamelerde Kırım...* s. 148-149.

³⁵⁶ Ağat, "Kırım...", *Sayı: XLVI*, s.30.

³⁵⁷ Ağat, "Kırım...", *Sayı: XLVI*, s. 30.

sağladığını, her adım da gördüğünü söyleyen yazar,³⁵⁸ şehrin savaş yıllarından kurtulmaya çalıştığını ve kısa zamanda bu doğrultuda önemli gelişmeler elde ettiği fikrini onaylamıştır.

Yazar, Eylül 1884'te müttefik devletlerin Sivastopol önlerinde göstermiş olduğu mücadelenin yani Kırım Savaşı'nın 30. senesinde, ilk defa Sivastopol'de bulunduğunu söylemektedir. Bu bölgede yaşanmış olan bu muharebenin izlerini okurlarıyla paylaşmak istemiştir. Muharebe esnasında General Totleben'in düşmana karşı limanı korumak için inşa ettiği duvarın üzerinden 30 sene geçmesine rağmen yazar, bu zamana kadar bu duvarın yok olması lazımken izlerin çoğunun korunmuş olduğunu görmüştür. Şehirde Rus askerlerinin kendilerini korumak için, taşlı araziye baltalar ile oyup, daha sonra tekrar taşlar ile doldurduğu hendeklerin izleri hala durmaktadır. Ona göre, seyahat etmiş olduğu dönemde, Sivastopol arazisi üzerinde gerçekleşmiş olan muharebenin izlerini incelemek mümkündür. Atılan top ve lağımın izleri hala her yerde görülmektedir. Öyle ki yazar, haritaya bakılmadan Fransız ve İngiliz askerlerin bu muharebede nerede konumlandığını ve 8 Eylül 1855'de Fransız askerlerinin gerçekleştirmiş olduğu son hücumların nerede yürütüldüğünü anlamanın mümkün olduğunu söylemiştir.³⁵⁹

Zafer kazanan Fransızlar, hücum esnasında saldırıya uğrayıp patlama tehlikesiyle yüz yüze kalmıştır. Fakat Fransız ordu komutanı General Mac-Mahon (Patrice de Mac-Mahon), Ruslar'ın açmış olduğu lağımın mevcudiyetini öğrenmiş ve askerlerinin hayatını kurtarmıştır.³⁶⁰ Kırım Savaşı'nın en kanlı mücadelesi Sivastopol kuşatmasında gerçekleşmiştir. Müttefikler için Sivastopol'ün tahrip edilmesi Rus ordusunun lojistik desteğine ve gücüne vurulacak bir darbedir. Müttefikler hem darbeyi vurmak, hem de Kırım'ı ele geçirmek niyetindedir. Bu niyetle 23 Eylül 1854 tarihinde Sivastopol'e çıktılar ve 17 Ekim'de kuşatma başladı. İlk kuşatma başarısızlık ile sonuçlandı. Savaşta yaşanan kayıplar, salgın hastalık ve kötü hava şartları savaşın yavaş ilerlemesine neden olmasından dolayı, savaş bir yıl sürdü. Neticede 13 Eylül 1855'de müttefik kuvvetler Sivastopol'de galip gelerek şehre girmişlerdir. Bu kuşatma sonucunda müttefik askerlerden 80.000, Rus askerlerden 120.000 kişi ölmüştür.³⁶¹

Malakof (Malahof) tepesinden bakan yazar, manzaranın küçük tepelerden ibaret olduğunu söylemektedir. Bu tepelerde vaktiyle Fransız ve İngilizlerin ihtiyat askerleri bulunuyordu. Aynı mevki üzerinde savaşan her millet, vefat eden kendi askerleri için büyük

³⁵⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 71.

³⁵⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 71-73.

³⁶⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 73.

³⁶¹ Keleş, *Osmanlı, İngiltere...* s. 179-186.

heykeller dikmişlerdir. W. Masof, İngilizlerin hala kendi askerlerinin mezarlarını düzenleyip bakımlarını yaptıklarını ifade etmektedir.³⁶²

Resim 14: Malakof'tan Sivastopol'ün görünüşü

Kırım muharebesinden 30 sene sonra şehrin büyük çoğunluğu harap edilmiş bir halde durmaktadır. Bu harap olmuş şehrin içerisinde Petropol Kilisesi görünmektedir. Bu kilise Atina'da Zeus ibadethanesine benzer şekilde inşa edilmiş bir bina. Yazar, savaştan sonra şehirde her şeyin başka olduğunu ve harabe bir halde olan şehirde hiçbir şeyin görünmediğini söylemiştir. Şehirde savaştan sonra kışlalar yeniden inşa edilmiş, binalar kırmızı damlar ile örtülmüştür.³⁶³

Yazar, Malakof tepesi üzerinde sade bir mermer sütunda (tahtasında) üzerindeki yazı vefat eden Amiral Kornilof'un (Amiral Kornilov) ölümüne dair. Şehirde birçok yeni binanın inşa edildiğini ve bunların arasında en başta Petropol Kilisesi'ni ifade etmek gerektiğini söylemiştir.³⁶⁴

³⁶² W. Masof, *a.g.e.*, s. 74.

³⁶³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 74-75.

³⁶⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 75.

Resim 15: Sivastopol’de Petropol kilisesi

Sivastopol şehrini anlatırken, buraya deniz tarafından gelen kişilerin manzaralarının daha güzel olduğunu ifade etmiştir. Şehirde eski Nikolas istihkâmı yerine 1898 senesinde bulvar caddesi inşa edilmiştir. Sivastopol’ün civarı insanın dikkatini çekecek bir durumda değildir.³⁶⁵

Şehrin genel görünümü hakkında bilgiler vermeye devam eden yazar, şehrin batıdan doğuya giden körfezin doğu ucunda kaya evleri civarında Çernaya Nehri’nin denize döküldüğünü belirtir. Dağların kuzey tarafı dağlık, deniz tarafında da birçok geçitler mevcuttur. Körfezin güneyinde ise birçok küçük körfezler bulunmaktadır. En çok güneyde bulunan körfezler karaya dahil olup, Sivastopol’un küçük limanını teşkil etmiştir. Güney körfezinin iki tarafında, yani Sivastopol’un batısında yerel ticaret mahalli, doğusunda ise gemici şehri bulunmaktadır. Kayaların üzerinde inşa edilmiş olan haneler güzel bir manzara meydana getirmektedir. Şehir civarında bahçeler dışında, neredeyse ağaç mevcut değildir. Şehrin havası toz ve sıcaklıktan dolayı rahatsızlık vermektedir. Fakat buna karşılık limanda mevcut olan hayat daha çok merak içermektedir.³⁶⁶

Sivastopol’ün Rus donanmasının bir limanı olduğunu söyleyen yazar, 1895 yılında şehirdeki limanların yeniden inşa edilmeye başlandığını, gemi inşası için fabrikalar, kışlalar

³⁶⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 75-76.

³⁶⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 76-77.

gibi kullanıma gerek olan hanelerin inşasına başlandığını ifade etmiştir. On yıl içinde Rus donanması yenilenmiştir. Fakat yazar bu ilerlemeye rağmen, Sivastopol'ün daimi surette önemini koruyabileceğinden şüphelidir. Şehir şimdilik hücumlara karşı korunmuştur. Şehir hızlıca yeniden inşa edilmiş ve limanı yeni usullere göre yenilenmiştir. Ayrıca şehrin eski önemini geri kazanacağı umulmaktadır. Ancak yazara göre, şehir daima harp limanı olacağından bu beklentinin imkan dahilinde olmadığını ifade etmektedir. Bundan dolayı daha fazla istihkam inşasından vazgeçilmiştir.³⁶⁷

Yazara göre, liman çok kıymetli ise de içinde bulunduğu şartlar neticesinde, gelebilecek top saldırılarına karşı direnç gösteremezdi. Bu limana yapılacak bir saldırı ve uzun bir muhasara sonucunda zapt edilmesi mümkündü. Liman pek çok defa saldırıya maruz kalmıştır. Bu nedenle Nikolayef limanının harp bilimi gereğince tercih edilmesi gerekir.³⁶⁸

Sivastopol limanı, zamanla bir limanın ne şekilde değişim yaşayabileceğinin bir göstergesidir. Yazar, körfezin güney tarafında var olan mevkinin liman inşası için daha uygun olduğunu ancak eski Yunanlıların istihkamatlarını körfezin boğazında açık denize karşı inşa ettiklerini söylemiştir.³⁶⁹

Yazar şehrin görünümüne değindikten sonra, tarihi hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Sivastopol Bizans zamanında *Şerzon* (Chersonesus) ismiyle bilinen bir şehirdir. Şerzon şehri 10. asırda tarih bakımından önemli bir konumdadır. Burada Arşidük Vladimir'in vaftiz töreni yapılmış ve Hristiyanlığı Rusya'da yaymayı üstlenmiştir.³⁷⁰

İmparator II. Basileios kız kardeşi Anna'yı Rus prensine zevce olarak vermiştir. Ondan dolayı Şerzon (Chersonesus) şehrinde ilk defa Hristiyanlık, Rusya'ya idhâl edilmiştir. Rus hükümdarları ilk defa olarak Bizans hükümdarları rütbesinde itibar edilmiş ve Bizans imparatorluğundan bir prens ile evlendirilmiştir. Anna'nın kız kardeşi Theofano ise, Almanya Kralı ve Roma İmparatoru olan II. Otto'nun zevcesidir.³⁷¹ Ruslar 8. yüzyıldan itibaren Karadeniz ve Baltık Denizi arasında olan nehirlerde balıkçılık ve ticaretle uğraşan İskandinav kökenli bir millettir. 8. yüzyılda İsveç toprakların kıyılarında ortaya çıkmışlardır. 9. yüzyılda

³⁶⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 77-78.

³⁶⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 78.

³⁶⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 78-79.

³⁷⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 79-80.

³⁷¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 80.

etki alanını genişletmeye başlamışlar ve Bulgarlar ve Hazarlar ile mücadele etmişlerdir. Daha sonra kurulacak olan Kiev Knezliği'nin kurulmasında etkili rol oynamışlardır.³⁷²

9. yüzyılın ikinci yarısında İskandinav olan Rurik, Truvor ve Sineus kardeşler Ladoga Gölü ve İlmen Gölüne hakimlerdir. Askold ve Dir isimli başbuğlarda Kiev bölgesine hakim olmuşlardır. Sineus ve Truvor kardeşlerin ölümünden sonra Rurik hanedanının tek lideri olmuştur. 862 yılında Novgorod şehrine yerleşerek, Doğu Slavların ilk devletini kurmuştur.³⁷³ Rurik 879 yılında vefat etmesi üzerine yerine oğlu Igor'un küçük olması sebebiyle akrabası Oleg geçmiştir. Oleg toprakları genişletmeyi hedeflemiş ve Rurik'in adamları olan Kiev'in sahipleri Askold ve Dir'i knez soyuna mensup olmadıkları iddiası ile azlettirerek öldürmüştür. Böylelikle Oleg Kiev şehrini ele geçirmiştir. Daha sonra kendini prens olarak ilan eden Oleg, Ruslar'ın tarihte ilk devleti olarak bilinen Kiev Knezliğini kurmuştur.³⁷⁴

Oleg'in vefatından sonra yerine Rurik'in oğlu Igor geçmiştir. Igor belli bir süre devleti yönettikten sonra Slav kabileler tarafından öldürülünce, devletin yönetimine naibe sıfatıyla eşi Olga (945-964) geçecektir. Olga, Bizans ile Kiev Knezliği arasında olan ilişkileri geliştirme politikası izlemiş ve bu yakın temas neticesinde 954-955 yılları arasında Hristiyanlığı benimsemiştir. Olga'nın ölümünden sonra yerine oğlu Svyatoslav (964-972) geçmiştir. Taktik ustası olarak bilinen Svyatoslav, siyasi olarak istenileni verememiş, 972 yılında Peçenekler tarafından öldürülmüştür. Onun yerine üç oğlundan birisi olan Vladimir, kardeşlerini alt ederek tahta yerleşmiştir. Vladimir babaannesi Olga'nın izinden yürüyerek 988 senesinde Ortodoks Hristiyanlığını kabul etmiştir. Böylelikle Kiev Knezliği Bizans'ın kültür dairesine girmiştir. Vladimir'in Bizans'a verdiği destek, imparator tarafından kız kardeşini zevce olarak vermesiyle ödüllendirilmiştir.³⁷⁵ Yazarın, Ruslar'ın Hristiyanlığı kabul ettikleri zaman hakkında vermiş olduğu bilgi tarihi kaynaklarda bu şekilde geçmektedir.

Vladimir'in vaftiz senesinin 900. yıl dönümü³⁷⁶ nedeniyle, 1888 senesinde şehre mükemmel bir kilise inşa edilmiştir. Yazar, kilisenin bulunduğu mevki üzerinde vaftiz

³⁷² Onur Sevim, "Balkanlar'da Rus Tehdidi: Kiev Knezi I. Svyatoslav'ın Bulgaristan'ı İşgali (968-971)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 36, 2021, s. 38.

³⁷³ Serkan Acar, "Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 1, 2023, s. 21.

³⁷⁴ Sevim, *a.g.m.*, s. 39.

³⁷⁵ Acar, *a.g.m.*, s. 21-22.

³⁷⁶ Vladimir'in 988 yılında Hristiyanlığı kabul etmesiyle bazı Slav kavimleri de, Hristiyanlık dinini kitlesel olarak kabul etmeye başlamıştır. Hristiyanlığı kabul etmeleriyle Slav kavimlerin en eski kiliseleri sayılabilecek kiliseler bu bölgede inşa ettirilmeye başlanmıştır. Kiev şehri Doğu Slavlar için hem en eski payitaht, hem de dini merkez sayılmaktadır. Bkz. Acar, *a.g.m.*, s.16.

işleminin gerçekleştirildiği düşüncesi ile burada bu kilisenin inşasının gerçekleştirildiğini söylemiştir.³⁷⁷

Sivastopol'dan ayrılma vaktinin geldiğini söyleyen yazar, gemisiyle Şerzon (Chersonesus) Burnu önünden geçerek yeni manzaraları seyretmektedir.³⁷⁸ Yazar bu sözleriyle artık Kırım kıtasındaki seyahatini bitirmiştir ve Kafkasya'ya doğru Gürcistan topraklarına yol almıştır. Bu noktadan sonra Kafkasya Bölgesi'ndeki var olan şehirler hakkında deneyimlerini, gezdiği ve gördüğü yerleri anlatmaya devam etmiştir.

³⁷⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 81.

³⁷⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 81.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WILHELM MASOF'UN GÖZÜNDEN KAFKASYA ŞEHİRLERİ VE KASABALARI

3.1. KAFKASYA BÖLGESİ

Alman seyyah Wilhelm Masof'un asıl hedefi Kafkasya'ya gitmek ve ağırlıklı olarak Gürcülerin yaşadığı bölgeleri gezmektir. Yazar bu hedefine Kırım üzerinden ulaşmıştır. Bu bölümde yazarın, Kafkasya toprakları üzerinde gerçekleştirmiş olduğu izlenimlerine yer verilecektir. İlk olarak hedefi ise Kutaisi şehri ve Gelati Manastırıdır.

Yazar, şehirleri gezmeden önce daha önce bu bölgede yaşamış olan Yunanlıların bırakmış olduğu izler hakkında bilgi vermiştir. Yazar, Tiflis müzesinde bulunan duvar tablolarının arasında, Yunan mitoloji Prometheus'un duvara çivilenmiş resminin herkesin dikkatini çektiğini söylemektedir.³⁷⁹

Kadim Yunanlılar bu civarların kuzey tarafında meçhul ve vahşi kavimlerin ikametgahı olduğunu bildiklerinden dolayı Prometheus'un buralarda kayaya çivilenmiş olduğunu iddia ediyorlardı.³⁸⁰ Yazarın sözünü ettiği Prometheus'un kayaya çivilenme olayı tarihi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Yunan mitolojisinde Jüpiter, Prometheus'un gökte bulunan ateşi kaçırmaması ve insanlara vermesiyle çok öfkelenir. Prometheus'un bu meydan okumasından sonra Jüpiter, onu Kafkasya'da bulunan bir kayaya elmaştan yapılmış bir zincirle bağlar. Cezasını da sonsuza dek burada akbabanın onu ciğerinden deşmesiyle ödetir.³⁸¹ Yazar, bu nedenle Prometheus'un resminin burada var olduğunu söylemektedir.

Yazar, Kolhis³⁸² olarak adlandırılan bu kıtanın içerisinde kıymetli madenlerin bulunduğunu işiten Yunanlıların, bu memleketi ziyaret etmeyi istediklerini hatta bir iki defa

³⁷⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 82.

³⁸⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 82.

³⁸¹ Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihî ve Etnografik Bir Sentez*, (çev. Doğan Yurdakul), Yeni Binyıl Yayınları, İstanbul 2000, s. 158.

³⁸² MÖ. 8 yüzyılda Gürcistan'ın güneybatı tarafında yer alan Acara bölgesinde Kolkh halkın kurduğu Kolhis/Kolhid Krallığı bulunmaktaydı. MÖ. 6 yüzyılla beraber Yunanlılar ve Gürcüler arasındaki ilişkiler ilk olarak ticaret ile başlamış, Yunanlılar bu civarlardaki sahillere çeşitli koloniler kurmuştur. Zamanla bu ticari ilişkiler sayesinde Kolhis'te Yunan kültürü yayılmıştır. MÖ. 2 yüzyılda bölge Pontus hakimiyetine girer. MÖ. 1. yüzyılın ortalarında Pontus Kralı Mithridates, Roma İmparatoru Pompeius'a yenilince bölge Romalıların eline geçmiştir. Bu tarihten sonra ilişkiler ise siyasi bir boyut elde etmiştir. Bkz. Osman Aytekin, Mustafa Kaya, "Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesi'nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme", 3. Uluslararası Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi (20-22 Aralık 2019, Van),

buraya sevkiyat yaptıklarını söylemektedir. Kolhis, Yunanlıların zamanına nazaran bugün medeniyete ve ticarete açılmıştır. Ancak kadim Yunanlılar zamanında mevcut olan karışıklık ve yağma hala bu memlekette devam etmektedir.³⁸³

Bu şehirde her biri 2000 seneden eski birçok heykel bulunduğunu dile getiren yazar, buradaki her bir dağ ve manzaranın ayrı bir lisanı olduğunu söylemektedir.³⁸⁴ Bu cümleden hareketle yazar, Gürcistan topraklarının hem tarihinin hem de doğasının zengin olduğuna vurgu yapmıştır.

3.2. BATUM

Günümüzde yerli halkın Batumi olarak adlandırdığı Batum, Türkiye sınırına uzaklığı 14 km olan, Karadeniz'in doğu kıyısında yer alan, Çoruh Nehri'nin denize doğru aktığı yerin kuzeydoğusunda bulunan, verimliliği yüksek düzlük bir arazi üzerine kurulan şehirdir.³⁸⁵ Batum adı kaynaklarda ilk olarak, Romalı yazar Plinius tarafından *Bathys* olarak kullanılmış, Batum ismi ise, Türkler tarafından uyarlanmıştır.³⁸⁶

Batum Eski Çağlar'da Pers İmparatorluğuna bağlı olan, Pontus Kralı Mithridates'in himayesi altındadır. Daha sonra MÖ. 63 yılında hâkimiyet, Roma Kralı Pompeius'a geçmiştir. Hadrianus döneminde şehir, doğu seferleri için lojistik bölge olarak kullanılmıştır. 6. yüzyılda Bizanslıların eline geçince bölgede Laz Krallığı'nın idaresi oluşturulmuştur.³⁸⁷ 9. yüzyılda ise Batum Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. 10. yüzyılda bu sefer Gürcistan Birleşik Krallığına bağlanmış ve tarihteki en parlak zamanını Kraliçe Tamara ile yaşamıştır. 13. yüzyılda şehir Arap, Gürcü ve Moğollar tarafından yağmaya uğramıştır.³⁸⁸ 1564 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş, 1878 yılına kadar bu hâkimiyetini devam ettirmiştir.³⁸⁹ Osmanlı zamanında şehir esir ticareti için kullanılan önemli bir limandır. 1878 yılında Berlin Antlaşması ile liman serbest olarak Rusya'ya bırakılmış ve bu durumunu 1886 yılına kadar muhafaza edebilmiştir. 1918 yılında Mondros Mütarekesi neticesinde Osmanlı Batum'dan çekilmiştir. İngilizlerin eline geçen bölge, 1920 yılında Gürcistan hükümetinin el koyması sonucunda Gürcistan'a bağlanmıştır. Daha sonra 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması

ISPEC INSTITUTE, Van 2019, s. 1202; Sami Kılıç, "Gürcülerin Dinî Tarihçesi", *Dini Araştırmalar*, Cilt: VIII, Sayı: 22, 2005, s. 67.

³⁸³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 82-83.

³⁸⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s.83.

³⁸⁵ İdris Bostan, "Batumi", *DİA*, Cilt: 5, s. 210-211.

³⁸⁶ Resul Turan, *Çarlık Rusya Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019, s. 267.

³⁸⁷ Nihat Kaşıkçı, Hasan Yılmaz, *Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar)*, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 1999, s. 146.

³⁸⁸ Bostan, *a.g.m.*, s. 210-211.

³⁸⁹ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 146.

gereğince Gürcistan'ın bünyesinde oluşturulan Özerk Acara Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur.³⁹⁰

W. Masof, denizyoluyla geldiği şiddetli ve yağmurlu bir havada Batum üzerinden Kafkasya topraklarına ulaşmıştır. Batum'a vardıktan sonra demiryolunu kullanarak seyahatine devam etmiştir. Yolculuk esnasında hava açılmış ve Gori Ovasının güzel manzaraları görünmüştür. Yazar bu bölgeyi anlatırken bataklık olduğunu ve halkın humma³⁹¹ hastalığına yakalandığını söylemektedir.³⁹² Bu dönemde Ruslar'ın Ruslaştırma politikasıyla, bölgeyi ele geçirmek maksadıyla düzenlemiş olduğu savaşlar şehre büyük tahribatlar vermiştir. Şehirlerin zarar görmesinin yanında halk da büyük zorluklar yaşamıştır. Savaş neticesinde ölümlerin yaşanması, temiz bir yaşamın çok mümkün olamaması, bulaşıcı hastalıklara vesile olmuştur. Bu yüzden bu dönemde savaşların yarattığı bulaşıcı hastalıklardan dolayı ölümler artmıştır. Birde bunun yanında başka etkenlerle bulaşan hastalıklar da vardır. Humma hastalığı da bunlardan birisi olup, hastalık taşıyan sivrisineklerin insanları ısırması sonucu bulaşır. Yazar bu hastalığın bu dönemde bu bölgede olduğunu ifade etmektedir.

Yazar arazinin her yerinde yeşilliğin çok olmasının yanında, çoğunlukla yabani çalılarla çevrili olduğunu ifade etmiştir. Fakat insanların ikamet ettikleri yerleşim yerlerinde verimlilik ve zenginlik mevcuttur. Her yerde meyve ağaçları, bağlar ve tarlaların görüldüğünü söyleyen yazar, nar ve defne ağaçların mevcudiyetine de dikkat çekmiştir.³⁹³

Yazar bir müddet sonra Rioni (Rion) Nehri'ne ulaşmıştır. Nehrin dağların içerisinden çıktığını ve geniş bir alanda aktıktan sonra denize ulaştığını söyleyerek,³⁹⁴ Kutaisi şehrine doğru seyahatine devam etmiştir.

³⁹⁰ Bostan, *a.g.m.*, s. 210-211.

³⁹¹ Ateşli hastalık olarak bilinen hummanın bir diğer adı sıtmadır. Eski Çağlar'dan itibaren tropik memleketlerde görülen sıtma hastalığı, insandan insana sivrisineklerin ısırmasıyla geçmektedir. Hastalığın Afrika halkının nişasta ve patates yetiştirmek maksadıyla yağmur ormanlarına verdiği zarardan sonra oluşan bataklıklardan çıktığı düşünülmektedir. Buradan ise köleler aracılığıyla kıtalara yayılmıştır. Bkz. Fatma Yıldız, *19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) Ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2014, s. 27.

³⁹² W. Masof, *a.g.e.*, s. 83-84.

³⁹³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 84.

³⁹⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 84-85.

Resim 16: Gürcü ahalisinden biri

3.3. KUTAIŞİ (İMERETİ BÖLGESİ)

Kutaisi şehri Rion Nehri'nin kıyısında,³⁹⁵ Gürcistan'ın batısında, İmereti bölgesinin kuzeyinde, Tiflis'e 221 km uzaklıkta bulunmaktadır.³⁹⁶

Şehrin Eski Çağlar'dan adı Aeas/Aias olarak bilinmektedir.³⁹⁷ Kolhis, İberia, İmereti ve Abhazya gibi Gürcistan'da kurulmuş devletlerin başkenti olmuştur.³⁹⁸ 978-1122 yıllarında Khartli Krallığına başkentlik yapmıştır. 1121 yılında Büyük Selçuklular ile girdiği mücadeleden galip gelen Kral David, başkentliği Kutaisi'den alıp Tiflis'e vermiştir. Moğol baskılarından kaçan David Narin, 1258 yılında Kutaisi'ye getirilerek İmereti kralı olmuş, Kutaisi ise bu tarihten itibaren İmereti'nin taht şehri kabul edilmiştir.³⁹⁹

1555 yılında Osmanlı-İran arasında imzalanan Amasya Antlaşması ile Kutaisi, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Tam hâkimiyetini ise, 1589-1590 yılları

³⁹⁵ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 128.

³⁹⁶ Sibel Orhankazi, "Osmanlı Devleti'nde Kutaisi Kalesi, Muhafazası ve İaşesi (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 36, 2024, s. 79.

³⁹⁷ Orhankazi, *a.g.m.*, s. 79.

³⁹⁸ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 128.

³⁹⁹ Orhankazi, *a.g.m.*, s. 79-80.

arasında sağlamıştır. Osmanlı hâkimiyetinden sonra Gürcüler topraklarına geri kavuşmak için, Osmanlı'ya karşı Rusya Devleti'nin yanında yer almaya başlamıştır. 1810 yılında Ruslar'ın İmereti Krallığına son vermesiyle Kutaisi, Ruslar'ın eline geçmiştir.⁴⁰⁰

Yazar, Gürcistan halkının yaşadığı İmereti memleketine varmıştır. Rion istasyonundan Soran Vadisi yoluyla Gevirilan (?) Dağı eteğinde memleketin merkezi olan, Kutaisi şehrine gitmek için küçük bir demiryolu inşa edilmiştir.⁴⁰¹ Yazar bu demiryolunu kullanarak Kutaisi şehrine varmıştır.

Yazar, Kutaisi şehrinin mevki olarak gayet güzel bir yerde olduğunu, hatta bu mevkiden başka güzel bir yer olamayacağı fikrini paylaşmıştır. Ancak daha dikkatli baktığında birçok mevkilerin beklenildiği kadar güzel olmadığını da ifade etmiştir.⁴⁰²

Yazara göre şehrin güzelliğini olumsuz yönde etkileyen faktörler şöyledir: Tiflis'te Doğulu ve Batılı halk yan yana bulunduğu halde, Kutaisi'de bu durum farklı olup ikisi birbirine karışmıştır. Bundan dolayı şehrin güzel mevkilerin aksine, bazı bölgeleri uygun ve münasip değildir. Büyük binalar mevcut olmayan şehirde, tarihi eser bile yoktur. Dükkânlarda satılan malların tamamı Doğu memleketlerine mahsus olup, Avrupa haneleri içerisinde bulunmaktadır. Şehrin sokakları Avrupa'da olduğu gibi düz halde, Asya sokakları gibi dar ve kirlidir.⁴⁰³ Burada şehrin, tek bir kıtaya özgü özelliklerin olmaması, her iki kıtanın da izlerini taşıması, görünüm bakımından yazarın dikkatini çekmiştir. Yazar bu durumu bir karışıklık olarak nitelemiştir.

Şehrin merkezinden çıkarak Rioni Nehri'nin üzerinde mevcut olan üç köprü üzerinden geçtikten sonra güzel manzaralar insanın karşısına çıkmaktadır. Rioni Nehri bir kaya köşesinin önünden geçmektedir ve bu kayanın üzerinde eski zamanda inşa edilmiş duvarlar bulunmaktadır. Ağaçların içerisinde saklanmış halde görünen, Bizans usulü ile inşa edilmiş olan Katolik kilisesi vardır. Yazar, birçok bahçenin olduğu yerleri gezerken, karşısında bulunan Kutaisi şehrinin ve Persati Dağı'nın görüldüğünü dile getirmiştir. Kutaisi şehri yaz mevsiminde gayet sıcak olup geceleri de etkisi sürdüğünden, az uykuyla ayakta durduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁴

Yazar Otel Frans'a konaklamak için gitmiş ve orada içtiği şarap hakkında yorumda bulunmuştur. Şarabın gayet güzel olduğunu, fakat insanın hararetini yatıştırmadığını

⁴⁰⁰ Orhankazi, *a.g.m.*, s. 81-83.

⁴⁰¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁰² W. Masof, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁰³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁴⁰⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 86-87.

söylemiştir. Akşam saatlerinde şehir civarındaki bahçeleri gezdiği esnada üzerinde Klosterbrau yazan, bir Alman birasını görmüş ve Alman olduğu için onu içmek istemiştir. Birasını içerken üzerinde Alman markası yazıyor olsa da, biranın Odessa’da imal edildiğini fark etmiştir. Rusya’nın her tarafında bira içebileceğini söyleyen yazar, en iyi biranın ise Tiflis’te olduğunu söylemektedir. Fakat iyi olmasının yanında biranın fiyatının yüksek olmasından yakının yazar, bu fiyata Almanya’da şampanya içilmesinin mümkün olduğuna değinmiştir.⁴⁰⁵

Yazara göre, Doğu ülkelerine seyahat eden yolcuların en büyük eğlencesi eşya satın almaktır.

“Bu eşyâ iştirâsı pazarlık değil ‘âdetâ mücâdele suretiyle icrâ edilmektedir.

Ecnebi vürûd eder etmez tüccâr tarafından hücum ediliyor.

Adeta hal-i harb üzerinde bulunulur.

*Ecnebiyi celb etmek için ‘âdetâ pişgah kulları dahi sevk ediliyor.”*⁴⁰⁶ diyen yazar, esnafın müşterilerine ürün satmak için çaba sarf ettiği mücadelesine dikkat çekmiştir.

Yazar, Rioni’den Kutaisi’ye gitmek üzere demiryolu üzerinden yolculuğuna başlamıştır. Trende 12-13 yaşlarında genç bir çocuk bir takım el işleri, şapka vs. gibi eşyaları kanepenin üzerine sermiş ve sahip olduğu lisan ile satmaya başlamıştır. Yazara göre çocuk, yeni başlayan acemi biridir, fakat ileride ticarete iyi yerlere gelecektir.⁴⁰⁷ Yazar Kafkasya şapkası satın alarak kendisini çocuğun hücumlarından kurtardığını ifade ederek merakını gidermek için sohbete başlamıştır. Çocukla arasında yaşanan diyalogu satırlarında yer vermiştir.

“Nihâyet Kafkasya şapkasını satın almakla kendimi sair hücumlardan kurtardım ancak merak içerisinde kalarak genç tâcirin milliyetini su’âl ederek dedim ki:

Gürcü müsünüz?

Hayır efendim

Tatar mısın?

-

Hayır, efendim

Bu defa genç adamın yüzü üzerinde müstehziyane bir tebessüm peydâ olmuştu.

⁴⁰⁵ W. Masof, a.g.e., s. 87-88.

⁴⁰⁶ W. Masof, a.g.e., s. 88-89.

⁴⁰⁷ W. Masof, a.g.e., s. 89-90.

Su'âlimin pek ziyâde budalaca olduğunu imâ etmek istemiş idi.

Nihâyet

Hangi millettensiniz! diye su'âl ettim

Musevi'yim

Cevâbını verdi ben de ticâret-i hüsnenin yalnız Museviler'de bu derecede ileriye gitmiş olduğunu tekrâren tasdîk ettim."⁴⁰⁸ diyen yazar, çocuğun satış yapma arzusuna dayanamayıp şapka satın aldığını ve Musevilerin ticarete iyi olduklarını çocuğun tekrar kendisine gösterdiğini ifade etmiştir.

Bu esnada tren memurunun çocuğu ve eşyalarını arabanın içerisinden dışarı çıkardığını ama çocuğun iki dakika sonra karşı kapıdan trene tekrar eşya satmak için bindiğini söyleyen yazar, çocuğun tekrar eşya satın alıp almayacağı sorusuna maruz kaldığını yazmıştır. Bu sırada tren Kutaisi istasyonuna varmış ve yazar küçük tacirin hücumundan kurtulmuştur. Yazar trenden indiğini ancak bu durumun Musevi mahallesine haber verilmiş olabileceğini düşünmüştür.⁴⁰⁹

Resim 17: Kutaisi şehrinin manzarası

⁴⁰⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁴⁰⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 91-92.

“(Gelati) Manastırı’na giderken Musevi mahallesinden geçmeğe mecbûr idim.”⁴¹⁰ diyen yazar, Gelati Manastırı’nı görmek için yola koyulmuştur. Şehrin tozundan kurtulmak için civarda bulunan Kutaisi şehrinin güzelliklerini görmek ve ziyaret etmek arzusundadır. Musevi mahallesinin gürültülü olduğuna dikkat çekerken, Yortu günü olması sebebiyle halkın iyi elbiseler ile sokaklarda dolaştığını, evlerin ve havraların teraslarında oturduklarını söylemiştir.⁴¹¹

Şosenin bazı yerlerinde kalabalıktan geçmek adeta zor bir meseledir. Kalabalıktan çıkan yazar, kasabanın sol tarafındaki Rioni Nehri’nin sol sahilinden dağlara doğru yoluna devam etmiştir. Geriye dönüp bakıldığında Kutaisi üzerinde güzel bir manzara görünmektedir.⁴¹²

3.3.1. Gelati Manastırı

İmereti Bölgesi’nde, Kutaisi şehrinin yakınlarında bulunan Gelati Manastırı, 1106 yılında Gürcü Kral IV. David tarafından inşa edilmiştir. Gürcü aydınların toplandığı manastırda, kültür, edebiyat, bilim ve felsefe alanlarında çalışmalar gerçekleştirilmiştir.⁴¹³

Şose yolundan Rioni Nehri’ne doğru dik yokuştan inerek, köprüden geçtikten sonra Chanchakhi (Çalçay) Nehri üzerinden geçen yazar, tepenin üzerinde bulunan Gelati Manastırı’na varmıştır. Yazar, Gelati Manastırı’nın etrafının güzel bahçe ve tarlalar ile çevrilmiş olduğunu ve her bir yerden Gelati Kasabası’nın görüldüğünü söylemiştir. Tepeye doğru devam ettikten sonra büyük bir Kafkasya kömür madenlerinin birine varmıştır. Yazar, burada 3 kapık karşılığında bir sepet incir alarak satıcının güvenini kazandığını düşünmüştür. Daha sonra birkaç çocuk ile yazar manastırın kapısına varmıştır.⁴¹⁴

Yazarın arabası şose yol üzerinden geçtiği halde çocuklar kestirme bir yoldan dolanarak W. Masof’tan önce manastır kapısına ulaşmıştır. Yazar gayet eski bir kapıdan ot dolu bir avluya girmiştir. Bu büyük avlunun her tarafında bulunan küçük hanelerin içerisinde ise papaz ve papazın uşakları ikamet etmektedir. Kiliseler Ermeni kiliseleri usulü inşa edilmiştir.⁴¹⁵

⁴¹⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 92.

⁴¹¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 92.

⁴¹² W. Masof, *a.g.e.*, s. 93.

⁴¹³ Onur Güven, “Tao-Klarceti Bölgesindeki Gürcüce El Yazmaları Ve Türk Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 2, 2023, s. 167-168.

⁴¹⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 93-94.

⁴¹⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 94-95.

Resim 18: Gelati Manastırı

Yazar Gelati Manastırı'nda Gürcü Kralı David'in mezarının bulunduğunu ve David'in Bagrationi hanedanına mensup bulunduğu halde, Hz. Süleyman soyundan geldiğinin iddia edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca 11. asır sonunda Kral David'in Selçuklu Devleti'ne karşı büyük muharebeler icra ettiğini söylemiştir.⁴¹⁶

Kralın mezarının yanında büyük bir demir kapı bulunmaktadır. Bu kapının üzerinde güzelce muhafaza edilmiş Arapça yazılar vardır. Bu kapılar Genca (Günçe) şehrinde bulunmuş ve Kral David tarafından İranlılardan zapt edilmiştir. Tarihte ün kazanmış Derbent harabesinin burada olduğu iddia olunmaktadır.⁴¹⁷

Yazar ihtiyar bir papaz sayesinde bir kiliseyi daha gezmiştir. Kuzey duvarı üzerinden Kral III. David ve III. Bagrat ile başka hükümdarların ve ünlü dini resimler bulunmaktadır. Yazar manastırın içi gibi dışını da son derece güzel bulmuştur. “(Gelati) manzarası hiçbir zaman hatıramdan çıkmayacaktır”⁴¹⁸ diyerek buradaki gezisini sonlandırmıştır.

⁴¹⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 95.

⁴¹⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 95-96.

⁴¹⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 96.

3.4. RACHA VADİSİ

Racha, Gürcistan'ın dağlık kuzeybatı tarafında kalan tarihsel bölge adıdır. Günümüzde Raça, Leçhumi ve Aşağı Svaneti bölgesindeki Ambrolauri ve Oni ilçelerini kapsamaktadır. Güneyinde İmereti, batısında Svaneti ve Leçhumi yer almaktadır. Eski Çağlar'da Kolheti ve Kartli'nin hâkimiyeti altında kalmıştır. MÖ. 2. yüzyılda Oni şehrini Kartli Krallığı kurmuştur. 11. yüzyılda ise Gürcü Devleti'nin bir prensliği konumundadır. Bu prenslik tarih boyunca yıkılıp yeniden kurulmuş ise de Osmanlı bu durumdan faydalanarak bölgeyi ele geçirmiştir. Daha sonra tekrar Gürcülerin kontrolüne geçmiş ve İmereti Kralı II. Solomon döneminde prenslik kaldırılarak Racha krallığa bağlanmıştır.⁴¹⁹

Gelati Manastırı'nı gezdikten sonra seyahatine devam eden yazar, Tiflis şehrine varmak için yola çıkmıştır. Tiflis'e varmadan önce Racha vadisinde yer alan şehir ve kasabaları ziyaret ederek, seyahatine bu güzergâhta devam etmiş ve bölgedeki izlenimlerini okurlarına aktarmıştır.

Yazar ilk olarak, Racha vadisi gezisinin ardından Tiflis'e vardığında Gürcü halkı ile arasında geçen diyalogu bizlerle paylaşmıştır.

“Tiflis’e vâsıl olduktan sonra dağın üzerinden yalnız olarak geçtiğimi beyân ettiğim kimseler son derece de hayretle bana bakmakta idi.

(Mamisoni) geçidi içerisinden mi geçtiniz?

Evet

Yalnız mı idiniz?

Evet, yalnız idim

Hiçbir kafaya duçâr olmadınız mı?

Hayır, hiçbir şey olmadım

O halde hakikaten kendinizi bahtiyar ‘add idebilirsiniz

Şimdi Tiflis’de bulunurken bu geçtiğim cadde (yol) hakkında bir takım fenâ rivayetler cereyân etmekte olduğunu haber aldım.”⁴²⁰

⁴¹⁹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Raça> (erişim tarihi: 03.10.2024)

⁴²⁰ W. Masof, a.g.e., s. 97-98.

Yazarın geçmiş olduğu geçitte güvenliği tehdit eden haydutlar bulunmaktaymış, lakin yazar bunlara denk gelmemiştir. Yöre halkı bu duruma şaşırıp, bu sebeple yazarı şanslı olarak nitelendirmiştir.

Yazar, eğer haydutlara denk gelseydim, okurlarıma belki haydut hikyelerini anlatabilecektim diye iç geçirmiştir. Fakat yazar, bunu anlatarak başka seyyahların takip ettiği mesleği yapmayacağını yani yalan ve görmediği şeyleri anlatmayacağını ifade etmiştir. Hatta pek çok zaman seyahatnamelerde okunan maceraların doğru olduğuna emin olamadığını söylemiş, nedenini ise birçok seneden beri seyahat ettiği halde önemli bir maceraya denk gelmemesi ile açıklamıştır.⁴²¹

Yazar buna benzer hikyelerin gazetelerde güzelce okunduğunu söylemektedir. Hatta Danila Barbara namında bir kadının erkek elbisesini giyerek Tiflis civarında haydutluk yaptığına dair iddiaların olduğuna değinmiştir. Fakat yazar böyle bir kişinin varlığından kimsenin haberi olmadığını, bunu yalnızca her şeyi bilen ve tahkikat hususunda herkesten daha çok usta olan gazete muhbirlerinin bileceğini ifade etmiştir.⁴²²

Yazar haydutların olmadığını kesin bir şekilde söyleyemediğini zira Avrupalı seyyahların tazminat taleplerine maruz kalmak istemediğini ifade etmiştir. Kendi tecrübesiyle Kafkasya, Kürt veyahut Tatar ahalisinin ikamet ettikleri mevkilerde nadiren cinayetlerin vuku bulunduğunu söylemiştir. Cinayetlere maruz kalan kişilerin ise yabancıların olmadığını belki yerli zenginlerdir diye düşünmektedir.⁴²³

Yazara göre aynı durum Osmanlı Devleti'nde de mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde bu cinayetler derhal takip edilip caniler yakalandığı halde, Rusya Devleti'nde tam tersi şekilde polisler tarafından hiçbir müdahale edilmemektedir.⁴²⁴ Bu ifadeden ceza konularında Osmanlı'nın daha duyarlı olduğunu ve kanunları uyguladığını, Rusya'nın ise kanunları uygulamada yetersiz kaldığı sonucuna varılabilir.

Yazar Rusya ve Osmanlı'dan sonra Avrupa bakımından konuyu ele almıştır. Avrupa gazeteleri, vuku bulan bir cinayeti hemen haber etme teşebbüsünde bulunmaktadırlar. Yazar Berlin şehrinin emniyet bakımından ileride olduğunu söylese de halkın buna aldanmamasının üzerinde durmuştur. Ona göre gece vakti bir kimse, tek başına Berlin şehrinin Kuzeydoğu

⁴²¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 98.

⁴²² W. Masof, *a.g.e.*, s. 99.

⁴²³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁴²⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 100.

mahallesinde caniler tarafından ziyaret edilen bir lokantada yatmamalıdır. Çünkü bir kimse en kibar mahallede olsa dahi saldırıya maruz kalabilir.⁴²⁵

Yazara göre, Kafkasya'da ahaliye gösterilen davranış son derece önemlidir. Ahalinin geneli gayet kibirli olup, çabuk sinirlenirler ve en küçük tartışmada dahi 40 cm'lik bir demir parçasını karşısında bulunan adamın göğsüne saplamak için çok düşünmezler. Fakat Kafkas ahalişi bununla birlikte fevkalade misafirperverler ve yabancılara karşı gayet naziktirler. Ayrıca asla güvensizlik göstermezler.⁴²⁶

Yazar haydutluk ve haydutlarla alakalı bilgi verdikten sonra gezisindeki izlenimlerini aktarmaya devam etmiştir. Kutaisi'den Oset yoluyla Vladikafkas (Vladikavkaz) şehrine doğru gitmiştir. Yazar Kutaisi şehrinde alışveriş için daha çok imkân olduğunu söylese de az eşya almak ve alışveriş yapmakla yetinmiştir. Bunlar bir revolver ile mühimmatı ve bir kutu pire tozudur. Bir de trende Musevi'den satın aldığı *Burka*⁴²⁷ adı verilen kaba yünlü kumaştır. Yazar bu kıyafete geceleri sarılmanın pek faydalı olduğunu dile getirmiştir.⁴²⁸

Yazar Musevi ile trende yaşadığı alışveriş diyalogunu hatırlatmıştır. Kumaşı almak için yarım saatten fazla Musevi ile mücadele etmiştir. Yazar kumaşı almak arzusundan ziyade, satıcıya iyilik yapmak ve alış-veriş olsun diye satın almayı düşündüğünü, ancak Musevi'nin de burkayı satmayı düşünmediğini seyyaha benden hatıra kalsın düşüncesiyle hediye etmek istediğini anlamıştır. Fakat yazar bunu kabul etmeyip bir fiyat karşısında almak istemiştir. Tacir iki defa yazarın odasından çıkıp tekrar geri döndüğünde talep ettiği paranın üçte biri mukabilinde kumaşı almıştır.⁴²⁹ Musevi'nin hediye etme arzusuna karşılık yazar, cüzi bir rakam olsa dahi para karşılığında almak istemiştir.

Kumaşı satın aldıktan sonra ise pahalı aldığını düşünmüş ve bu gibi vakaların Kafkasya'da çok olduğunu söylemiştir. Seyahat kılavuz kitaplarında seyahat esnasında yanlarına yiyecek alınmasının tavsiye edildiğini, fakat kendisinin iki şişe şaraptan başka bir şey almadığını belirtmiştir.⁴³⁰

Kutaisi'den Oset yoluyla Vladikafkas şehrine varan yazar, bu yolculuk esnasında geçtiği yollar ve kasabalar hakkında izlenimlerini aktarmıştır. Yazar, yanına yiyecek almak

⁴²⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁴²⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 101-102.

⁴²⁷ Burka; Kafkas dağlıkların kullandığı, keçi kılından elde edilen keçeden kolsuz paltodur. Her türlü hava şartlarında kamp kurma imkanı sağlar ve soğuk havalarda kar ve yağmurdan korur. Bkz. Grigorianz, *a.g.e.*, s. 221.

⁴²⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 102.

⁴²⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 103.

⁴³⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 103.

yerine Kafkasya’da yaşayan dağ ahalisinin yaşamına dâhil olmak ve onların yemeklerini tatmak istemiştir. Kutaisi ve Darkoh (Darkof) şehirleri arasında var olan ve Mamisoni yoluyla gidilen yolun, posta yolu olduğunun iddia edildiğini dile getirmiştir. Yazar, Bedeker’in⁴³¹ seyahatname kitabında adı geçen caddenin posta yolu olduğunun kesin bir şekilde iddia edildiğini aktarmıştır. “*Rus Kitâbım bu meseleyi kalın örtü ile örtüyor*” diyen yazarın, Kutaisi posta idaresine müracaat ettiğinde bu caddenin posta yolu olduğu, fikrinin daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır.⁴³²

Yazar burada bulunurken Rusya dahilindeki yolların ne kadar az emniyetli olduğunu görmüştür. Zira dağın güney tarafında bulunan Oni şehrine kadar ve kuzey tarafında bulunan Golak şehriden itibaren posta arabaları için uygun yol olup, bu iki istasyon arasında mevcut olan 100 millik yol arabasız kullanılmaya uygundur.⁴³³

Kutaisi’de bulunurken posta memuru parayı birinci istasyona kadar almış olması yazarın dikkatini çekmiştir. Çünkü Rusya’da şaşırilacak şeylerden bir tanesi de Ruslar’ın ücretleri kısım kısım almasıdır.⁴³⁴

3.4.1. Alpana (Alpano)

W. Masof, gayet güzel bir sabah yoluna devam etmiştir. Yol Racha vadisinden geçmektedir. Vadinin her tarafında bulunan manzaralar gayet güzeldir. Yol Alpana istasyonuna kadar devam etmekte olup, Svanet (Kafkas dağlarının en yüksek tepesidir) dağında çatallaşmaktadır. Yazar burada öğlen vaktinde bir süre istirahat etmiştir.⁴³⁵

Postanenin güzel terası üzerinde oturan yazar, Alpana istasyonunda oldukça büyük bir kalabalığın varlığından söz etmiştir. Civarda bulunan kasaba ahalisinin at veya manda arabaları üzerinde gezdiğini söylemektedir. Mandalar siyah renkli ve gayet kuvvetli hayvanlar olup boynuzları buruk bir görünüme sahiptir. Bu hayvanların iki tekerlekli arabaları çekmekte kullanıldığına değinmiştir. Arabayı kullanan Gürcü arabanın üzerinde karın üzerine uzanmakta ve arabayı “bosur” idare etmektedir. Fakat at üzerinde aynı adam yolculuk esnasında değişebilmektedir.⁴³⁶

⁴³¹ Avrupa’da 19. yüzyılda rehber kitapları çıkaran üç temel yayınevinden birisi olan Bedeker, Almanya’da yayın yapmıştır. Bkz. Sungur Doğançay, “Amerika Konsolosu Cesnola’nın Kıbrıs’taki Arkeolojik Çalışmaları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Cilt: XXI, Sayı: 3, 2022, s.1695.*

⁴³² W. Masof, *a.g.e.*, s. 104.

⁴³³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁴³⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 105.

⁴³⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁴³⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 106-107.

Yazar akşamüstüne doğru Oni istasyonuna varmayı ümit etmiş, fakat vakit geç olunca, güneşin batmasına yakın Oni istasyonundan önce bulunan bir istasyona ancak varabilmiştir. Bu istasyon Tsesi namında bir kasabada bulunmaktadır.⁴³⁷

Postane Rioni Nehri ile cadde arasında bulunup, yaklaşık 50 adım uzaklıkta köy lokantası vardı. Bu gibi lokantalarda gayet cüzi yiyecekler mevcut bulunduğu halde handa yatmak için güçte olsa yer bulabilmiştir. Yazar bu postanede misafir olmuş ve postane müdürünün Gürcü olduğunu ve Ruslardan daha kibar olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁸

Resim 19: Bir Gürcü köy hanesi

Yazar postane müdürü Gürcü ile arasında gerçekleşen konuşmayı aktarmıştır.

“Kendisine su’âl ederek dedim ki:

- *Yiyecek ne var?*
- *Her şey mevcûddur.*
- *Pek güzel o zaman et yemeği var mıdır?*
- *Evet, size piliç pişirtebilirim*
- *Başka et olmuş olsa idi tercih ederdim kızarmış koyun eti ister idim*

⁴³⁷ W. Masof, a.g.e., s. 107.

⁴³⁸ W. Masof, a.g.e., s. 108.

- *Ma'a't-te'essüf yoktur. Fakat pilici size tavsiye ederim.*
- *Başka yemeğiniz yok mudur?*
- *Şimdilik piliçden ma'ada bir şey yoktur.*

İşte bu surette yine piliç nâmıyla kart bir tavuk yemek mecbûriyetinde bulunmakta idim ki.

Dişlerimi gittikce daha ziyâde tahrib etmiş olduğumu gördüm.

Tsesi (Sis) kasabasında bu tavuk soğanda salça içerisinde olarak ikrâm idildi.

Fevka'l-ade cesaretle yedim, soğanın matbahcılıkta fevka'l-âde mühim bir yemek olduğunu bilirim. Ve o nazarla bu sebzeyle bakarım ancak matbahda yalnız olarak bir taam gibi tertib edildikde insânı havf ve dehşet içerisinde bıraktığı şüphesizdir.

Binâ'en-'aleyh heman bu ta'âmdan sarf-ı nazar ederek bir kadeh şarab ile postacıyla terâçenin üzerinde görüştük."⁴³⁹ Yazar postane müdüründen yiyecek bir şeyler istemiş ve tavuk yemeğinden başka bir yemek bulamamıştır. Yemeği yedikten sonra ise tavuğu sert bulan yazar, yemek hakkında çok konuşmak istememiş ve bir kadeh şarap alarak müdür ile buluşmaya gitmiştir.

Müdür ile muhabbetini bitirdikten sonra istirahat etmek için odasına çekilmiş, yatağını yanında getirdiği eşyaları kullanarak sermiştir. Havanın sıcaklığından dolayı sokak kapısını ve odasının kapısını açık bırakmıştır.⁴⁴⁰

Yazar tam uyuyacağı sırada odasına diğer kanepede misafir olmak için bir talebe girmiştir. Daha sonra tekrar uyumaya çalışırken, tam derin bir uykuya dalacağı esnada odasına hafif bir ayak sesi ile bir kimsenin girmiş olduğunu işitmiş ve yanında bulundurduğu revolverini tutmuştur. Fakat odaya girenin akşamdan kalan yemeği yeme maksadıyla siyah bir kedinin olduğunu görünce uykusuna devam etmiştir. Sabah uyandığında ise tabağının tamamen temizlendiğini görmüştür. Bunun üstüne yazar, müdürün iştahından dolayı kim bilir ne kadar memnun kalacağını düşünmüştür.⁴⁴¹

Ertesi sabah darülfünun talebesiyle birlikte Oni istasyonuna doğru yola devam etmiştir. Yazara göre, yol oldukça muntazam olup, etrafı oldukça güzeldir. Yol arkadaşı olan talebe Alman darülfünun hakkında, yazar da Rusya'nın darülfünununu hakkında bilgi alarak

⁴³⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁴⁴⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 111.

⁴⁴¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 111-112.

karşılıklı bilgi alışverişi gerçekleştirmişlerdir. Yazar talebeden Rusya darülfünunu hakkında birçok malumat almıştır. Buraya kadar yolculuk gayet iyi bir surette cereyan etmiştir.⁴⁴²

Oni'de nakliyat zorlukları başlamıştır. Yazar, yol arkadaşından ayrıldıktan sonra sabah saat sekizden, öğlenden sonra dörde kadar beklemeye mecbur kalmıştır. Beklerken civarda bulunan Achara (Açara/Avçara) kasabasına gidecek bir araba bulmuş, posta arabalarının Oni kasabasına kadar ancak gittiğini burada öğrenmiştir.⁴⁴³

3.4.2. Achara (Açara) Kasabası

Yazar Achara kasabası hakkında, iki maden suyu bulunduğu halde kaplıca itibariyle pek geri olduğu bilgisini vermiştir. Kaplıcanın bir suyu içilmek için bir suyu banyo için kullanılmaktadır. Kasabada bununla beraber birçok küçük lokanta inşa edilmiştir. Yazar bu lokantaların birine kişisel eşyalarını bırakmıştır. Çünkü gün içerisinde yola devam edip edemeyeceğini bilmemektedir.⁴⁴⁴

Bulunduğu hanenin teraçasında Rioni vadisi üzerinden gayet güzel bir manzaraya şahitlik etmiştir. İlk defa olarak uzakta Adayıhoğ Dağı'nın tepeleri görünmüştür. Yazar bu dağı gördükten sonra güzelliğinden etkilenerek süratle yoluna devam etme arzusuna kapılmıştır. Lokantacıya müracaat ederek bir an evvel gidişine yardım etmesi için bahşiş vererek ricada bulunmuştur. Yazar, para sayesinde yarım saat sonra yola devam ettiğini söylemiştir.⁴⁴⁵

Utsera'dan itibaren yolculuk başka surette icra edilmiştir. Yazar araba bulunmadığından yolculuğuna at ile devam etmek mecburiyetinde kalmıştır. Yazar eşyalarını ikiye bölerek heybe gibi atın üzerine asmıştır. Kılavuz için ayrıca bir at daha kiralaması gerektiğini düşünmüş, ama kılavuz yazarın yükünü taşıyan atın üzerine binmiştir.⁴⁴⁶ Yazar ve kılavuz sadece bir at üzerinde yolculuklarına devam etmiştir. Yol güzergâhı bu mevkiden sonra tekerlekli arabalar için uygun olmayan, dağ yolu üzerinden gerçekleşmiştir.

Yazar, hayvanların ne kadar zayıf olursa olsun, yük nakil etmedeki başarısını tarif edemem demiştir. Yol oldukça dik bulunduğu halde kılavuzun hayvanı asla yorulmamıştır. Hatta kılavuzun hayvanının yükünü göz önüne alan yazar, yolun büyük bir kısmını yürüyerek

⁴⁴² W. Masof, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁴³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁴⁴⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁴⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 114.

⁴⁴⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 115.

kat etmeye mecbur kalmıştır. Bununla beraber yolun gayet güzel olduğunu da okurlarıyla paylaşmıştır.⁴⁴⁷

3.4.3. Glola Kasabası

Yazar, 16 km mesafede var olan Glola kasabasına akşamüzeri varmıştır. İlk olarak Rioni Nehri kenarından yoluna devam etmiştir. Nehrin bu civarlarda gayet yavaş surette aktığını belirten yazar, başka yerlerde şiddetle aktığını söylemiş, hatta diğer tarafta akan Rioni Nehri'yle, bu tarafta akan nehrin aynı olduğu anlaşılmamakta diyerek eklemiştir.⁴⁴⁸

Akşam güneşi ormanın üzerinde ve kayaların tepesinde parlamaktadır. Nihayet köprü üzerinden geçtikten sonra, artık kesin olarak Rioni nehrinden ayrılmışlardır. Rioni Nehri'nin bu mevkide kayaların içerisinde aktığından dolayı şiddetli olması yazarın dikkatini çekmiştir. Büyük çam ormanı ise sükûnet içerisinde bulunmaktadır. Ormanın sol tarafında kar ve buz parçaları görülmekte olup kar tepesinin önünden geçmiştir. Hava kararmaya başlamış ise de ormanın içerisinde var olan birçok böcek seyahat ettikleri hayvanı ürkütmüştür.⁴⁴⁹

Nihayet şose yolu üzerinde ki ormandan çıkan yazarın yolu, Rioni Nehri'nin bir kolu olan Chanchakhi (Çalçay) Nehri tarafından meydana getirilen ovadan devam etmektedir. Sağ tarafta büyük kireç kayası bulunurken, sol tarafta gayet geniş bir uçurum vardır.⁴⁵⁰

Yazar ve kılavuz mehtap ışığının yolu aydınlatmada yetersiz kalmasından dolayı, seyahatlerini hayvanların hissine bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır. Suların şelaleden düşmesi garip sesler ortaya çıkarmakta olup, bu sesler yazarın ve kılavuzun bulunduğu yere kadar gelmektedir.⁴⁵¹

*“Nihâyet önümüzde aydınlık görünmeğe başladı. Yaklaştıkça haneler göründü.”*⁴⁵² diyen yazar uzun bir yolculuğun ardından nihayet Glola kasabasına varabilmiştir. Akşam olduğu için yoluna burada konakladıktan sonra devam etmiştir.

Yazar yatmak için bir yer bulma hususunda kılavuza itimat etmiştir. Sokağın en büyük hanelerinin birinin önünde durmuşlardır. Hanenin havlusu üzerinde konuşmakta olan

⁴⁴⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁴⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁴⁴⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 117-118.

⁴⁵⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 118.

⁴⁵¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁴⁵² W. Masof, *a.g.e.*, s. 119.

adamlardan biri hane sahibi olarak yazar ve kılavuzun yanına gidip “ safa geldiniz” diyerek ellerini sıkıştırır.⁴⁵³

Hane sahibi, aydınlık olan hanenin başlangıç tarafında bulunan odayı yazara tahsis etmiştir. Yazar bu odayı gayet temiz bulmuş ise de “*Avrupa usulü ile döşenmiş hiçbir oda yoktu*” diyerek bu odanın Avrupa odalarının yerini tutamayacağını ifade etmiştir.⁴⁵⁴

Yazar konaklayacağı oda hakkında bilgi vermiştir. Odada kaba odundan yapılmış bir “peyke” (dar ve alçak tahta sedir) önünde yine gayet kaba surette imal edilmiş bir masadan başka bir eşya yoktur. Odanın yanında hane sahibini de değerlendiren yazar, adamın siyah sakallı, yakışıklı, orta yaşlı ve sevimli olduğunu, bunun yanında tavır ve hareketlerinden iyi Avrupa terbiyesi görmüş olduğunu düşünmüştür.⁴⁵⁵

Yazar adamın cebinden yaklaşık bir ay evvel yayımlanan bir gazete parçasını çıkardığını, duman çıkaran lamba yerine şişe üzerine dikilmiş yağlı mum koyduktan sonra istirahat etmesini rica ettiğini ifade etmiştir. O esnada odaya yedi, sekiz kişi gelmiş ve yazara selam vererek aralarında Gürcü lisanı ile konuşmuşlardır. Gürcü lisanı bilmediği için insanların tavır ve hareketlerinden istirahati için konuştuklarını ve onu köyün misafiri olarak kabul ettiklerini tahmin etmiştir.⁴⁵⁶

Bu kimseler aralarındaki konuşmanın sonunda ortadan kaybolmuş, bir müddet sonra ise her gelen ellerinde yiyecekler ile geri dönmüştür. Yazar ilk olarak tavuğu görünce “*bu sefer de tavuktan kurtulamadım*” diye iç geçirmiş, fakat daha sonra tavuktan başka yiyeceklerinde geldiğini görünce rahatlamıştır. Biri odun kap içerisinde süt getirirken, diğeri pişmiş yumurta, diğeri peynir ve bir diğeri ekmek getirmiştir. Yazar adamların getirdiği bu yiyecekler karşısında sıradan bir dağ kasabasında oldukça ikram sunulmasına şaşmıştır.⁴⁵⁷

Yazar köy ahalisi arasında ehemmiyetli olan bir ihtiyar adamın varlığını gösterdiğini söylemiştir. İhtiyar için Çerkezlerin giydikleri *beçme* namında bir gömlek giydiğini ve bu görüntüsü ile köyün ihtiyarı olduğunu belli ettiğini dile getirmiştir.⁴⁵⁸

İhtiyar elinde baston bulunduğu halde ciddiyetle yazarın yemek yemesini izlemiştir. Büyük bir şişenin içerisinde getirdiği şarabı yazara ikram etmiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 119.

⁴⁵⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 119.

⁴⁵⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 120.

⁴⁵⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁴⁵⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁵⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁴⁵⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 122.

Ertesi sabâh arzu ettiğimden ziyâde geç saatte seyâhatime devam ettim.

Rusya'nın dâhilinde her yerde zamânın kıymetli olduğunu tasdik eden hiç kimsenin olmadığını defaatle tecrübe ile görmüştüm."⁴⁶⁰ diyen yazarın seyahatinde edindiği izlenime göre, Gürcü halkı çok fazla zamana önem vermemekte ve yavaş hareket etmektedir.

Resim 20: Adayıhoğ Dağı'nda Karaygam Kar Dağı'nın manzarası

Yazara göre, Gürcü halkı Rus halkından daha soğukkanlı hareket etmektedir. Yazar hayvanları getirecek adamın tuvaletini bitirinceye kadar epey bir süre beklemek mecburiyetinde kalmıştır. Fakat Gürcülerin sarf ettiği sabun miktarına bakınca, “birçok Avrupalılara örnek olabilirler”⁴⁶¹ diyerek halkın yavaş hareket ettiğini ama Avrupalılardan daha temiz davrandığını gözlemlemiştir.

Yazar, nihayet hayvanların hazır olduğunu ancak yanına 15 yaşında ve ne yazık ki Rusça lisani bilmeyen genç bir çocuğun verildiğini söylemiştir. Hane sahibiyle vedalaştıktan sonra önlerinden görünen bulunan Karaygam Kar Dağı ve Adayıhoğ Dağı'na doğru hareket etmeye başlamıştır.⁴⁶²

⁴⁶⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 122.

⁴⁶¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁶² W. Masof, *a.g.e.*, s. 123.

Güneş son derece şiddetli olup atlar sinekler tarafından rahatsız edilmektedir. Bununla beraber yazar gittikçe uzaklaşarak dağlara doğru çıkmaya başlamış ve arkasında kalmış olan vadilere göz atmanın pek güzel olduğunu ifade etmiştir. W. Masof, 45 km mesafedeki Lisri istasyonuna kadar kiraladığı atlarla yolculuk etmiştir.⁴⁶³

3.4.4. Gurşevi

Yazar, öğle vaktinde yaklaşık yolun yarısını kat ettikten sonra Gurşevi bekçihanesinin önüne ulaşmıştır. Bu istasyona tâbi olan kasabanın bir kaya civarında bulunduğunu ama geldiği taraftan kasabada hiçbir hanenin görülmediğini aktarmıştır. Yazar Kafkasya dâhilinde bu gibi kasabaların pek çok olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁴ Yazarın vermiş olduğu bu bilgilerden Kafkasya kasabalarında istasyonların şehirlerin dışında kurulduğu anlaşılmaktadır.

İstasyon hanesi caddenin üzerinde olup civarında Chanchakhi (Çalçay) Nehri'nin kaynağı bulunmaktadır. Şose yolu üzerinde bekçi maiyetiyle birlikte, bekçilik vazifesini yerine getirmektedir. Yazara göre bekçinin görevleri şu şekildedir: Kaya düşmesi, kar dağlarında meydana gelen çığ ve sel taşkınları suretiyle meydana gelen hasarı derhal hükümete ihbar etmektir.⁴⁶⁵

Yazar bekçihanesinin, seyahat eden yolcular ve hayvanlar için elverişli bir sığınak olmadığını söylemiştir. Ayrıca Gurşevi Kasabası'nda yemek bulmak oldukça zordu. Fena bir çayın yanında, mısır unundan yapılmış bir çeşit pasta ve gayet keskin kokulu rakıdan başka bir şey yoktur.⁴⁶⁶

Yazara göre caddelerin düzeni sarf edilen cüzi miktar paraya karşılık oldukça mükemmel muhafaza edilmiştir. Fakat şose yolunun mükemmel olduğu hali insanın zihnini yanıltmamalıdır. Cadde ince, zarif kundura ve güzel tekerlek için uygun değildir.⁴⁶⁷

Chanchakhi (Çalçay) Nehri'nde köprü olmadığı için yazar, bu suyu yürüyerek geçmek mecburiyetinde kalmıştır. Ona göre bu gibi sulardan yürüyen hayvanların yere düşüp sürücüsünü ıslatma tehlikesi vardır.⁴⁶⁸

⁴⁶³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁶⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁴⁶⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁶⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 125-126.

⁴⁶⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 126.

⁴⁶⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 126-127.

Resim 21: Kazbek Dağı'nın manzarası

3.4.5. Mamisoni Geçidi

W. Masof, yokuş yukarı çıktıktan sonra ahşap bir kemerin üzerinden geçmiştir. Bu kemerin 2862 metre ile dağın en yüksek noktası olduğunu belirtmiştir. Buradan bakıldığında gözlerinin önünde tamamen yeni bir manzara vardı. Dağ tarafında sürekli kar ile örtülü bulunan Kazbek Dağları, kuzey ve kuzeydoğu tarafında Adayıhoğ ve Kion Hoğ tepeleri görünmektedir. Güzey tarafında yeşil dağlar son bulmuş olup, yeşillik yerine yerde taşlıktan başka bir şey görünmemektedir.⁴⁶⁹

Caddenin yokuş aşağı olduğu yerde yazar yürümekte zorluklar çekmiştir. At üzerindeki eşyaların yere düşüp düşmediğinden emin olmak için yük hayvanını takip ettiğinden, yolu takip etmekte dahi zorluk yaşamıştır. Bundan dolayı yavaş bir halde yola devam etmişlerdir.⁴⁷⁰

Yazar yavaş gittiği için yolun hallerini daha mükemmel zihnine kazımıştır. Öğle zamanından sonra vadinin içerisinden geçerek Gibedon? (Reka Zemegondon) Nehri'nin deresi yanında yola devam etmişlerdir. Her yerde çimen ve tarlanın var olduğu söyleyen yazar, bargir sürüleri ve evcil hayvanları gördükten sonra yakınlarda hanelerin olabileceğini

⁴⁶⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 127.

⁴⁷⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 128.

düşünmüştür. Hakikaten uzakta Oset Kasabası görülmeye başlanmıştır. Yazar Lisri istasyonuna vardıktan sonra dağın kuzey tarafında bulunduğunu anlamıştır.⁴⁷¹

3.5. LİSRİ VE OSET DAĞLARI

Yüzölçümü 3.900 km² olan Güney Osetya, Kafkasların güney yamacında dağlık bir coğrafyada kurulmuş, Gürcistan'a bağlı özerk bir bölgedir.⁴⁷² Kuzey yamacında bulunan Kuzey Osetya'nın yüzölçümü ise 8.000 km² olup, Rusya Federasyonuna bağlı özerk bir cumhuriyettir. Kuzey Osetya ve Güney Osetya olarak ikiye ayrılan halkın çoğunluğu Kuzey Osetya'da yaşamaktadır.⁴⁷³

Oset dilinde Alan, Almanca Ossen, Gürcüce Owsethi ve Rusça Osetinstsi olarak adlandırılmaktadır.⁴⁷⁴ Kavmin asıl ismi Os veya As şeklinde olup, Gürcü gramerindeki yer adı ekini almasıyla Oset haline dönüşmüştür. Ataları Sarmat ve İskitlerin soyundan gelen Alanlar'dır.⁴⁷⁵ Osetler MÖ. 7. yüzyılda Hun baskıları sonucunda Kafkasya bölgesine sığınmış olan, Hint-Avrupa ırkına mensup İranî bir topluluktur.⁴⁷⁶ Kafkas dağlarına çekilen Osetler, 454 yılında Gürcü kralı Vakhtang Gurgaslan'ın idaresi altına girmiştir.⁴⁷⁷

1784 yılında Vladikafkas Kalesi inşa edilince, Kuzey Osetya'ya Ruslar'ın yerleşimi hız kazanmıştır.⁴⁷⁸ Osetler için bir dönüm noktası sayılan Küçük Kaynarca Antlaşması ile halk, Ruslar'ın hâkimiyetine girmiştir. Osetlerin direnişi ile karşılaşan Ruslar'ın kesin hâkimiyeti ise, 1804 yılında gerçekleşmiştir.⁴⁷⁹

W. Masof, Racha vadisini gezdikten sonra batıdan doğuya doğru Kuzey Osetya bölgesine ilerlemiştir. İlk durağı ise Oset şehri olmuştur. Yazar, Kafkas halklarının bilinmezliği üzerinden“ (*Oset) ahâlisi kimdir?*”⁴⁸⁰ sorusu ile ilk önce Oset halkının kim olduğu hakkında bilgi vermek istemiştir. Genellikle Kafkas halkının çok bilinmemesinden dolayı böyle bir sorunun cevabının verilmesinin makbul olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı bu ahalinin kimler olduğunun cevabını okurlarına vermiştir.⁴⁸¹

⁴⁷¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 128-129.

⁴⁷² Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 150.

⁴⁷³ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 280.

⁴⁷⁴ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 150.

⁴⁷⁵ Abdullah Saydam, “Osetler”, *DİA, Cilt: 33*, s. 437-438.

⁴⁷⁶ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 150.

⁴⁷⁷ Saydam, “Osetler”, s. 437-438.

⁴⁷⁸ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 280.

⁴⁷⁹ Saydam, “Osetler”, s. 437-438.

⁴⁸⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁸¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 130.

Oset halkı Kafkasya dağ silsilesinin kuzey tarafında ve Terek Nehri'nin batısında ikamet eden, 150.000 kişiden oluşan bir çoban ahalisidir. Oset halkı komşuları olan ahaliden tamamen farklı olup, Hint ve Germen dillerine mensup bir lisan konuşmaktadır. Bu halkın ahlak ve âdetleri köklerinin Asya'yı değil belki Avrupa'yı gösterdiğine işaret etmektedir. Bundan dolayı bu kavmin araştırılması için birçok neden vardır.⁴⁸² Hint-Avrupa grubunda yer alan Oset dili içerisinde birçok lehçe barındırmaktadır. 19. yüzyılda İronlar Kiril, Tuallaglar Gürcü ve Digorlar Arap alfabesi kullanmışlardır. 1923 yılında Latin alfabeye geçildikten sonra, 1939'da Kiril alfabesi kullanılmaya başlanılmış ve tek bir edebi dil hüküm sürmüştür.⁴⁸³

Osetlerin ilk önce Germen toplumuna tâbi bulundukları tahmin ediliyordu. Bunun sebebi ise Oset halkının büyük bölümünün mavi gözlü ve sarı saçlı olmasıdır. Fakat yazar, şimdiye kadar Oset halkından sarı saçlı kimseyi görmediğini ve gayet tarafsız olarak bir eser kaleme almış olan General Ekherd'in Kafkasya dâhilinde birçok seyahate çıktığı halde sarı bir adama denk gelmemesini örnek olarak göstermiştir. Yazar, yalnız bir defa rast geldiği Kafkasya elbisesi giyen sarı saçlı genç bir adama hangi milletten olduğunu sorunca Gürcü yanıtını almıştır.⁴⁸⁴ Bunun dışında Oset halkı arasında başka sarışın bir kimseye rastlamamıştır.

Yazar Osetlerin hangi sebepten dolayı Germen ahalisine mensup olduğunu, bir takım sebeplerin mevcudiyeti ile anlatmıştır. Esasında Osetlerin bugün ikamet ettikleri mevkilerde 13. asırda Germen toplumuna mensup olan Alan ahalisi yaşamıştır. Hun ahalisinin Avrupa'ya gerçekleştirmiş olduğu hücumlar en önce bu ahaliye taarruz etmiştir. Bu hücumlar neticesinde Alan ahalisi Kafkasya'dan tamamen yok olmuş ve bu halkın yerine İran akvamından olduğu düşünülen Osetler yerleşmiştir. Yazar Osetlerin bu bölgede nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair henüz bir kanıt bulunamadığını belirtmiştir. Hatta Oset lisanında bulunan birçok kelimenin Alman lisanına benzediğini ama hakikaten bu kelimelerin Almanca'dan alınıp alınmadığının dikkate değer bir mesele olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸⁵

W. Masof, Oset ahalisinin kendilerini Germen ahalisine mensup olmadıklarını düşündüğünü ifade etmektedir. Bunun nedenini ise şu şekilde açıklamıştır: Ulemadan birçoğu burada seyahat edip, halkına menşeleri hakkında bir takım bilgiler vermiştir. Osetler ise bir

⁴⁸² W. Masof, *a.g.e.*, s. 130-131.

⁴⁸³ Saydam, "Osetler", s. 437-438.

⁴⁸⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁴⁸⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 132-133.

takım masallar anlatarak ulemanın verdiği bilgileri desteklemektedir.⁴⁸⁶ Yazar ulemanın halka menşei hakkında farklı bilgiler verdiklerini, halkın da buna inanıp bu doğrultuda hareket ettiğini ifade etmektedir.

W. Masof, Oset halkının kökenlerine dair tahminlerinden sonra dini inançları hakkında bilgiler vermiştir. Yazara göre Oset halkının dini yapısı da gariptir. Osetlerin iki dinleri olup biri resmi dinleri, diğeri kendi milletini birleştirme maksadıyla icra ettikleri dindir. Hem Hristiyanlık hem de İslam dini mevcuttur.⁴⁸⁷ Osetlerin çoğunluğu Ortodoks Hristiyanlığına (İron-Tuallag) mensuptur. Bir kısmı Sünni Müslümandır. Müslüman Osetler Digor olarak adlandırılmıştır. Sünni Müslümanların oranı takriben % 30'dur. Kuzey Osetya'nın doğu tarafında İron'lar, kuzeybatısında Digorlar, Gürcistan'da ise Tuallag'lar yaşamaktadır.⁴⁸⁸ Osmanlı Devleti'nin bölgede hüküm sürdüğü dönemlerde Müslüman Osetlerin oranı %40-45 olarak bilinmektedir.⁴⁸⁹

Osetler'de aynı ailede bulunan evlatların biri Rus kilisesinde papas olarak bulunduğu halde, bir diğeri molla olabilmektedir. Hatta bir Hristiyan papazın kızı, İslam dinine inanan bir kişinin eşi olursa İslam dini ile müşerref edilirdi. Bir Müslüman ise çocuklarını Hristiyan papazına vaftiz ettirebilirdi.⁴⁹⁰ Osetler dini hususta hoşgörölü ve dayanışma içerisindedir.

Yazar bunların yanında Osetlerin bir takım batıl inançlara tabi olduğunu ifade eder. Ayin uygulamalarında bir takım tasavvur olunmayan şeyler ilave edilmiştir. Kendi milletini birleştirme hususunda katkı sağlamak için bir takım kadim ayinler icra olunarak bir araya gelirlerdi.⁴⁹¹

Adayıhoğ Dağı'nın kuzeydoğusunda Tsey (Seya) tepesinin eteğinde insanların ikametgâhından uzak bir mevkide Rekom mabedi bulunmaktadır. Yazar, Osetlerin yabancı bir adamın bu mabed civarını ziyaret etmesini arzu etmediğini, hatta mabedin içerisine girmek bile yasak olup giren kimselerin yıldırım vasıtasıyla vurulacaklarına inandıklarını söylemiştir.⁴⁹² Kazbek Dağı'nın batısında yer alan vadide, Kutaisi ve Vladikafkas'ı birbirine bağlayan tarihi askerî yolun üstünde Verkiavo Tzeia köyü bulunmaktadır. Rekom mabedi bu köyden 5 km uzaklıkta olup, St. Goerge'a adanmıştır. Ahşaptan yapılan mabedin kuzey tarafı damıyla beraber tümü toprağa gömölü bir halde iken, güney tarafında demir bir kapı ve giriş

⁴⁸⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 133.

⁴⁸⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁸⁸ Saydam, "Osetler", s. 437-438.

⁴⁸⁹ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 282.

⁴⁹⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁹¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 134-135.

⁴⁹² W. Masof, *a.g.e.*, s. 135.

için çıkıntı mevcuttur. Girişin üst kısmındaki çan kulesinde, bronz üç çan asılmaktadır. Mabedin damında ve karşısında çok sayıda koç, geyik ve Kafkas yaban koyunlarının kafatası kümeleri vardır. Osetli avcılar ilk avladığı hayvanı daima tanrılarına sunarlardı. Bu sebeple mabedlerin de pek çok kafatası bulunur. Rekom mabedine duyulan saygıdan dolayı Osetler, mabede yaklaştıklarında yoluna yayan olarak devam ederler ve çoğunlukla yabancıların buraya girmesine izin vermezler.⁴⁹³

Oset memleketinin kuzey tarafında kurban için başka bir mevki mevcuttur. Her sene civarda bulunan Oset halkları bir araya gelerek hükümetlerinin kuvvetlenmesi ve tarlalarının verimli olması için Allahlarının/Tanrılarının yardımını istedikleri ibadetlerini gerçekleştirirlerdi. Bu ibadet zamanında birçok hayvan kurban edildiği gibi berağ (Baegaeni) namında bir içki içerek sarhoş olmadıkları halde raks ederek eğlenirlermiş.⁴⁹⁴ Yazarın Rekom mabedi için söylediği bu sözler Oset topraklarında bulunan başka mabedler içinde geçerlidir. Osetlerin topraklarında Hristiyanlıkla birlikte çok tanrılı adetlerin uygulandığı sayısız tapınaklar bulunmaktaydı. Bu tapınakların sayılarının çok olmasının nedeni ise, her köyün kendine has kutsal dağı ve ormanı olmasındandır. Bu mabedler de at yarışları, atlı oyunlar, okçuluk ve güreş yarışları düzenlenir ve dinsel törenlerden sonra hayvanlar kurban edilerek pişirilir ve kutsal içecek ile yenirdi.⁴⁹⁵

Yazar bu gibi ayinlerin Romalılar da dahi mevcut olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Rekom mabedinin harabesinin kalmış olabileceğini söyleyen yazar, Oset halkının mabede gittikçe tenezzül etmemeye başladığını söylemiştir.⁴⁹⁶

Yazara göre Oset halkı gayet inatçı bir kavim olduğu halde yabancı nüfuza karşı duramazlar. Halk hükümet teşekkülünden adeta nefret etmektedir. Mecburiyetten birbirlerine emniyet edip, birlikte çalışmaktadırlar.⁴⁹⁷

Yazar Oset halkına dair izlenimlerini aktardıktan sonra, şehrin görünümü hakkında izlenimlerine yer vermiştir. Oset dağ köyü bazen pek garip bir manzara oluşturmaktadır. Haneler dağ üzerine inşa edilmiş olup, çoğunlukla üst tarafta bulunan hanenin kapısı, alt tarafında bulunan hanenin damı hizasındadır. Haneler çoğunlukla üzerine yapışmış oldukları kayadan inşa edilmiştir. Bazı yüksek mevkilerde düşmanın gelişini gözetlemek için yüksek

⁴⁹³ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 160-161.

⁴⁹⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 135-136.

⁴⁹⁵ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁹⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁹⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 136-137.

kuleler inşa edilmiştir. Yazar burada dahi Osetlerin birbirine emniyet etmediklerinin görüldüğünü düşünmektedir⁴⁹⁸

Oset kasabalarının hepsi öyle bir surette seçilmiştir ki mesela bir değirmen, dağlardan inmekte olan su kuvvetiyle işletilmektedir. Bazı kasabalarda her bir hanenin kendi değirmeni olup, köylüler burada kendi ununu öğütürler.⁴⁹⁹

Yazar şehrin konumu ve görüntüsü hakkında bilgiler verdikten sonra halkın sahip olduğu lisanlar üzerine bilgi vermiştir. Ona göre, Kafkasya dağlarını ziyaret eden kişilerin, dağ ahalisinin birçok lisana aşina olmalarını gördüğünde şaşkıncı bulabilmektedir. En sıradan kimse bile hiç olmazsa iki lisan bilir iken bunun yanında dört veya beş lisan bilen insanların sayıları pek çoktur.⁵⁰⁰

Yazar kuzeyimde Tatar, Gürcü ve Ermeni lisanı öğrenildiği halde, doğuda Tatar ve İran lisanları öğrenildiğini söylemiştir. Vaktiyle ahalinin çoğu ya İran ya da Türk lisanını konuştuğu halde, Rusya'nın gayreti neticesinde bu iki dilin yerini Rusça almıştır. Bu suretle Rusça bu bölgede herkese ait bir dil olmuştur.⁵⁰¹ Ruslar'ın ele geçirdiği bölgeleri Ruslaştırma politikasının en belirgin özelliği o bölgede bulunan halka Rusça dilini öğrenmek mecburiyetinde bırakması gelmektedir. Yazarın vermiş olduğu bilgiler nazarında, Gürcistan halkının da bu duruma maruz kaldığını ve zamanla Rusça dilini konuşmaya başladıklarını anlamaktayız.

Yazara göre, Lisri istasyonu oldukça rahattır. Her ne kadar eşyası bir masa ile peykeden ibaret bulunmuşsa da istasyon sahibi güya Avrupalıların ihtiyaçlarını bildiğini iddia ettiğinden istirahatini temin etmek için bir de minder vermiştir.⁵⁰²

Gayet sevimli bir şekilde yazara ikramlarda bulunmuştur. “*Ekme, peynir ve yumurta ikrâm edildi. Teklîf olunan et yemeklerini kat'ıyyen reddettim. Çünkü hanenin bahçesi içerisinden geçer iken kart bir tavuk garib bir sûrette bana bakmış idi. Ancak şüphem esâssız değildi. Havlu tarafından biçâre tavuğun feryâd sesi işitilip hiç olmazsa ertesi günü etinden yemeğe mecbûr idim.*”⁵⁰³ Yazar hane sahibinin gösterdiği misafirperverliği ve tavuk dışında ikram edilen yemeklerden duyduğu memnuniyetini belirtmiştir.

⁴⁹⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁹⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 137-138.

⁵⁰⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁰¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 138-139.

⁵⁰² W. Masof, *a.g.e.*, s. 139.

⁵⁰³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 139-140.

Yazar akşam vakti gayet güzel bir havada hanenin önünde oturduğu halde güzel dağ havasını teneffüs etmiştir. “*Dağların tepeleri üzerinde bulutlar peyda olmuş ise de çıkmakta olan hafif bir rüzgâr bulutları hemen dağıtmakta idi.*”⁵⁰⁴ Yazar hanede bir gece istirahat ettikten sonra ertesi gün tekrar yola koyulmuştur.

Yazar Lisri istasyonunda yaz mevsimini Alagir dağlarında geçirmiş ve kasabada gezmekte olan bazı Almanlara rastlamıştır. Almanlar yazara dönüşlerinde onlarla birlikte Alagir memleketine gitme teklifini yapmış ve yazar fevkalade memnuniyetle kabul etmiştir. Kabul etmesinde Almanların iki arabaları olması ve rahat bir yolculuk yapacağı düşüncesi etkili olmuştur.⁵⁰⁵ Tiflis’e gidecekken ani gelişen bu durum karşısında Alagir şehrine gitmeye karar vermiştir.

Yazar yolculuğunun bu sıralarında ilim görmüş kimselere denk gelip, görüştükten sonra yolculuğunun da zorluklarının gittikçe daha hafiflemeye başladığını dillendirmiştir. Özellikle San Nikola istasyonu civarında yer sofrasında olduğu halde yediği yemeği hiçbir zaman unutamayacağını söylemiştir.⁵⁰⁶

Ona göre Oset dağlarının manzarası son derece güzeldir. Adayıhoğ dağında kaynağı bulunan Gibedon? (Reka Zemegondon) Nehri’nin sahili üzerinde yürümenin hayal edilemeyecek kadar güzel olduğunu ifade etmiştir. Burada kayaların kopup düştüğü mevkilere rast gelinmesi mümkündür.⁵⁰⁷

3.5.1. Ardon Geçidi

W. Masof Ardon Geçidi’nin başında oldukça eski harabenin mevcut olduğunu belirtiyor. Rivayete göre bu harabede firar edip Osetlerin misafiri olan bir Gürcü prensi bulunuyordu. Hatta burada inşa ettirdiği şatoda vefat etmiştir. Yazar Gürcü prensin mezar taşının hala mevcut olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁸

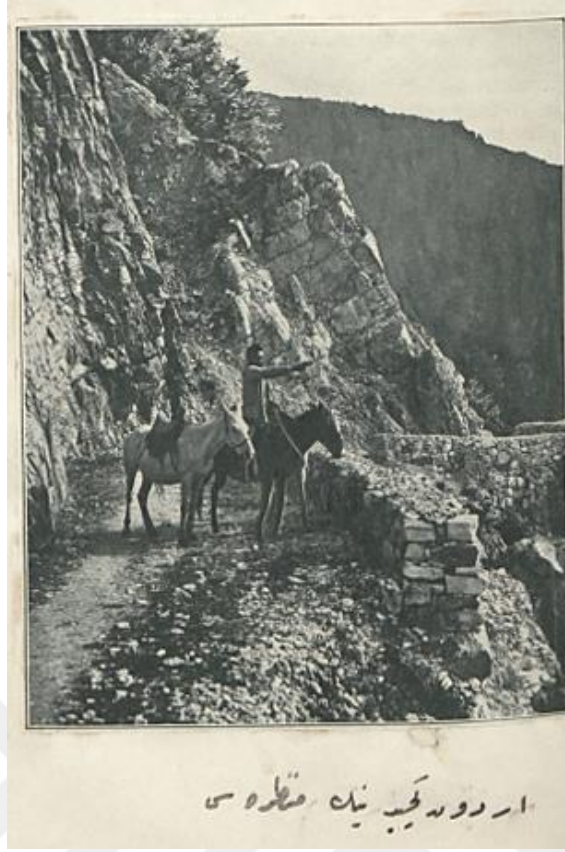
⁵⁰⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁰⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 140-141.

⁵⁰⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 141.

⁵⁰⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 141-142

⁵⁰⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 142.

Resim 22: Ardon Geçidi'nin manzarası

3.5.2. San Nikola

Ardon geçidini geçtikten sonra San Nikola yolu bulunmaktadır. Bu yollar daha düzenli ve muntazam bir haldedir. Civarda bulunan kasaba ise güzel bir manzara oluşturmuştur.⁵⁰⁹

Resim 23: San Nikola civarında bir şose manzarası

⁵⁰⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 142.

Şimdiki İmparatorun biraderi ve vefat etmiş olan Grandük George Aleksandroviç,⁵¹⁰ seyahati esnasında burada ikamet etmiş ve bu yüzden bu istasyon mükemmel bir şekilde tamir edilmiştir. İstasyon hanelerden başlayıp, Adayıhoğ dağının tepesine kadar mükemmel bir yol açılmıştır.⁵¹¹

Seyahat esnasında yazarın yanında bulunan iki yol arkadaşı, karakter olarak tamamen birbirinden farklı iki adamdır. Birisi daima neşeli iken diğeri son derece öfkeli bir yapıya sahiptir. Yazar öfkeli olan adamın, San Nikola’da bulunurken öfkesinden seyahate devam etmekten vazgeçme teşebbüsünden bulunmuştur.⁵¹²

Yazar ve arkadaşları eşyalarını arabadan indirip, yazarın arkadaşının arabasıyla gitmek üzere yeniden arabacı ile pazarlığa başlamışlardır. Arabacı W. Masof’tan fazla para alamayacağını anlamış ve önceki bedel karşılığında yollarına devam etmişlerdir. Yazar arabacıların müşterilere karşı fazla para istediklerini ve bu surette hareket ettiklerini söylemektedir. Ancak onlara karşı konulması ve istedikleri paranın verilmemesi halinde bu isteklerinden vazgeçmektedirler. W. Masof diğerlerine karşı da böyle davranılmasını tavsiye etmektedir.⁵¹³

3.5.3. Golak

Golak istasyonunda ücret hususunda aynı durum yine meydana gelmiştir. Ancak bu sefer hızlı bir şekilde meseleyi çözmüşlerdir. Golak civarında gayet güzel gümüş ve kurşun madeni yatakları vardır.⁵¹⁴

Ardon geçidi civarında birçok fabrikalar, amele kışlaları ve nöbet haneleri mevcuttur. Dağın işletilmesinden dolayı her yerde hareket görülebilmektedir. Geçit gayet dar bir halde olsa da ağaç ve bitkiler oldukça büyük olup güzel bir manzara oluşturmaktadır. Güneşin batmasından hemen önce geçitten çıkmışlardır. Yolculukları aşağıdaki ovaya doğru devam etmiştir.⁵¹⁵

⁵¹⁰ Rusya İmparatoru III. Aleksandr Aleksandroviç, II. Aleksandr’ın ikinci oğlu, son Rus Çarı II. Nikola’nın babasıdır. III. Aleksandr 13 Mart 1881 tarihinde babası II. Aleksandr’ın suikast sonucu vefat etmesiyle tahta çıkmıştır. 13 yıl tahta kaldıktan sonra, 1894 yılında ağır bir hastalık sonucu vefat ederek saltanatı sona ermiştir. Bkz. İsmail Bülbül, “Osmanlı Belgelerine Göre Rus Nihilistler”, *Rusya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 2021, s. 45.; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023, s. 379.

⁵¹¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 142-143.

⁵¹² W. Masof, *a.g.e.*, s. 143.

⁵¹³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 143-144.

⁵¹⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 144.

⁵¹⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 144-145.

3.6. ALAGİR

Rusya'ya bağlı Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti devletinin önemli şehirlerinden birisi de Alagir'dir.⁵¹⁶ Kafkas dağlarının kuzey tarafında, Ardon nehrinin yukarısında yer alan şehir,⁵¹⁷ aynı zamanda Osetya'nın önemli geçitlerinden birisine sahiptir.

Ardon vadisinden çıktıktan sonra şose yolunun iki tarafında yeşil tepeler mevcuttur. Geçitten sonra iki mil mesafedeki Alagir topraklarına ulaşılmaktadır. W. Masof, Alagir topraklarında ikamet eden Oset halkı ile dağda ikamet eden Osetlilerin birbirinden farklı olduğunu söylemektedir.⁵¹⁸ Osetlerin İron ve Digor adlarında iki temsilcileri vardır. İronlar çoğunlukla Tagaur, daha sonra Alagir, Kurtat ve Tırsıgom (Trusov) topluluklarından; Digorlar ise şimdiki Çikola, Dur-Dur, Haznidon, Karagaç vd. köy sakinlerinden oluşmaktadır.⁵¹⁹ Digorlar davranış ve ev yaşantısı bakımından Alagirlerden farklıdır. Alagirliler ise, Tagaurlar ve Kurtatlar ile benzerlik gösterirler.⁵²⁰

Yazar Alagir şehrinin birbirinden farklı iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Bir kısmı Avrupa kasabası olup Rus memurları ile bakkal vs. tüccarın yaşadığı bölgedir. Bunlardan tamamen ayrılmış ikinci kısımda ise Osetlerin yaşadığı kasaba bulunmaktadır. Bu Oset kasabası gayet güzel olup dağ içerisinde yaşayan Oset kasabalarına asla benzememektedir.⁵²¹

W. Masof'u taşıyan arabanın sahibi olan Avaniko'nun evi şose yolu üzerindedir. Burada büyük bir avluda birkaç ev bir aradadır. Yazar arabacının hanesine geldiğinde tavırlarının tamamen değiştiğini gözlemlemiştir. Önceden gayet neşeli bir insan iken şimdi hane sahibi şeklinde ciddi bir duruşa sahiptir. Arabacının verdiği emirler gayet sert olup, herkes efendisinin memnuniyetini sağlamak için gayret göstermektedir.⁵²²

W. Masof, bir odaya girdiğinde yere serilmiş iki yatak üzerinde iki Osetlinin yattığını görmüştür. Özellikle biri elbise giymiş olduğu halde ölü gibi durmaktadır. Yazar adamın fazla ispiro içtiğinden bu halde olduğunu ifade etmektedir. Bu gibi komşuların veya oda

⁵¹⁶ Saydam, "Osetler", s. 437-438.

⁵¹⁷ Adolf Berje, *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü Ve Kısa Tarihi*, (çev. Murat Papşu), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2010, s. 84.

⁵¹⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 146.

⁵¹⁹ Georgy Chochiev, "Yakınoğdu'daki Osetler: Yerleşim, Uyum, Etnik ve Sosyal Evrim", (çev. Murat Topçu-Papşu), *Kafkasya Çalışmaları – Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 7-8*, 2019, s. 138-139.

⁵²⁰ Berje, *a.g.e.*, s. 84.

⁵²¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 146-147.

⁵²² W. Masof, *a.g.e.*, s. 147.

arkadaşının olması hiç hoş değilse de bir memleketinin âdetlerini bozmanın mümkün olamayacağını ifade etmiştir.⁵²³

Arabacı yazarı başka bir odaya yatırmış, fakat bundan önce ekmek, peynir ve Osetlilere mahsus bir içki ikram etmiştir. Yemek esnasında hane sahibinin on sekiz veyahut on dokuz yaşlarında bulunan kız kardeşi ikramı servis etmiştir.⁵²⁴

Yazar Osetlilerin âdetinin tamamen farklı olduğunu ifade etmektedir. Gürcüler Hristiyan oldukları halde kadınlar erkeklere kendilerini göstermezler. Bu hususta tamamen Asya toplumunun âdetini korumaktadırlar. Diğer yandan İslam veyahut müşrik bulunan Oset halkının kadınları erkeklerin yanında kendilerini göstermektedirler.⁵²⁵

Bu davranıştan dolayı yazar Oset halkını, daha çok Alman köylülerine benzetmiştir. Köy ahalisinin çoğunluğu doğu usulü yer üzerinde oturdukları halde, buradaki Osetler sandalye ve peyke kullanmaktadır. Yazar değişik renkler ile nakış edilmiş beşik görünce, Osetlilerin hanelerinde karyolanın mevcut olduğunu düşünmüştür.⁵²⁶

Yazar, Alman seyyahlardan Hans Hovezn? geçen asrın ortasında Osetlerin kullandıkları ziraat alet-edevatını Almanlardan almış olduklarını ispat ettiğini söylemektedir. Bunun üzerine yazarın Alagir'de en çok dikkatini yüzlerini yıkamak için verilen leğen çekmiştir. Almanya'da bir kasabada normal bir çorba tabağının leğen vazifesi gördüğünü belirtmiştir. Oset halkının Avrupa'dan çok uzak mesafede bulunduğu halde leğeni doğru olarak kullanmaları onu şaşırtmıştır.⁵²⁷

Rus ve Oset halkı arasında daima güzel münasebetlerin mevcut olduğunu söyleyen yazar, Oset kadınlarının görüntüleri hakkında bilgi vermektedir. Oset kadınları başka kadınlardan kıyafet bakımından farklıdır. Oset kadınları Gürcü kadınlara nazaran daha çok renkli elbise tercih ederler. Başları üzerinde bulunan başlığın şekli başkadır. Bu başlık yüksek olup üzerinden örtü atılmıştır. Göğüs üzerinde pek çok zaman şerit süslemeleri bulunmaktadır. Tam tersi olarak Oset erkeklerinin kıyafetleri dikkatini çekecek kadar etkili değildir.⁵²⁸

⁵²³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 147-148.

⁵²⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 148.

⁵²⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 149.

⁵²⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 149.

⁵²⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 149-150.

⁵²⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 150-151.

Resim 24: Bir Oset kızının manzarası

Yazar bazı seyyahların ahalinin giydikleri kıyafetlerin toplumların tabiatlarını yansıttığına inandıklarını düşündüklerini ileri sürmektedir. Ancak kendisinin Avrupa’da olduğu gibi Asya toplumlarında da modanın etkili olduğunu, giyim kuşamın yani toplumların özelliklerini yansıttığına inandığını, bunun dışında menşeleri hakkında bir fikir veremeyeceğini ileri sürmektedir. Kasabada muhtelif kıyafetler giymiş insanların olduğunu ve bunun ise düşüncesinin ispatı olduğunu söylemiştir.⁵²⁹

⁵²⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 151-152.

Resim 25: Vladikafkas/Vladikavkaz cihetinde Oset ile Kazakların görüşmeleri

Yazara göre, Tiflis'te pek çok farklı türde kıyafetler giyildiği halde Kafkasya tarafında İran kıyafeti kullanılmaktadır. Bu kıyafetler Çerkez elbisesi namıyla yanlış olarak anılmaktadır. Gürcü ve Osetler gerek kuzeyde gerek güneyde bulunsun aynı elbiseyi giymektedirler. Çerkezlerin giydikleri elbise Elbruz Dağı'nın civarında var olan ovada kullanılan bir çeşit kıyafettir. Bu güzel elbise Kabarda ahalisi tarafından üretilmekte olup gittikçe başkaları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Sınır üzerinde yaşamakta olan Kafkasya kasabalarındaki halk tarafından giyilen bu kıyafetler daha sonra Rusya imparatoru Hassa Kazakları ve bazı asilzadeler tarafından da kullanılmıştır. Petersburg'u ziyaret eden yabancılar bu kıyafeti hala Çerkezlerin kıyafeti olduğunu zannettikleri için burada Çerkezlerin yaşadığını düşünmektedirler ki, birçok seyahatnamede Rusya payitahtında Çerkezlerin var olduğu okunulabilir. Yazar Rus payitahtında yaşayan halkın belki Çerkez bile görmemiş olabileceğini söyleyerek,⁵³⁰ giyilen kıyafetlerin yabancıları yanıltmış olabileceğinden bahsetmiştir.

Kafkasya'nın doğusunda yaşayan toplumun kıyafet hususunda yaşadığı ihtilaf başlıca başlık ve esliha hakkındadır. Yazar bu ihtilafın başlıca nedenini halkın modaya uymasından kaynaklandığını düşünmektedir. Bir tarafta kalpak tercih edildiği halde diğer tarafta çeşitli ve

⁵³⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 152-153.

geniş kenarlı şapkalar kullanılmaktadır. Osetler geniş kenarlı gayet yumuşak yün şapkaları kullanmayı tercih ederler.⁵³¹

Yazar Osetlerin musiki hususunda dahi Kafkasya toplumundan daha çok ilerleme kat ettiklerini aktarmıştır. Şarkıları doğu usulünde değil tam tersi batı usulünde icar etmektedirler.⁵³²

Ertesi sabah uyandığında arabacının çiftliğinin her yerinde dolaşmıştır. Erken kalma usulünün burada da olmadığını söyleyen yazar, bu nedenle yolculuğa çıkacakları arabanın geç bir saatte hazır olduğunu belirtmiştir. Hayvanlar kasabanın dışında bulunan bir çadırda kaldıkları için oradan getirilmesi gerekmiştir.⁵³³

Nihayet araba hazır olunca yola çıkmışlardır. Yazar, arabaların çoğu zaman bir hayvan tarafından çekilmekte olduğunu, ihtiyaca göre bir veya daha fazla hayvan ilave edildiği bilgisini paylaşmıştır. Şose yolu gayet büyük bir ova üzerinden geçmektedir. Ovanın güney tarafında dağlar görülmektedir. Bu dağların tepeleri kısmen bulut içerisinde kalmıştır.⁵³⁴

Yazar yol üzerinde gayet az sayıda köy olduğunu söylemektedir. Terek Nehri'nin üzerinden geçip, nehrin sağ sahili üzerinde yola devam ettikten sonra, Darkoh (Darkof) istasyonuna yaklaşmışlardır. Yazar burada şoför Avaniko ile vedalaşmıştır.⁵³⁵

*“Arabacı beni gâyet aziz bir dost olarak medh u senâ ettiğinden ‘âdetâ şimendifer me’ûmlarının nazar-ı dikkati celb edilmekle başlamışdı.”*⁵³⁶ Yazar Avaniko'nun onu övmesinden dolayı demiryolu memurlarının dikkatini çektiğini belirtmiştir.

*“Nihâyet şimendifer vürûd etti. Hemen şimendifere binip iki saat sonra Vladikafkas istasyonuna vâsıl oldum. Ve irtesi günü Tiflis'e seyâhatime devâm ettim.”*⁵³⁷ W. Masof, istasyondan ayrılarak Tiflis'i gezmek için yola koyulmuş, Kafkasya'nın kuzeyinden güneyine inerek seyahatine devam etmiştir.

3.7. TİFLİS

Gürcistan'ın başkenti olarak bilinen Tiflis, ismini çevresinde var olan sıcak su kaynaklarından almıştır. Tiflis isminin kökü, sıcak su anlamına gelen “*tbili*” kelimesinden

⁵³¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 153.

⁵³² W. Masof, *a.g.e.*, s. 154.

⁵³³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁵³⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 155.

⁵³⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 155.

⁵³⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 156.

⁵³⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 156.

gelmektedir. Kafkas dağlarının güneyindeki Daryal geçidinin karşısında,⁵³⁸ Gürcistan'ın doğu tarafında Kura Nehri'nin iki yakasında bulunan verimli çukur vadide yer almaktadır.⁵³⁹ Şehrin çevresine bakıldığında yüksekliği 460-750 m arasında farklılıklar gösteren tepelerle çevrilidir.⁵⁴⁰

Tiflis şehrinin kim tarafından ve ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Kaynaklarda şehrin kuruluşuna dair görüşler farklılık göstermektedir. İlk görüşe göre şehir, Makedonya kralı olan İskender'in emri üzerine kurulmuştur. Kazvinî ve el-bakuvi'nin aktarımına göre şehir, Kısra-Hüsrev Enûşirvân'ın isteği üzerine kurulmuştur. Bir diğer görüş, Paruar bölgesinin kralı olan Vahtang Gorgasal tarafından, 455/458 yılları arasında inşa edilmiştir. Bir diğer görüş ise, Harun Reşid'in zevcesi olan Zübeyde Hanım tarafından kurulan bir İslam şehri olduğudur.⁵⁴¹ Mtsheta şehrini Pers saldırılarına karşı korumak isteyen Gürcü Kralı Varaz-Bakar (II. Bakar) tarafından 458 yılında kurulduğu bir başka rivayettir. Bu rivayet Tiflis'in ne zaman kurulduğuna dair görüşleri içeren kaynaklarda en ağır gelen görüştür.⁵⁴²

Orta Çağ'da Gürcistan, Doğu ve Batı şeklinde iki bölgeye ayrılmıştır. Batı Gürcistan, Terek boyu dağlık arazileri, Çoruh boylarını ve Karadeniz bölgesinin güney kıyılarını kapsayan bölgedir. Doğu Gürcistan ise, Alazani Nehri'nden Savan Gölü'nün çevresine doğru, Aras vadisine kadar ilerleyen bölgeleri kapsamaktadır.⁵⁴³

Tiflis şehri 5. ve 6. yüzyıllarda Doğu Gürcistan'ın merkezi olmuştur. 7. yüzyılda yağmaya uğrayıp, Arapların eline geçmiştir. 8. yüzyılda ise Abbasilerin bir şehri olan Tiflis, 12. yüzyılda tekrar Gürcistan Krallığına katılmıştır. 1234 yılından sonra Moğolların hakiminde olan şehir, Türklerin Moğolları bertaraf etmesiyle Türklerin eline geçmiştir. 1801 yılında ise, hâkimiyet Ruslar'ın eline geçmiş⁵⁴⁴ ve Rus kuvvetlerinin gücü bölgede hissettirilmeye başlanmıştır.

⁵³⁸ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 110.

⁵³⁹ Mustafa Aydın, "Tiflis", *DİA, Cilt: 41*, s. 150-153.

⁵⁴⁰ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁴¹ Abdulhalik Bakır, Feridun Şenol, "Ortaçağ Gürcistan'ın Meşhur Şehri: Tiflis (Şehrin Siyasî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Tarihine Genel Bir Bakış)", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 2*, İstanbul 2020, s. 10-12.

⁵⁴² Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁴³ Bakır, Şenol, *a.g.m.*, s. 14.

⁵⁴⁴ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 112.

1917 yılına kadar statüsünün değişmediği Tiflis, 22 Nisan 1918 yılında Birleşik Kafkas Cumhuriyetinin merkezi olmuştur.⁵⁴⁵ Daha sonra 1921 yılında kurulan bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edilmiştir.⁵⁴⁶

W. Masof, Tiflis şehri ile ilgili izlenimlerine hava durumundan bahsederek başlamıştır. Tiflis'te yazı geçirmenin fevkalade dehşetli bir fikir olduğunu yerli halkın bile yaz mevsiminde Sevrans (Saguramo) Dağlarında geçirmeyi tercih ettiğini söylemiştir. Ona göre Tiflis'te yazı geçirebilmek için iki neden olmalıdır. Birincisi şiddetli bir boran (rüzgar) vasıtasıyla havanın temizlenmesi, ikincisi ise Londra oteli gibi bir kadın tarafından idare edilen bir otelde kalınmasıdır. Bu arada Londra oteli Kafkasya'nın her tarafında ün kazanmıştır.⁵⁴⁷

Otelin yemek ve sohbet odaları bir terasın üzerinde bulunmakta olup, misafir odaları bahçeye ve uzakta bulunan büyük kar dağlarına bakmaktadır. Geçmişte yazarın kalmış olduğu bu otel bir Fransız'ın idaresinde olup, gayet pahalı ücret karşılığında şarap içilebilmekteymiş. Daha sonraki bir zamanda bu oteli Musevi Rıhter namında bir Alman devralmış ve şimdi oteli dul karısı idare etmektedir.⁵⁴⁸

Otelin civarında Aleksandr adında güzel bir bahçe mevcuttur. Bu bahçe Tiflis şehrinin en büyük caddesine kadar devam etmektedir. Şehrin içinde muzafferiyet dairesi namında inşa edilen büyük bir bina olup şehrin Aleksandr bahçesine kadar olan manzarasını kapatmıştır. Muzafferiyet dairesi müzesinde Rus hükümdarlarının resimleri yanında birçok başka resim bulunmaktadır. Bu müzenin içerisinde bulunan resimler gayet basit/adi olduğundan hiç kimse tarafından ziyaret edilmemektedir. Hatta yazar müzeyi ziyaret ettiği zaman, ondan başka hiç kimsenin bulunmadığından memurlar ona şaşkınlıkla bakmışlardır.⁵⁴⁹ Yazar müzeye yerli halkın ve başka yabancıların pek ilgi göstermediğini, bu yüzden binanın boş olduğunu ifade etmiştir. Yazarın ziyaretini şaşkınlıkla karşılamalarından Tiflis'te o dönemde müzeye ziyaretin çok gerçekleşmediğini ve halkın ilgisinin az olduğu anlaşılmaktadır.

Yazar bu müzenin diğer kısımlarının görülmeye değer olduğunu aktarmıştır. Müze civarında bazı büyük ve değerli şahısların ikametgâhları bulunmaktadır. Ona göre bunların arasında Grandük Mihail⁵⁵⁰ sarayı, büyük kilise ticaretgâhları ve yeni tiyatro binası gibi

⁵⁴⁵ Aydın, *a.g.m.*, s. 150-153.

⁵⁴⁶ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 112.

⁵⁴⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 157.

⁵⁴⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 158.

⁵⁴⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁵⁵⁰ Grandük Mihail Nikolayeviç Romanov, Rus Çarı I. Nikolay'ın oğlu ve II. Aleksandr'ın kardeşidir. 1877-78 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşının, Kafkasya cephesi komutanıdır. Kafkas Orduları

binalar anılmaya değerdir. Yazar başta yaz mevsimi olmak üzere bu mahallelerin yabancıların dikkatini çekmediğini söylemiştir. Yaz mevsiminde dahi şehir hiç kalabalık değildir.⁵⁵¹

Tiflis şehri çeşitli mahallelere bölünmüş ve her bir mahalle diğer mahallelerden tamamen farklıdır. Bunların aralarında başlıca Almanlara mahsus olan mahallenin düzeni ve yerleşimi dikkat çekmektedir.⁵⁵²

1818 yılında imparator I. Aleksandr⁵⁵³ eski Tiflis'in istihkamâtı haricinde bir Alman mahallesi tesis etmiştir. Rusya imparatorunun validesinin memleketi olan Eşvâb'dan(?) Alman muhacirler getirilip yerleştirilmiş olup onlar da geldikleri şehrin eski adetlerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Zamanla Alman mahallesi büyümüş ve bu mahallenin kuzeyinde Tiflis'in demiryolu istasyonu inşa edilmiştir.⁵⁵⁴

Geçmişte hanelerin etrafında gayet muntazam ve güzel bahçelerin bulunduğunu, pencerelerin önüne çiçeklerin konulduğunu söyleyen yazara göre, şehri gezerken her adımda Almanların izlerini görmek mümkündü. Ancak yazar şu anda bu durumun değiştiğini gözlemlemiş, Alman hanelerinin sayılarının azaldığını ifade etmiştir. Ona göre ya burada Almanlar tamamen Rus halkını ve âdetini benimsemiş ya da çoğunluğu Ruslara mevkilerini terk etmiştir. Yalnız şehirdeki bir kilisenin Protestan kilisesi şeklinde bulunması eski Almanların izlerinin devam ettiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁵ Eskiye nazaran burada yaşamış olan Almanların sayısı zamanla azalmış, ama izleri mahallelerde hala devam etmektedir.

Şehrin kuzey tarafında büyük bir bahçe bulunmaktadır. Yazar bu bahçede hayatın mevcut olmadığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre Gürcü ve Ermeni halkının eğlenme ve şenlenme kabiliyeti yoktur. Bu yüzden bu büyük bahçe terk edilmiş gibi görünmektedir.⁵⁵⁶

Yazar bu şehirde en fazla görülecek yerin Gürcü mahallesi olduğunu söylemektedir. Burada ticaret diğer bölgelere nazaran gelişmiş olup, büyük pazarlar da her çeşit tüccar ticaret

Başkomutanlığının yanında, 1862-1882 yılları arasında Rusya'nın Kafkasya valisi görevini üstlenmiş, bu görevi icra ederken Tiflis'te yaşamıştır. Bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 32.; Mustafa Öztürk, "Ayastefanos Ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 15*, 2018, s. 677.

⁵⁵¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 159-160.

⁵⁵² W. Masof, *a.g.e.*, s. 160.

⁵⁵³ I. Aleksandr Rus Çarı I. Pavel'in oğludur. Babasının doğru Gürcistan'ı ilhak etmesinden sonra, Doğu Gürcistan'ı 12 Eylül 1801 tarihinde Rus İmparatorluğuyla birleştirmiştir. Babasının aksine İngiltere ile ilişkilerini iyileştirerek farklı bir politika izlemiştir. Bu politika neticesinde Güney Kafkasya'da yürüttüğü siyaseti, rahat bir şekilde devam ettirme imkânı bulmuştur. Doğu Gürcistan'ın işgali ile birlikte, Kuzey Azerbaycan'ın da işgalinin temelini atmıştır. Bkz. Ulkar Afandiyeva, *19. Yüzyıl Başlarında Rus Çarlığı'nın Güney Kafkasya Politikası*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s. 11-14.

⁵⁵⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 160-161.

⁵⁵⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 161.

⁵⁵⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 162.

yapmakla meşgullerdi. Doğu memleketinin her tarafında olduğu gibi burada da pazarlık usulü cereyan etmektedir. Avrupalıların düşünemeyeceği şekilde yüksek fiyatlarla teklifte bulunarak pazarlık etmektedirler. Yazar bu gibi pazarlıkların zaman kaybı olduğu ve bunun zihinden çıkarılmaması gerektiğini düşünmüştür.⁵⁵⁷

Tarih bakımından Tiflis köklü bir şehirdir. Çünkü Tiflis şehri eski Gürcü krallığının payitahtıdır. Gürcü ahalisinin tarihi gayet eski olduğu için birçok değişimlere maruz kalmıştır. Eski bir kavim olarak, güneyden gittikçe daha fazla dağlara doğru çekilmişlerdi. Çarşı üzerinden gidildiğinde Kor köprüsüne varmadan önce eski bir bina gezilebilir durumdadır. Bu eski bina bundan bir asır önce Metehi (Metya) şatosu olup, hapishane olarak kullanılmıştır.⁵⁵⁸

Yazar bugün Gürcülerin farklı kavimlerinin değişik şive ve lisan konuştuklarını belirtmektedir. Bazı ulema Gürcü lisanında her şivenin başka bir lisan olduğunu gösterme teşebbüsünde bulunmuşlarsa da yazar bu fikrin tamamen yanlış olduğunu beyan etmiştir.⁵⁵⁹

Gürcüler Baragatit (Bagratlı) hükümetinin sonuna kadar Gürcü memleketinde yaşamışlardır. İran ve Türkler tarafından gerçekleştirilen sıkıştırmalara tahammül edemedikleri için, XIII. Kral Giorge hükümetini Rusya imparatorluğuna terk etmiştir. 1801 yılında imparator I. Aleksandr Kafkasya'da idaresini kurmaya başlamıştır. Fakat bunun yanında 60 seneden fazla mücadeleler ve muharebeler devam etmiştir. Gürcüler 1864 yılından itibaren her türlü hükümeti Ruslara terk etmiş ve topraklarında gittikçe değersizleşmişlerdi. Yazara göre Gürcülerin çalışma hususundaki tembellikleri ve anı yaşamak arzuları onların mahvolmalarına neden olmuştur.⁵⁶⁰

Yazara göre son zamanlarda Gürcü halkı mektep açma ve eğitim hususunda fevkalade bir gayret içine girmişler ve memlekette yaşamakta olan Rus ve Ermenilere karşı rekabet etme düzeyine gelmişlerdi. Bu gayretin ise ne zaman netice vereceği henüz malum değildir. Ermeniler eğitim konusunda Gürcülere göre ileride olsalar da ahlak hususunda Gürcülerin gerisindedirler.⁵⁶¹

Yazar Ermeni halkı hakkında bazı yorumlarda bulunmuştur. Bazı Alman ulemanın neden Ermenileri tercih ettiklerini anlamadığını, çünkü Ermenilerin hain olduğunu ve sadece kendi menfaatlerini düşündüklerini ileri sürmektedir. Şurasını da belirtmem gerekir ki, tüm

⁵⁵⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 162-163.

⁵⁵⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 163-164.

⁵⁵⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 164.

⁵⁶⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 164-165.

⁵⁶¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 165-166.

Ermeniler nefretimi çekmektedirler diyerek Ermenilere dair olumsuz düşüncesini ortaya koymuştur.⁵⁶²

Yazar Ermenilerin bu özelliğinden sonra, ticaret hususunda ne kadar ileriye gitmiş olduklarına değinmiş, bunu da sahip oldukları mağaza levhalarının miktarından anlaşılabacağını söylemiştir. Şehirdeki mağazalar genellikle Ermeni mağazası olup, Gürcü ve Rus mağazalarının üzerinde bile Ermenilerin lisanı kullanılmıştır.⁵⁶³

Resim 26: Tiflis'te Avrupalıların ve Gürcülerin Mahallesi

Gürcü mahallesi gayet dar ve küçük caddelerden ibarettir. Yalnız Kura Nehri üzerinden geçen köprü güzel bir manzara oluşturmaktadır. Köprünün civarında ovalar bulunmaktadır. Vaktiyle develer yük hayvanı olarak kullanıldığı halde bugün manda ve merkepler yük hayvanı olarak kullanılmaktadır.⁵⁶⁴

Yazar, Gürcü bazı ailelerin kibar olup Avrupa âdetini kabul ettikleri halde çoğunlukla halkın bu konuda geri gittiklerini düşünmektedir. Odesa, Petersburg, Paris ve Viyana

⁵⁶² W. Masof, *a.g.e.*, s. 166.

⁵⁶³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 166-167.

⁵⁶⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 167.

darülfünunlarında tahsil görmüş Gürcülerin memleketlerine döndüklerinde tamamen kadim usullerinden vazgeçtiklerine şahit olmuştur⁵⁶⁵

Yazar Gürcü halkın görünümü ile ilgili bilgilerde vermektedir. Gürcü adamları gayet yakışıklıdır ve içlerinde şişman adam hiç yoktur. Kadınlar da gayet zayıftır. Gürcü kadınlarının güzel olup olmadığı hakkında ise bilgi veremeyeceğini, çünkü yüzleri peçe ile örtülü olduğundan görülmesinin imkânsız olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶⁶

Yazara göre Tiflis'in en güzel noktası nebâtat bahçeleridir. Şehrin güney tarafında yüksek mevkide (Taha) Kalesi'nin harabesi vardır. Geçmişte Pompeius, Kral Mithridates'i takip ettiği zamanda burada kalmıştır. Bu bölgeye kadar nebâtat bahçesi bulunmaktadır.⁵⁶⁷

Resim 27: Tiflis'te Gürcü mahallesinin istihkam dağından görüntüsü

Prens Orbeliani tarafından tesis edilmiş İran mahallesi içerisinde İranlıların camisi bulunmaktadır. Şehrin üst tarafında var olan istihkâm tepesine çıkarken, etrafta gayet güzel manzaralar vardır. Yalnız ağaç olmadığından yazar her yerde hararetin bulunduğuna değinmiştir. Bu tepeden her tarafa bakıldığında güzel bir manzara görünmektedir.⁵⁶⁸

Tepeden geri dönüşte ise, karşı taraftan inerek güneşin gölgeli tarafından yararlanabilmiştir. Dağın eteğinde kasaba görünmektedir. Her yerde sükûnet mevcut olup,

⁵⁶⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 167-168.

⁵⁶⁶ W. Masof, *a.g.e.*, s. 168.

⁵⁶⁷ W. Masof, *a.g.e.*, s. 168-169.

⁵⁶⁸ W. Masof, *a.g.e.*, s. 169.

mezar taşları insanı üzüntülü bir hale büründürmektedir. Tepenin üzerinde inşa edilmiş David kilisesinde Rus şairlerinden Griboyedov'un mezarı bulunmaktadır. Yazar bu bölgedeki gezisinin güneşin batması yaklaştığından sona erdirmiştir.⁵⁶⁹

Döndükten sonra Londra oteli terası üzerinde yazarı vatandaşlar beklemektedir. Yazar bu vatandaşlar ile birlikte oturup taze bira içmiştir. Yazar her ne kadar yaz mevsiminde Tiflis'te yaşamanın son derece zor ve rahatsız olduğunu rivayet etseler de bu rivayetin asla doğru olmadığını onaylamak mecburiyetinde kalmıştır.⁵⁷⁰ Ona göre yaz mevsiminde dahi Tiflis şehri gezilmeye değerdir. Tiflis şehrinde seyahatini bitiren yazar dönüş için tekrar yola koyulmuştur.

3.8. GÜRCÜ ŞOSE YOLU

Yazar, Vladikafkas'dan⁵⁷¹ Kafkasya dağları yoluyla Tiflis'e giden yolun, eski çağlardan beri bilindiğini söylemektedir. Ayrıca bu civarlarda seyahat etmiş olan kişilerin, Ruslar'ın bu yol için Avrupa ile Asya arasında bir köprü teşkil ettiğini iddia ettiklerini işittiğini belirtmiştir.⁵⁷² Bu yol Rusya'nın güney tarafındaki zengin sahalar üzerinden ilerleyerek, Vladikafkas şehri üzerinden Kafkas Dağları'nın arkasına doğru giden askeri bir yoldur.⁵⁷³

Yazar Kafkasya bölgesine seyahat etmeyi düşünenler için seyahatinde elde ettiği deneyimleriyle önerilerde bulunmuştur. Ona göre, bu seyahat Tiflis'ten icra edilecek olursa gerçekten güzeldir. Daima gündüz seyahat edilmelidir. Sonbaharda seyahat edenlerin çoğu zaman karanlıkta seyahat etmek zorunda kalacaklarını düşünmektedir.⁵⁷⁴

Posta arabası ile seyahat etmek pek büyük bir eğlence değildir. Beş kişiye mahsus büyük posta arabası genellikle sekiz hayvan tarafından çekilmekte, birinci ve ikinci sınıf mevkileri bulunmaktadır. Ancak bu sınıflandırmanın kendisine uygun olmadığını düşünmektedir. Havadar ve manzarası güzel olan mevki birinci sınıf olduğu halde Ruslar için soğuğa karşı korunmak kâfidir. Bundan dolayı hiçbir şey görmediği halde iki kişi ile karanlık

⁵⁶⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 169-170.

⁵⁷⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 170.

⁵⁷¹ Vladikafkas, Kuzey Osetya Cumhuriyeti'nin başkenti olup, Terek vadisi kıyısında kurulmuştur. Rusya Federasyonuna bağlı özerk bir cumhuriyetin şehridir. Gürcistan ve Rusya Devletlerinin askeri karayolunun başladığı noktada bulunmasından dolayı, önemli bir bağlantı noktasıdır. Bkz. Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 284.

⁵⁷² W. Masof, *a.g.e.*, s. 171.

⁵⁷³ Kaşıkçı, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁷⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 171-172.

olan bölümde gitmeye razıdılar. İkinci sınıf mevkide yolcu ön tarafta oturup açık manzaraya sahip olduğu halde burası da yalnız üç kişiye mahsustur.⁵⁷⁵

“Ben dahi bir defa Posta arabasının içerisinde olarak bu seyâhati icrâ ettim. Ancak şiddetle yağmur yağdığı cihetle birinci sınıf arabasına oturmağa mecbûr oldum ki arabanın içerisinde oturmakta olan Rus, yağmur yağmasından fevka'l-âde memnûn idi. Çünkü bu surette toz bulunmayacağından emin bulunuyordu.”⁵⁷⁶ Seyahat esnasında posta arabasını kullandığını söyleyen yazar, yolculuk esnasında yaşadığı diyalogu okurlarıyla paylaşmıştır.

Resim 28: Godav Dağlarında posta arabasıyla Yedi Kardaş Dağı'nın manzarası

Yazar seyahati esnasında تنها bir lokanta da gazete okurken Prens Bismarck'ın⁵⁷⁷ vefat haberini okumuştur. Bu haberi okuduktan sonra üzgün bir şekilde lokantayı terk etmiştir.⁵⁷⁸

Yolculuk esnasında hava bir derece açılmış durumdadır. Fakat Yedi Kardaş Dağları'nın zirveleri hala bulutlar ile kaplıdır. Önünde Kalışör vadisi görünmektedir. Yazar iki kıtanın sınırı üzerinde bulunduğunu belirtmiştir. “Zihnimden bir çok fikirler geçmekte idi.

⁵⁷⁵ W. Masof, a.g.e., s. 172-173.

⁵⁷⁶ W. Masof, a.g.e., s. 173.

⁵⁷⁷ 1 Nisan 1815 yılında dünyaya gelen Otto von Bismarck, XIX. yüzyıl Alman siyasetinde etkin bir rol oynamıştır. Bozulan Alman birliğini oluşturmayı başarması ve ülkesi için izlemiş olduğu politika onun dehasını göstermiştir. Başarılı bir siyasi tarihten sonra, 30 Temmuz 1898'de Friedrichsruh'da 83 yaşında hayata gözlerini yummuştur. Bkz. Yusuf Ziya Altıntaş, “II. Abdülhamid Özelinde Osmanlı'da Bismarck Algısı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt: XV, Sayı: 29, 2016, s. 16.

⁵⁷⁸ W. Masof, a.g.e., s. 173-174.

*Bir çok ‘asırdan beri ne kadar akvâm buradan geçmiş olup bu civarlar da vaktiyle ne kadar kanlar dökülmüştü. Maarif husûsunda son derecede terakki etmiş olan Asya akvâmı barbar Avrupa akvâmlarına karşı ne kadar mücâdele icrâ etmişlerdir. Halbuki elyevm bu cadde Ruslar’ın idâresinde olup kâmilten tahrîb edilmiş bir haldedir.’*⁵⁷⁹ Yazar bu sınır üzerinde hissettiği duyguları paylaşmış ve bölgenin savaşlar sonunda harabeye dönmesine değinmiştir.

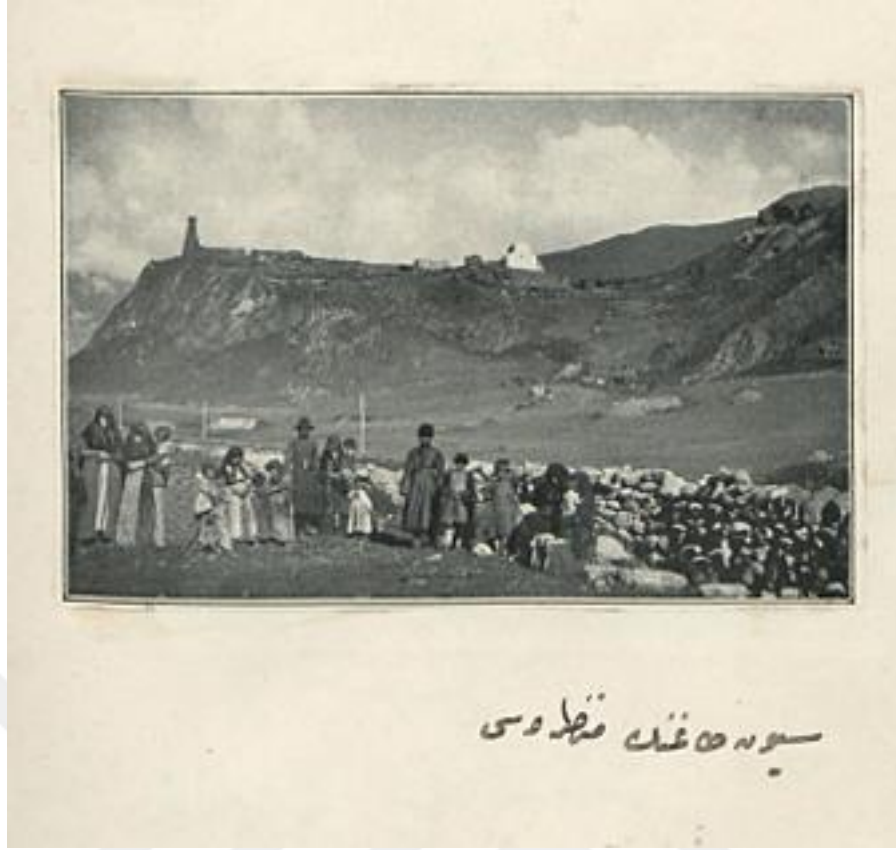

Resim 29: Kobi (?) civarında şose manzarası

Yazar Tiflis’ten ayrılırken ilk olarak başka bir yolla hareket etmeyi düşünmüştür. Fakat Tiflis’te tesadüfen karşılaştığı ihtiyar bir Alman ile birlikte açık posta arabasıyla Vladikafkas’ya doğru yola çıkmıştır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 174-175.

⁵⁸⁰ W. Masof, *a.g.e.*, s. 175.

Resim 30: Siyon Dağı'nın manzarası

Yol boyunca karşılaştığı istasyonlarda yalnız tavuk yemekleri ile karşılaşmıştır. Yazarın yol üzerinde karşılaştığı en büyük istasyon Kazbek istasyonudur. Onun civarında Siyon Dağları üzerinde inşa edilmiş bir manastır gayet güzel bir manzara oluşturmaktadır. Bu istasyon civarında büyük dağlar mevcuttur. Bunlardan en büyüğü ve en yükseği Elbruz sıradağlarıdır. Dağın en yüksek tepesi, 2.700 m yüksekliğinde olup, 2.500 m yüksekliğinin üzerinde mükemmel bir yol ile inşa edilmiş Daryal geçidi bulunmaktadır.⁵⁸¹

Vadinin eteğinde vaktiyle 1200 yılında hükümet etmekte olan Kraliçe Tamara'nın istihkâmı bulunmakta ve inşa edilmiş küçük bir kilise eski zamanı hatırlatmaktadır. Bu vadinin güney tarafında dahi güzel manzaralar bulunmaktadır. Bunların içinde özellikle Terek Nehri'nin geçtiği Daryal geçidinin kuzey tarafı, gayet hoş bir manzara oluşturmaktadır. Ayrıca yine 2000-3000 metre yüksekliğinde olan kayalar ile çevrilmiş yollar çok güzeldir.⁵⁸²

⁵⁸¹ W. Masof, *a.g.e.*, s. 175-176.

⁵⁸² W. Masof, *a.g.e.*, s. 176-177.

Resim 31: Elbruz Kar Dağı'nın manzarası

Şeytan köprüsünün bulunduğu mevkide vadi 130 metreden geniş olduğu halde, dağlar 3.000 metre yüksekliğe ulaşmaktadır. Bu geçitten ovaya doğru geçtikten sonra Vladikafkas Kasabası bulunmaktadır. Geçidin kuzey tarafı gayet güzel olup, tabiatını muhafaza ettiğini herkese göstermektedir.⁵⁸³

Resim 32: Daryal geçidinin şimâl ciheti manzarası

⁵⁸³ W. Masof, *a.g.e.*, s. 177.

Yazar tabiatın gittikçe değiştiğini ve artık Avrupa topraklarına vardıklarını düşünmektedir. Vladikafkas’da iki gün kaldıktan sonra Almanya’ya doğru yola çıkmıştır.⁵⁸⁴

Resim 33: Daryal geçidinde Şeytan köprüsünün manzarası

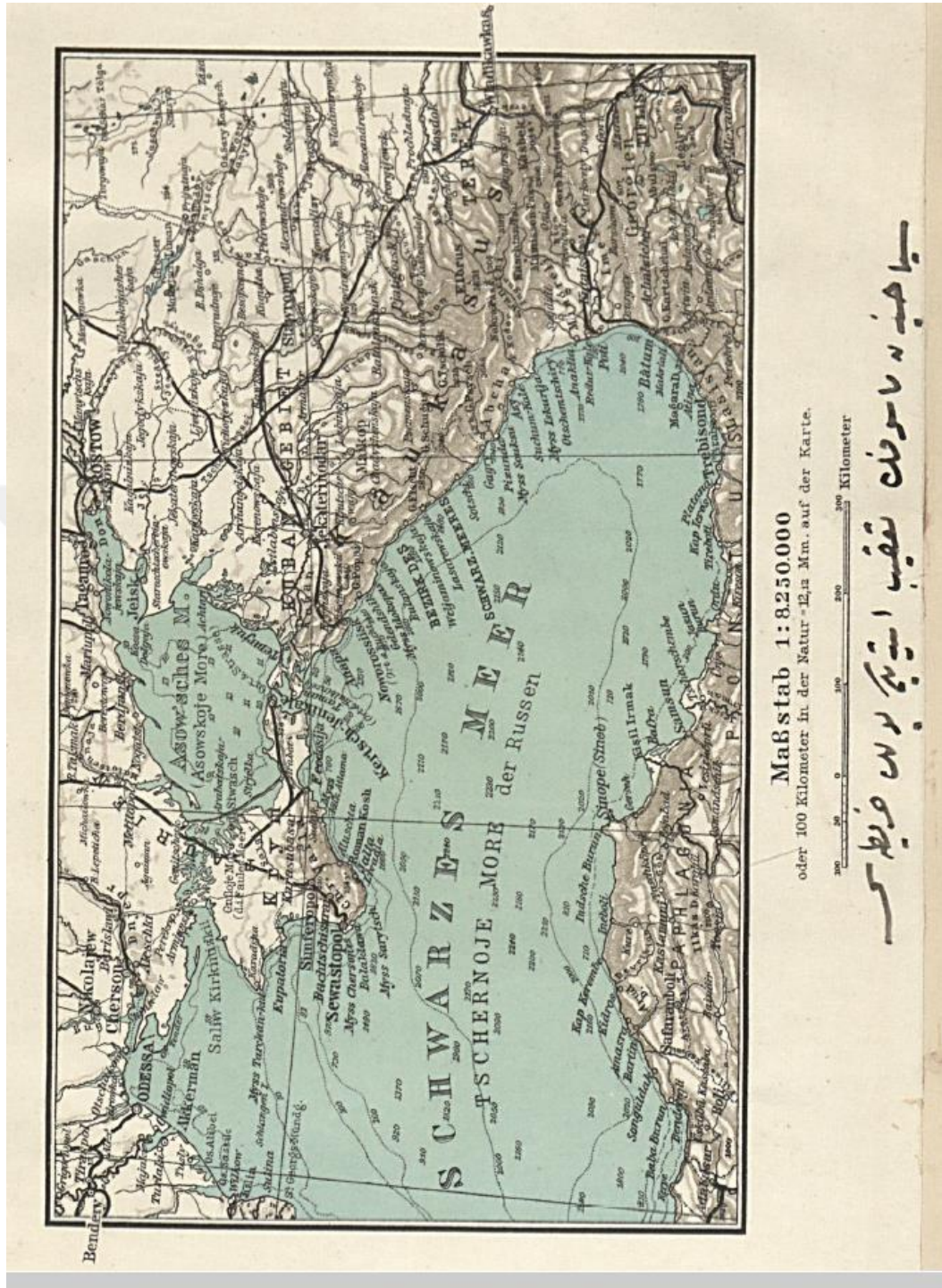
Rostof sürat katârı kar dağlarının önünden geçmektedir. Nihayet dağlar bulutların içerisinde kaybolmuştur. “*Şimâle ve memleketimize takarrüb ettikce başka manzaralar gözümüzün önünden peydâ olur.*”⁵⁸⁵ diyen W. Masof, Kırım ve Kafkasya seyahatini tamamlayıp memleketi Almanya’ya varmıştır.

Resim 34: Daryal geçidinin şimâl mahreci

⁵⁸⁴ W. Masof, *a.g.e.*, s. 177-178.

⁵⁸⁵ W. Masof, *a.g.e.*, s. 178.

Resim 35: Seyyâhinden Masof'un ta'kîb ettiği yolun haritası

SONUÇ

Seyyahların gezip gördükleri yerler hakkında kaleme aldıkları eserlere seyahatname denir. Birinci elden kaynak niteliğine sahip olması bakımından tarihi olayların aktarılmasında ilk önce başvurulacak belgeler arasında yer almaktadır. Her ne kadar seyahatnameler yazarının duygu, düşünce ve izlenimlerini yansıtsa da bir bölgenin veya halkların geçmişe ışık tutacak niteliktedir. Zaman geçtikçe seyahatnamelerin değeri yükselmiş ve kaynaklar arasında kullanım oranı artmıştır. Şehir tarihçiliği üzerine kaynak eser olarak ön plana çıkan belgelerden birisidir. Şehirlerin tarihi geçmişleri, coğrafi özellikleri, halkların durumu, haneler, sokaklar, tarihi mekanlar ve bitki örtüsü vs. gibi doğal yaşama ait özellikleri içerirdi.

Kırım ve Kafkasya, tarih boyunca hakim altına alınmak için mücadelelere sahne olmuştur. 18. ve 19. yüzyıl iki bölge için mücadeleler bakımından zor bir dönemdir. Kırım'ın hanlıklara ayrılıp, aralarındaki anlaşmazlıkları devam ettirmelerini Rusya fırsata çevirecektir. Merkezi bir otoritenin olmaması, Kırım'ın Rus işgaline maruz kalmasına yol açacaktır. Aynı durum Kafkasya içinde geçerli olmuş, toprakları üzerinde yaşadığı dil-ırk farklılıkları onları bölgelerinde milliyetçi olmalarını engellemiştir. Bu durum ise Rusya'nın yararına olmuş ve işgali kolaylaşmıştır.

1783 yılında Kırım'ın ilhakı ve 1864 yılında Kafkasya bölgesinin işgali halk için bir trajediye dönüşmüştür. Ruslar'ın yürüttüğü faaliyetler göçlere sebebiyet vermiş, bu göçler 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde bölgenin mevcut hali sarsıntılı olsa da aynı zamanda merak da edilmekteydi. Bu yüzden keşfetmek isteyen insanların hedefleri arasında yer almıştır.

Wilhelm Masof'un eseri 1898 yılında Kırım ve Kafkasya'nın önemli şehirleri, dağları, nehirleri, geçitleri hakkında bilgiler vermektedir. Seyahat ettiği şehirlerin fiziksel durumu, halkları, ev ve mahalle tipleri, mimari yapısı, yol, sanat eserleri, bitki örtüsü, ovaları, dağları ve en önemlisi de oraya yaşayan insanların dil, din ve kültürel durumlarına ayrıntılı şekilde yer vermiştir.

Yazarın asıl hedefi, görmek istediği coğrafya Kafkasya'dır. Bölge ise o dönemde Rusya'nın himayesinde olan Gürcistan topraklarıdır. Hedefini gerçekleştirmek için iki güzergah mevcuttur. Biri Berlin-Moskova yolu, diğeri de Kırım'dır. Kafkasya'ya Berlin-Moskova taraflarında pek görülecek bir şeyin olmamasından dolayı Kırım'dan gitmeye karar

verir. Seyahatini anlatmaya ise Odessa şehrinden başlar. Kırım'da ilk durağı Gözleve şehri olmuş, daha sonra Reyoyere sahili, Simferopol, Kadıköyü köyü, Baydar kasabası, Yalta, Gurzuf, Aluşta, Feodosiya, Kerç, Bahçesaray, Çufutkale kasabası ve son olarak Sivastopol şehirlerini sırayla anlatmıştır. Yazar Kırım Yarımadasını genel olarak beğenmiştir. Sahip olduğu doğal güzellikleri, dağları, ovaları, yapıtları oldukça beğenmişse de bazı şehirlerin gelişmişlik düzeylerini geride bulmuştur. Bu durumu etkileyen unsurların başında ise, bölgede yakın zamanda yaşanan savaşlar gelmektedir.

Kafkasya Bölgesi'ndeki seyahatine ise Batum üzerinden başlamıştır. Batum'dan Kutaisi şehrine geçerek sırasıyla, Gelati Manastırı, Racha vadisinde yer alan Alpana, Achara, Glola, Gurşevi, Mamison Geçidi'nden sonra Kuzey Osetya'daki Lisri, Ardon Geçidi, San Nikola, Golak, Alagir şehirleri ve son durağı olan Tiflis şehrini gezmiştir. Yazar bölgenin manzaralarını ve Kafkas dağlarını oldukça güzel bulmuş ve bazı bölgelerin gelişmemesine dikkat çekmiştir. Yollar hakkında genel olarak olumsuz bir bakış açısında bulunmamış, fakat yolların az emniyetli olduğunu söylemiştir.

Beşeri ve doğal unsurların yanı sıra eser, yöre halkının eğitimi, karakteri, giyim tarzı, sağlık durumu, fiziksel özellikleri, kültürel ve sosyal yapısı, ekonomik durumları, evlilikleri, misafirperverlik ve dini inanışları hakkında tarihe katkı sağlayacak bilgiler içermektedir.

Yazara göre Tatar halkı az konuşan, sade insanlar olup, eğitimde geri kalmışlardır. Ayrıca topraklarını koruma hususunda direnişli olan Tatar halkını bu yönünden dolayı Türklere benzetmiş, fakat hiçbir zaman Türkler gibi kibar olamayacaklarını da ifade etmiştir. Kafkasya halkı içinde izlenimlerini paylaşan yazar, Osetliler'i kendi içlerinde karşılaştırmıştır. Dağlı Osetliler ile Alagir'de yaşayan Osetlilerin birbirlerinden farklı olduğunu gözlemlemiştir. Dağlı Osetlileri Asyalı, Alagir Osetlilerini Avrupalı görmüştür. Bunun yanında Osetlileri Gürcü halkı ile de karşılaştırmış ve Gürcülere nazaran Oset kadınlarının giyimlerini daha renkli bulmuş, ayrıca kafalarındaki başlıkların şekillerinin de farklı olduğunu ifade etmiştir. Gürcü halkı hakkında eğlenme alışkanlıklarının olmadığını, anı yaşadıkları için tembel olduklarını, eğitimde ise gelişme sarf ettiklerini ve misafirperver olduklarını dile getirmiştir.

Ayrıca Masof, seyahati boyunca yaşadığı zorlukları, yapılan yardımları, kimlerle iletişime geçtiği, hayran olduğu unsurlar veyahut memnun kalmayıp eleştirdiği olayları ve izlenimleri doğrultusunda düşüncelerini seyahatnamesinde paylaşmıştır. Paylaştığı bu bilgilerle Kırım ve Kafkasya bölgesini aydınlatmaya ve merak edilen unsurları ortaya

koymaya çalışmıştır. Son olarak ona göre posta arabası ile yolculuk yapmak zordur. Ayrıca yol boyunca ikram edilen tavuk yemeği de pek hoş değildir. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen bu iki bölge görölmeye değerdir.

KAYNAKÇA

A-Seyahatname

Masof, Wilhelm, *Kırım ve Kafkasya Seyahatnamesi*, (Mütercim: Veli Kulları), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, (TY. 05369).

B-Araştırma ve inceleme eserleri

“Kırım”, *DİA, Cilt: 25*, s. 447-449.

ACAR, Serkan, “Ukrayna’nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği’nden Kırım Hanlığı’na”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: VIII, Sayı: 1*, 2023, s. 14-30.

AFANDİYEVA, Ulkar, *19. Yüzyıl Başlarında Rus Çarlığı’nın Güney Kafkasya Politikası*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020.

AĞAT, Nurettin, “Kırım Şehirleri”, *Emel Dergisi, Sayı: XLVI*, 1968, s. 29-31.

_____, “Kırım Şehirleri”, *Emel Dergisi, Sayı: XLVII*, 1968, s. 21-26.

_____, “Kırım Şehirleri”, *Emel Dergisi, Sayı: L*, 1969, s. 23-25.

AKYÜZ, Jülide, “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri”, *Bilig, Sayı: XLVI*, 2008, s. 37-56.

ALBASAN, Işık, “Rönesans Dönemi Sonrası Seyyahların Arkeolojiye ve Müzeciliğe Katkıları”, *Arşiv Dünyası, Cilt: VI, Sayı: 2*, 2019, s. 165-178.

ALİEV, Saleh M., “Kafkasya”, *DİA, Cilt: 24*, s. 158-160.

ALTIN, Hakan, *XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2019.

ALTINTAŞ, Yusuf Z., “II. Abdülhamid Özelinde Osmanlı’da Bismarck Algısı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt: XV, Sayı: 29*, 2016, s. 1-23.

ARIK, Durmuş, “Türk Yahudiler: Kırım Karâîleri”, *Dini Araştırmalar, Cilt: VII, Sayı: 21*, 2005, s. 27-50.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 20. Baskı*, İstanbul: Kronik Kitap Yayınevi, 2020.

AYBET Ü., Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

AYDIN, Mustafa, “Tiflis”, *DİA, Cilt: 41*, s. 150-153.

_____, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.

AYTEKİN, Osman, Mustafa Kaya, “Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi Ve Tiflis Etnografya Müzesi’nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 3. *Uluslararası Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi (20-22 Aralık 2019, Van)*, ISPEC INSTITUTE, Van 2019, s. 1197-1233.

BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

BAKIR, Abdulhalik, ŞENOL, Feridun, “Ortaçağ Gürcistan’ın Meşhur Şehri: Tiflis (Şehrin Siyasî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Tarihine Genel Bir Bakış)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 2*, İstanbul 2020, s. 9-100.

BAYKARA, Tuncer, “Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi mi?”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı:310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s. 32-37.

BERJE, Adolf, *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü Ve Kısa Tarihi*, (çev. Murat Papşu), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2010.

BEYDİLLİ, Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA, Cilt: 26*, s. 524-527.

BIYIK, Ömer, *Kırım’ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, Ankara: Ötüken Yayınevi, 2014.

BİLİCİ, Hatice, *31 Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2021.

BOSTAN, İdris, “Batum”, *DİA, Cilt: 5*, s. 210-211.

BOZKURT, Nebi, “Sefâretnâme”, *DİA, Cilt:36*, s. 288-289.

BÜLBÜL, İsmail, “Osmanlı Belgelerine Göre Rus Nihilistler”, *Rusya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5*, 2021, s. 45.

CHOCHİEV, Georgy, “Yakındoğu’daki Osetler: Yerleşim, Uyum, Etnik ve Sosyal Evrim”, (çev. Murat Topçu-Papşu), *Kafkasya Çalışmaları – Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 7-8*, 2019, s. 135-158.

ÇAKIR, Ömer, “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)”, *Turkish Studies, Cilt: IV, Sayı: 1-2*, 2009, s. 1823-1874.

ÇALLI S., Didar, “Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye’nin Konumu”, *Turizm ve Araştırma Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 1*, 2015, s. 4-28.

DAL, Halil, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İtalyan İlişkileri (1850-1900)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2017.

DOĞANÇAY, Sungur, “Amerika Konsolosu Cesnola’nın Kıbrıs’taki Arkeolojik Çalışmaları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Cilt: XXI, Sayı: 3*, 2022, s.1680-1698.

DURSUN, Davut, “Kafkasya”, *DİA, Cilt: 24*, s. 157-158.

EL-ASELÎ, Kâmil C., “Kudüs”, *DİA, Cilt:26*, s. 334-338.

ERCÜMENT, Sibel, *XIX. Yüzyıllarda Batılı Seyyâhlara Göre Doğu Ve Orta Karadeniz*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1991.

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

FISHER, Alan, *Kırım Tatarları*, (çev. Eşref B. Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

GENÇ, Reşat, “Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 27*, 1997, s. 1075-1110.

GÖKÇE, Cüneyt, “Berzah”, *DİA, Cilt: 5*, s. 525.

GRİGORİANTZ, Alexandre, *Kafkasya Halkları Tarihî ve Etnografik Bir Sentez*, (çev. Doğan Yurdakul), Yeni Binyıl Yayınları, İstanbul 2000.

GÜVEN, Onur, “Tao-Klarceti Bölgesindeki Gürcüce El Yazmaları Ve Türk Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: VIII, Sayı: 2*, 2023, s. 160-186.

HANİLÇE, Murat, “II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: 2, 2021, s. 273-293.

IŞIK, Gülcan, “Kanuni’nin Osmanlı’sına Arafta Bir Oryantalist Bakış *Türk Yurdu*, Cilt: XXXIII, Sayı: 310, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.97-104.

İMAMOĞLU, Abdullah T., “1853-1856 Kırım Savaşına Dair Bir Cihad Risalesi”, Kafkasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: VI, Sayı: 11, Kars 2019, s. 39-48.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, 9. Baskı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

_____, “Giray”, *DİA*, Cilt:14, s. 76-78.

KAHRAMAN T., F. Şeyda, “Rusya’nın Deniz Hukuku Bağlamında Azak Denizi ve Kerç Boğazı’nda Ukrayna’ya Karşı Uluslararası Hukuk İhlalleri”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 2, 2022, s. 691-711.

KANAT, Sedat, *Osmanlı Devleti’ne Yapılan 1864 Kafkas Göçleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2011.

KARADAĞ, Gülay, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2006.

KARAKULAK, Mesut, “Hocabey’den Odessa’ya Bir Limanın Gelişimi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 12, 2015, s. 288-318.

KARATAY, Zafer, “Bahçesaray”, *DİA*, Cilt: 4, s. 482-483.

KARIMOV, Hatice, “Aleksy Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya’da Pristavlık Kurumunun Kurulması ve Faaliyetleri (1816-1827)”, *Kafkasya Çalışmaları*, Cilt: V, Sayı: 10, 2020, s. 163-186.

KARMAN, Ömer F., “Kudüs”, *DİA*, Cilt:26, s. 323-327.

KAŞIKÇI, Nihat, YILMAZ, Hasan, *Aras’tan Volga’ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar)*, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 1999.

KAYA, Mehmet A., “Anadolu’da Roma Egemenliği ve Pompeius’un Siyasal Düzenlemeleri”, *Tarih İnceleme Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 1, 1998, s. 163-173.

KAVAS, Ahmet, “Sömürgecilik”, *DİA, Cilt: 37*, s. 394-397.

KELEŞ, Erdoğan, *Kırım Harbi’ne Dâir Notlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

_____, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.

KEMALOĞLU, Muhammet, “Kafkasya-Tarihi Geçmişi-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri”, *Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 32*, Kırgızistan 2012, s. 1-17.

KILIÇ, Sami, “Gürcülerin Dinî Tarihçesi”, *Dini Araştırmalar, Cilt: VIII, Sayı: 22*, 2005, s. 63-74.

KILINÇ, Mustafa E. K., *X. Yüzyıl Müslüman Seyyahların Gözünden Mısır (Tarih, Ekonomi, Kültür, Toplum ve Din)*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karaman 2019.

KIRIMLI, Hakan, “Kerç”, *DİA, Cilt: 25*, s. 275-276.

_____, “Kırım”, *DİA, Cilt:25*, s. 457-465.

_____, “Kırım Hanlığı Tarihinde “Çoban Geraylar” Meselesi”, *Belleten, Cilt: LXXXIV, Sayı: 299*, Ankara 2020, s. 243-260.

KİREÇCİ, M. Akif, TEZCAN, Selim, *Kırım’ın Kısa Tarihi*, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2015.

KOĞ, Yusuf, *Kırım Savaşı ve Kafkas Göçlerinde Salgın Hastalıklar (1853-1864)*, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat 2020.

KÖREMEZLİ, İbrahim, “Kırım Harbi Sırasında Rusya’daki Esir Osmanlı ve Müttefik Askerleri (1853-1856)”, *Belleten, Cilt: LXXVII, Sayı: 280*, 2013, s. 983-1030.

KUMRULAR, Özlem, “Yeniçağ’da Osmanlı Topraklarından Geçen Seyyahlar Tehlikeler ve Tedbirler”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı:310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.59-64.

KURAT, A. Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.

MİRZAYEV, Veli, *Kafkasya Jeopolitiği İçinde Güney Kafkasya'nın Stratejik Önemi ve Güvenlik Sorunları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2015.

MUM, Cafer, “Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi”, *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (Yay. Haz: N. Tezcan, K. Atlansoy), Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Sayı: 26, 2003, s. 190-196.

NALÇACI, Murat, *Resûlzâde Hüseyin Hüsnü Beyin Rusya Ordusu Hakkında Ma'lûmât-ı Muhtasara Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

NARİN, Resul, “Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları”, *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, Sakarya Üniversitesi Ali Fuat Cebesoy Meslek Yüksekokulu, Sakarya 2010, s. 309-319.

_____, “19. Yüzyıl Kocaeli'nde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: XXXIV, Sayı: 34, Sakarya 2012, s. 67-76.

ORAT A., Julide, Nebahat Oran Arslan, Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kars: Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2011.

ORHANKAZI, Sibel, “Osmanlı Devleti'nde Kutaisi Kalesi, Muhafazası ve İşesi (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 36, 2024, s. 77-90.

ÖZBAY, Özdemir, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999.

ÖZDEMİR, Emin, “ Rus İşgalinde Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri”, *History Studies*, Cilt: II, Sayı:2, Nevşehir 2010, s. 113-126.

ÖZEY, Ramazan, “Adalar Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 3, İstanbul 2001, s. 27-36.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Ayastefanos Ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 15, 2018, s. 676-687.

ÖZTÜRK, Yücel, “Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı”, (editör: Yücel Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2015, s. 13-48.

- _____, “Kefe”, *DİA, Cilt: 25*, s. 182-184.
- _____, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- PARLAK, Bekir, “Kafkasya’dan Anadolu’ya 19. Yüzyıldaki Çerkes Göçlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi”, *Türk İdare Dergisi, Sayı: 488*, 2019, s. 469-494.
- PINAR, İlhan, “İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı:310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.49-52.
- QASIMOVA, Sevinç, “XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 13*, 2017, s. 588-622.
- SAĞLAM, Seyfeddin, “Türkiye Seyahatnamelerine Dair”, *Türk Yurdu, Cilt: XXXIII, Sayı:310*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.24-31.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2020, s. 206.
- SARAY, Mehmet, “Altın Orda Hanlığı”, *DİA, Cilt:2*, s. 538-540.
- SARI A., Sema, *Bir Kırım Şehri: Gözleve (1675-1700)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2022.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 14.
- _____, “Osetler”, *DİA, Cilt: 33*, s. 437-438.
- _____, “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Cilt: V, Sayı: 1*, 2014, s. 239-257.
- SEL, Ünver, *Kırım ve Kırım Türkleri*, Ankara: Kırım Dergisi Yayınevi, 1997.
- SEVİM, Onur, “Balkanlar’da Rus Tehdidi: Kiev Knezi I. Svyatoslav’ın Bulgaristan’ı İşgali (968-971)”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 36*, 2021, s. 35-56.
- SÜLEYMANOV, Seyyar, *Kırım Karaylıları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Bursa 2012.

ŞAPŞAL H., Hacı Seraya, “Kırım’daki Karaylar ve Çufut-Kale” (çev. Reshîde Gözdaş- Emine Atmaca), *Karadeniz Araştırma Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 82, 2024, s. 656-680.

ŞİRİN, İbrahim, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanımı Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorluğu”, *Türk Yurdu*, Cilt: XXXIII, Sayı: 310, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2013, s.38-41.

TAŞÇI, Tekin Aycan, “Kafkasya’da Rus İdari Yapıları (1785-1845)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 27, 2019, s. 73-110.

TELATAR, Ümit F., Sallustius, *Fragmenta Historiarum*, VI. Mithridates’in III. Phraates’e Mektubu, *Anadolu Arşivleri*, Cilt: XVII, Sayı: 1, Ankara 2023, s. 173-186.

TUĞLUK, Abdulhakim, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ile Ahmet Midhat Efendi Arasında Bir Avrupa Mukayesesi”, *Avrupa Macerasının Erken Dönem Bir Örneği Avrupa’da Bir Cevlan*, (Yay. Haz: Selim Somuncu), Manas Yayıncılık, Ankara 2018, s. 139-163.

TUNCEL, Metin, “Karadeniz”, *DİA*, Cilt: 24, s. 385-386.

TURAN, Ömer, “XIX. Yüzyılda Kırım, Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri”, *Belleten*, Cilt: LXIV, Sayı: 241, 2000, s. 921-948.

TURAN, Resul, *Çarlık Rusya Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019.

TÜRKYILMAZ, Uğur, *Hocabey/Odessa Kalesi Ve Limanı (1768-1774)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2020.

UÇAR, Gülistan, *II. Abdülhamid Han’ın Batı Dillerinden Türkçeye Çevirttiği Eserler*, Necmettin Erbakan Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2020.

ULUTÜRK, Muammer, “Litvanya Trakai’da Yaşayan Günümüz Musevi Karay Türkleri ve Kültürel Mirasları”, *Turkis Studies*, Cilt: XIII, Sayı: 9, Spring 2018, s.275-292.

ÜKTEN, Yağmur D., *Batılı Seyyahlara Göre 19. Asırda Kırım Türkleri*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray 2022.

_____, *Seyahatnamelerde Kırım Batılı Seyyahların Göziyle XIX. Yüzyılda Kırım Türkleri*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2022.

ÜNAL, Sena, *Türk Kültüründe Yönler ve Sağ-Sol Algısı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2022.

ÜNAL, Sonay, “Kuruluşundan Çarlık Rusya Tarafından İşgal Edilişine Kırım Hanlığı”, *Karadeniz Araştırmaları, Cilt: XX, Sayı: 79*, 2023, s. 620-638.

ÜREKLİ, Fatma, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Sarayında Nişanlarla Takdir ve Taltif Edilen Ressam Ayvazovski’nin Bilinmeyenleri”, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, Sayı: 17*, 2019, s. 7-31.

ÜREKLİ, Muzaffer, “Akmescid”, *DİA, Cilt: 2*, s. 283-284.

YAŞA, Fırat, *Bahçesaray (1650-1675)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

YAZICI, Hüseyin, “Seyahatnâme”, *DİA, Cilt: 37*, s. 9-11.

YILDIRIM, Emine, *61 A 90 Numaralı Kırım Kadiasker Defterine Göre Kırım’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1075-1076/1665)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2020.

YILDIRIM, Habip, *Kafkasya’da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2007.

YILDIZ, Fatma, *19. Yüzyıl’da Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) Ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2014.

YILDIZ, Muharrem, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006.

YILMAZ, Özgür, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXVIII, Sayı: 2*, Gümüşhane 2013, s. 597-614.

YILMAZ, Sait, “Güney Kafkasya Üzerine Bir Analiz”, *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 3*, 2018, s. 1-29.

YÜCEL U., Muallâ, “Kıpçaklar”, *DİA, Cilt: 25*, s. 419-421.

YÜKSEL, Ece, *17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2012.

C-İnternet Kaynakları

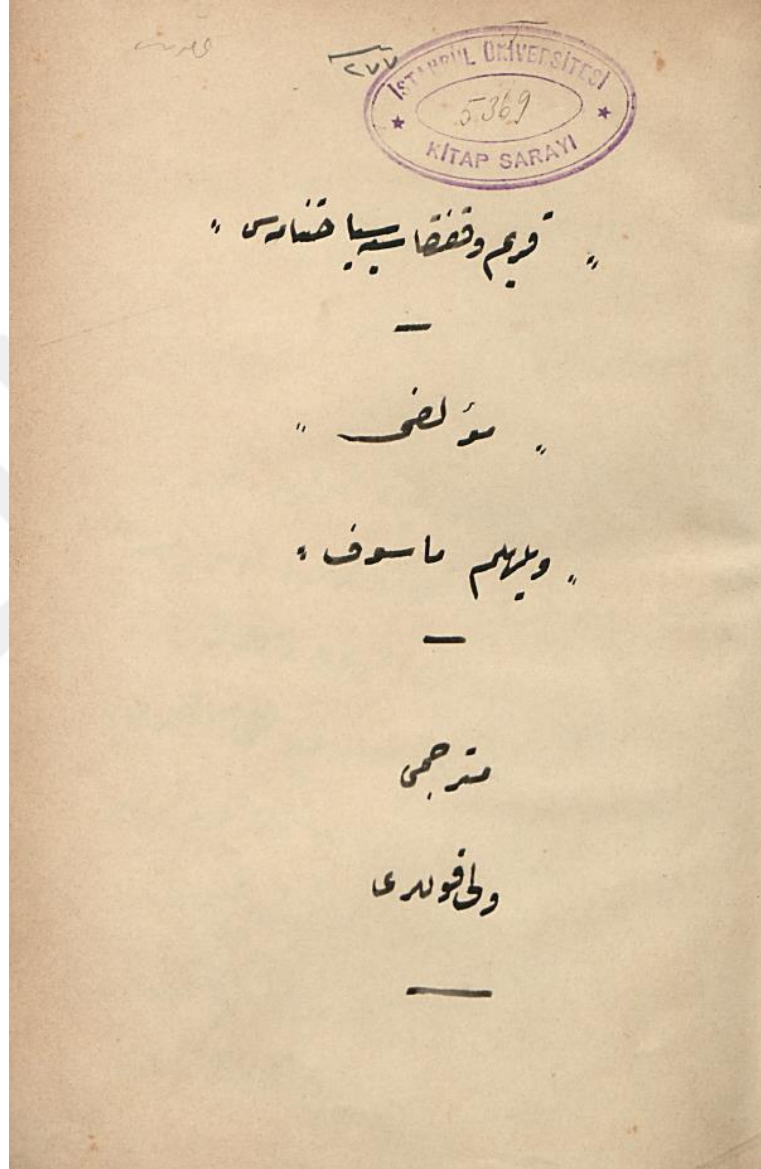
<https://farbitis.ru/fr/geography-of-cultural-heritage/dvorec-i-hram-pervogo-imperatorskogo-imeniya-kryma-usadba-oreanda-nizhnyaya/> (erişim tarihi: 14. 03. 2024)

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 06.12.2023)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Raa> (erişim tarihi: 03.10.2024)

EKLER

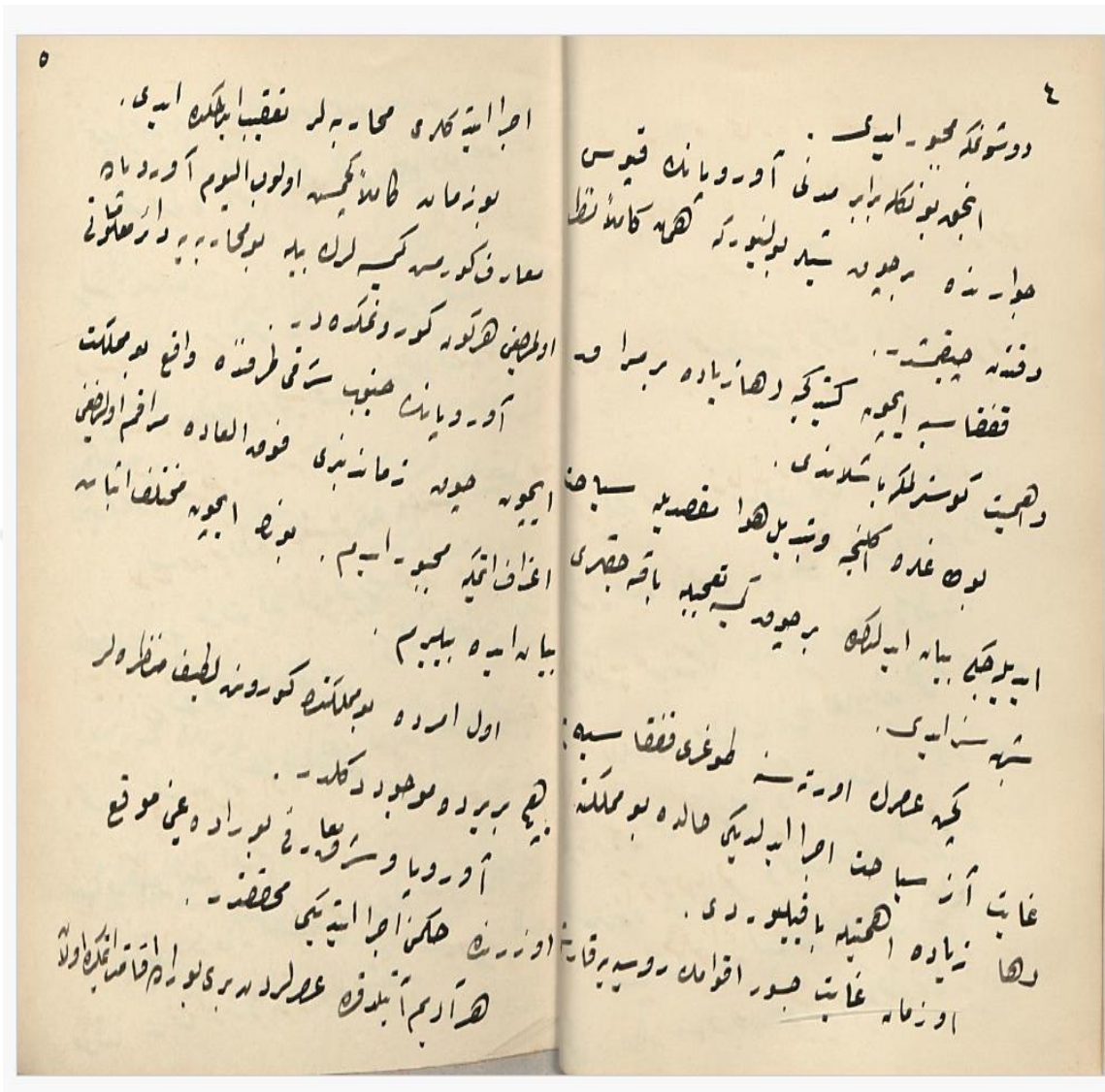

Ek 1: Wilhelm Masof seyahatnamesinin kapağı

سپاسنامه حرکت

عصر مزده سپاسنامه اولی صول درم ده
ترتیب اولوب دیا نه بر طرفه اولوب
بر مکتب بولسجی بیا ایند لوفت دله
عارف کورسایان معاونیه هاه هرکوه
له برده هن آفریق و آسیا ان اوله
قصد نه بیا ارض و مکتب کف ایوب
سپاسنامه ایبه کب مکتب هودت استب بکده
بکی بر خط سوبه یوب سوبه بر جبهه یه زیاده

Ek 2: Seyahatnamenin 3. sayfası

Ek 3: Seyahatnamenin 4-5. Sayfası

Ek 4: Seyahatnamenin son sayfası